

**ALI SALAHALDEEN MAJEED
DOÇ. DR. MEHMET BİÇİCİ**

**IRAK
KRALLIKTAN CUMHURİYETE
(1932-1958)**

**Editör
Dr. ABDULLAH BAYINDIR**

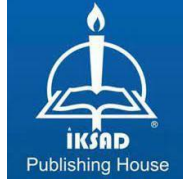
IRAK
KRALLIKTAN CUMHURİYETE
1932-1958

Ali Salahaldeen MAJEED MAJEED

Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ

Editör

Dr. Abdullah BAYINDIR

Copyright © 2024 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social

Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2024©

ISBN: 978-625-378-067-8

Cover Design: Mehmet Ali ERTURHAN

December / 2024

Ankara / Türkiye

Size: 16x24cm

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	4
ŞEKİLLER LİSTESİ	5
EDİTÖR	6
ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	9
I. BÖLÜM	14
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	14
1.1. Ortadoğu	14
1.2. Irak ve Yönetim Biçimleri Hakkında	18
II. BÖLÜM	20
IRAK TARİHİ VE COĞRAFYASI	20
2.1. Osmanlı Devleti Döneminde Irak	27
2.2. Büyük Savaş ve Irak'ın İngilizler Tarafından İşgali	30
2.2.1. İngilizlerin Irak'ı İşgale Israrı ve Bölgedeki Hegemonya Çabaları	31
2.3. 1920-1924 Yılları Arasında Irak'ta Siyasi Durum	38
2.3.1. İngiliz İşgali Altında Irak ve 1920 Halk İsyanı	38
2.3.2. Irak'ta İngiliz Mandasının Yumuşaması	43
2.3.3. Manda Yönetimi Altında Kurulan Siyasi Partiler	45
2.3.3.1. Irak Ulusal Partisi	46
2.3.3.2. Irak Rönesans Partisi	46
2.3.3.3. Irak Özgür Partisi	47
2.3.4. 1922 Irak-İngiliz Antlaşması ve Kurucu Meclis Seçimi	47

2.4. 1925-1932 Yılları Arasında Irak'ta Siyasi Durum	49
2.4.1. Parlamenter Partilerin Oluşumu	49
2.4.1.1. İlerleme Partisi	49
2.4.1.2. Halk Partisi	49
2.4.1.3. Irak Söz Partisi	50
2.4.1.4. Ulusal Kardeşlik Partisi	50
2.4.2. 1930 Irak-İngiliz Antlaşması	50
2.5. Irak'ın Bağımsızlığına Kavuşması ve Milletler Cemiyeti'ne Girişi	51
2.6. 1933-1946 Yılları Arasında Irak'ta Siyasi Durum	53
2.6.1. Asurî İsyanı	53
2.6.2. Prens Gâzî'nin Irak Kralı Olarak Taç Giyme Töreni	55
2.6.3. Bekir Sıtkı'nın Darbesi	56
2.6.4. Prens Abdülilâh'ın Irak'ın Vasisi Oluşu	57
2.6.5. Raşit Ali el-Geylani Hareketi	59
2.6.6. Irak'ta Yeniden İstikrar Sağlama Çabaları	61

III. BÖLÜM _____ **63**

KRALLIKTAN CUMHURİYETE EVRİLME (1932-1958) _____ **63**

3.1. 1946-1951 Yılları Arasında Irak'ta Siyasi Durum	65
3.2. Siyasi Partilerin Dönüşü	65
3.2.1. İstiklal Partisi	66
3.2.2. Halk Partisi	66
3.2.3. Liberal Parti	67
3.2.4. Ulusal Birlik Partisi	68
3.2.5. Ulusal Demokrat Parti	68
3.3. Portsmouth Antlaşması (1948)	69
3.4. Irak Ordusu Üzerindeki İngiliz Hegemonyası	72

3.5. Irak Ordusunun Siyasete Müdahalesinin Etkisi _____	73
3.5.1. Hür Subaylar Örgütünün Ortaya Çıkışı _____	73
3.5.2. Komiteler _____	74
3.6. Bağdat Paktı _____	75
3.7. Ulusal Birlik Cephesi _____	78
3.8. 14 Temmuz 1958 Devrimi, Monarşinin Düşüşü ve Cumhuriyetin İlanı	81
3.9. 1958 Devrimi Sonrasında Irak _____	84
SONUÇ _____	89
KAYNAKLAR _____	92
EKLER _____	100

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
KAÜİBFD	: Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yay.	: Limited Şirketi
ORSAM	: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
s.	: sayfa
ss.	: sayfa sayısı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
Vol.	: Volüme

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Irak haritası (Arikanli, 2010, s. 130).	20
Şekil 2: İslam Devleti'nin Irak topraklarına doğru fetih harekâtları (el-Faruki, 2014, s. 239).	22
Şekil 3: Kasr-ı Şirin antlaşmasına göre Safevi-Osmanlı sınırı (Küpeli, 2010, s. 244).	29
Şekil 4: Sykes-Picot gizli antlaşmasına göre Ortadoğu'nun paylaşım planı (Mahdi, 2009, s.8).	34
Şekil 5: Şattülarap nehri ve Basra körfezi (Mahdi, 2009, s.21).....	39
Şekil 6: Bereketli hilal (Ötümlü, 2006, s. 6).	42
Şekil 7: CENTO ülkeleri (Bostancı, 2013, s. 130).	78

EDİTÖR

Irak'ın tarihsel gelişimini ve bağımsızlık mücadelesini derinlemesine ele alarak okuyucusuna bölgedeki siyasi dengeleri anlamada değerli bir kaynak sunan kitap, Irak'ın coğrafi ve tarihi geçmişinin, modern siyasi yapısının şekillenmesinde nasıl belirleyici bir rol oynadığını merak edenler için oldukça faydalıdır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz işgali ve bölgedeki dış müdahalelerin etkilerini incelemek isteyen okuyucular için kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Okuyucular bu kitapla, Irak'ın bağımsızlık mücadelesinin zorlukları ve İngilizlerin bölgedeki etkileri hakkında derinlemesine bir bakış açısı kazanabilirler. Ayrıca, kitabın sunduğu tarihsel bakış açısı, bölgedeki etnik ve mezhep çeşitliliğinin nasıl bir siyasi istikrarsızlık yaratabileceğine dair önemli ipuçları vermektedir. Bundan başka kitabın, Irak'ın içindeki farklı grupların tarihsel bağlamda nasıl şekillendiği ve bu grupların birbirleriyle etkileşimlerinin siyasi çalkantılara nasıl yol açtığı üzerine incelemelerde bulunduğu görülmektedir. Yine özellikle Ortadoğu ve benzer bölgesel hareketlilik üzerine yoğunlaştığını ayrıca belirtmek gerekir.

Kitabın, Irak'ın Cumhuriyet rejimine geçişi ve bu sürecin halk üzerindeki etkileriyle ilgili detaylı bilgiler sunması, bu alandaki araştırmalar için değerli bir kaynaktır. Kitap, sadece tarihsel bilgileri sunmakla kalmayıp, aynı zamanda Irak halkının bu süreçteki tepkilerini ve direnişlerini de kapsamlı bir şekilde işlemektedir. Dolayısıyla bu çalışma, Irak'ın modernleşme sürecine dair daha geniş bir anlayış geliştirmek isteyen okuyucular için önemli bir referans kaynağı olacaktır.

Dr.Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR

ÖNSÖZ

İrak coğrafyası geçmişten günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir konuma sahiptir. Bu özelliğiyle hem İslam dünyasında hâkim olan güçlerce hem de kendilerine pazar arayan dış emperyalistlerce önemli görülmüştür. Yüzyıllar boyunca hâkimiyet çatışmalarının kesişme noktalarından birini oluşturan Irak, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında da paylaşılmasını alanların başında gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı Irak tarihindeki değişim süreçlerinden birini oluşturmuş, bu dönem Irak topraklarında yeni bir siyasi oluşumun şekillenmesiyle sonuçlanmıştır. Bölgeyi kontrol etmekten ve kaynaklarını sömürmekten başka gerçek bir hedefe sahip olmayan işgalci güçler, Irak halkının işgalcileri topraklarında istememelerini kararlı şekilde göstermeleri nedeniyle yabancı oldukları bu topraklarda uzun süre kalamayarak çıkmak zorunda kalmışlardır. Irak halkının bu başarısı cumhuriyet gibi modern bir yönetim anlayışının ülkede yönetim biçimi olarak kabul edilmesiyle taçlansa da İngilizlerin Irak toplumu içinde oluşturdukları çatlaklar ilerleyen süreçlerde toplum huzurunun zaman zaman bozulmasına da neden olmuştur.

Bağımsız bir Irak Devleti'nin kuruluş sürecini ve bu süreç içerisinde yaşanan yönetim değişikliklerini içeren bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kitabın konusunu içeren kavramsal çerçeveden oluşturulmuş olup bölüm içerisinde Irak'ın bulunduğu stratejik konum ve Ortadoğu coğrafyası hakkında bilgiler verilirken ayrıca Irak toprakları üzerinde tarih boyunca hâkim olan yönetim şekillerine değinilmiştir.

İkinci bölümde Irak coğrafyası ve tarihi konusunda geniş bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Tarih boyunca Irak topraklarına hâkim olan güçler ve bu güçlerin bıraktığı izler ele alınmıştır. Bu bölüm ayrıca Irak toplumunun günümüze en yakın haliyle nasıl bir kimliğe sahip olduğunun anlatıldığı yer olmuştur. Yine aynı bölümde Irak Toplumunun müstakil bir devlet olarak nasıl şekillendiğini ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin bölgeyi işgal süreçlerini de içermektedir.

Üçüncü ve son bölümde ise ağırlıklı olarak Irak topraklarındaki siyasi dönüşümlerin anlatıldığı görülmektedir. Bölüm içerisinde bölgede yeni bir devlet doğarken yaşanan sancılar anlatılmış, bu süreç içerisinde Irak halkının modern bir yönetim için uyanışları konu edilmiştir. Bölüm içerisinde Dünya üzerinde İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında yaşanan gelişmelerin Ortadoğu ve Irak topraklarını nasıl etkilediği ele alınarak Ortadoğu üzerinde yaşanan değişimlerin ve Irak topraklarında kurulan Cumhuriyet rejiminin nasıl şekillendiği açıklanmaya çalışılmıştır.

İşte biz de kitabımızda ağırlıklı olarak Irak topraklarında yaşanan siyasal gelişmelere dikkat çekmeye çalıştık. Çalışmamız, Irak'ta yaşanan tarihsel

süreçler ve bu süreçlerin siyasi durumu üzerindeki etkilerini irdelemeye odaklanmıştır.. Kitap daha önce yapılmış olan *Irak: Krallıktan Cumhuriyete Evrilme (1932-1958)* adlı yüksek lisans tezinin güncellenerek hazırlanmasıyla oluşturulmuştur.

GİRİŞ

İrak, bulunduğu coğrafya itibarıyla Dünya üzerinde önemli bir konuma sahiptir. Bu konum sadece coğrafya olarak değil siyasi olarak da bir değer göstermektedir. Dolayısıyla Irak coğrafyası Mezopotamya'nın da içinde bulunduğu Bereketli Hilal sahasının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ayrıca güneye Hint deniz yollarına açılan Basra Körfezini içinde bulundurması, tarihi ticaret yollarının durak noktalarından birini oluşturması ve bölgede Yirminci yüzyıl içerisinde keşfedilen petrol sahaları Irak topraklarını daha da önemli hale getirmiştir. Öte yandan Irak coğrafyasının önemli konumu, tarih boyunca ilgileri üzerine çekmiştir. Bundan ötürü bölge birçok kez farklı millet ya da uygarlıklarca işgal edilmiştir. Irak topraklarına gelip yerleşen ve burada derin izler bırakan birçok uygarlıktan bahsetmek mümkündür. M.Ö. bölgeye Sümer, Akad, Babil, Asur, Med, Pers ve Roma gibi uygarlıklar hâkim olurken, M.S. Sasaniler, Büyük Selçuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlı gibi devletler hâkim olmuşlardır. İslam Devleti dönemi ise Dört Halife Dönemi, Emevî ve Abbasiler olmak üzere üç dönemden oluşmuştur. İslam Devleti döneminde bölgenin demografik yapısı günümüzdekine yakın ölçüde şekillenmiştir (Çakırtaş, 2018, s. 25).

İslam Devleti döneminde bölgeye gelip yerleşen Araplar Irak'ın çoğunlukta olan etnik unsurunu oluşturmuşlardır. Bu gelişmeye rağmen Irak'ta uzun süreli siyasi bir düzen kurulamamıştır. İslam Devleti döneminde bölge devletin bir eyaleti olarak düşünülmüş ve öyle yönetilmiştir. Zamanla Irak eyaleti İslam Devleti'nin merkezi haline gelmiştir. Dört halife döneminde fetihler buradan yönetilmeye başlanmış, imar çalışmalarına hız verilmiş ve bataklıklar kurutularak önemli bir tarım merkezi haline dönüştürülmüştür (Hizmetli, 1991, s. 197).

Emevîler ve Abbasiler dönemlerinde yeni şehirler kurulmuş ve ticaret geliştirilmiştir. Ayrıca İslam tarihi açısından son derece önemli olan Irak, İslamiyet içerisindeki mezhepsel bölünmelerin de odağında yer almıştır. Bu haliyle Irak, İslam dünyasının Şii ve Sünni olarak ikiye ayrıldığı ve yine Şii-Sünni çatışmalarının da en yoğun yaşandığı yer olmuştur. Bu durum Irak coğrafyasında uzun süreli siyasi bir düzenin kurulamamasına sebep olmuştur. Bu siyasi istikrarsızlığın birçok sebebi olabilir. Bu sebeplerden en önemlisini hiç şüphesiz dışarıdan bölgeye hâkim olmak isteyen unsurlar oluşturmuştur diyebiliriz. Öte yandan bölgenin konumu ve sunduğu imkânlar da her dönem dış unsurları bölgeye çeken sebepler arasında olmuştur. Bu gerekçe dış sebebi oluşturmakla birlikte bölgede birçok farklı etnik unsur ve inancın olması hatta inançların da farklı mezheplere ayrılması bölgenin siyasi istikrarsızlığa mahkûm olmasının iç nedenlerini oluşturmuştur. Bölgenin İran topraklarına yakınlığı ve İran'ın dünya üzerinde Şiiliğin yegâne temsilcisi olması Irak coğrafyasını nerdeyse her dönem etkilemiştir. Bölgede yaşanan Şii-Sünni

çatışması zaman zaman bölgeye dış unsurları da çekmiştir. Abbasiler döneminde yoğunlaşan çatışmalar bölgeye Selçukluların hâkim olmasıyla sonuçlanmıştır (Bayındır, 2020, s.168). Selçuklu Türklerinin bölgeye gelişleri Sünnilerin İslam dünyasında üstün hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Selçuklulardan sonra kısa süreliğine bölgeye Şii Sasaniler hâkim olsa da bu duruma Osmanlı Devleti son vermiştir. Uzun bir süre Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalan bölge, Sünni İslam'ın da önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Osmanlılar kendilerinden önce bölgeye hâkim olan devletlerle benzer şekilde Irak'ı eyalet sistemi ile yönetmeyi tercih etmişlerdir (Çetinsaya, 2007, s. 406).

Uzun yıllar Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşayan Irak, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla galip devletlerden Büyük Britanya'nın işgaline uğramıştır. İngilizler bu işgal eylemini meşru göstermek için bölgede Irak adında bir devlet kurmayı vadetmişler ve kısa süreliğine bölgede manda yönetimi kuracaklarını belirtmişlerdir. Irak coğrafyasının bu döneme kadar sınırları bir devlet yapısı olacak şekilde çizilmemiştir. İngilizler bölgenin sınırlarını da kendi çıkarlarını gözeterek çizmişlerdir. Başlangıçta hedefledikleri Hint deniz yolunu garanti altına almak olsa da XX. Yüzyıl başlarında keşfedilen petrol bölgeyi İngilizler için daha önemli hale getirmiştir. İngilizler bu doğrultuda Irak'ın petrol sahalarını demografik yapıyı dikkate almadan kurmayı vadettikleri devletin sahasına katmışlardır. İngilizlerin çizdiği suni sınırlar, Irak'ta farklı etnik kökene sahip unsurların bulunması, Irak halkının özgürlüklerine düşkünlükleri ve bölgenin İslam dışında bir unsur tarafından işgal edilmesi kurulan geçici manda yönetiminin uzun süreli olmasını engellemiştir (Deliceoğlu, 2006, s. 11).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Ortadoğu üzerinde dış etkenlerin tasarrufunda çizilen sınırlar bölgede yaşayan birçok devleti birbirleriyle karşı karşıya getirirken bölgede yaşanan olaylar sonucunda doğan huzursuzluk büyük çaplı savaşları, devrimleri ve isyanları tetiklemiştir. Irak'ın XX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden İngiliz sömürge yönetiminin bölgeden çıkması özellikle komşu devletlerle çekişmelere sebep olmuş, aynı dönemde yaşanan Filistin sorunu da Irak'ı büyük ölçüde etkilemiştir (al-Abidi, 2019, s.41).

1918-1920 yılları arasında İngiliz işgali altında kalan Irak 1920 yılı Nisan ayında San Remo Konferansı'nın 22. Maddesi uyarınca devlet kimliği kazanıncaya kadar İngiliz mandasına bırakılmıştır. Bu tarihten itibaren Irak halkı İngiliz mandasına karşı birçok protesto gösterisinde bulunmuşlardır. Manda yönetimi döneminde Irak halkının İngiliz manda yönetimine karşı çıkardığı birçok isyan kanlı şekilde bastırılmıştır. Irak halkının bu dönemde İngilizlere karşı takındığı tavır İngilizlerin geri adım atmasıyla sonuçlanmıştır. Yirminci devrim olarak adlandırılan olaylar yaşanırken İngilizler Irak halkına tazminat ödemek zorunda kalmışlardır. Yaşanan olay tazminattan daha önemli

olan demokratik gelişmeleri doğurmuş 1922 yılında çıkarılan dernekler kanunu ile Irak tarihinde ilk olmak üzere siyasi partiler kurulmuştur (Yeşilbursa, 2009, s. 1317).

1930'lu yıllara gelindiğinde İngiliz manda yönetimi Irak'ı daha fazla elinde tutamayacağını anlamış ve Irak'taki imtiyazlı konumunu kaybetmemek için önce Irak halkı ile masaya oturmuştur. Bu gelişme sonucunda Irak ile İngiltere arasında 1930 antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre İngilizler Fırat Nehri yakınında ve Basra'da olmak üzere iki askeri hava üssü kurmuşlardır. Irak'tan istediğini alan İngilizler Irak konusunu Milletler Cemiyeti'ne taşımışlardır. Irak'ın bağımsızlık meselesi Ekim 1932'de karara bağlanmış ve Birleşmiş Milletler üyesi bağımsız Irak Devleti kurulmuştur. 1932-1958 yılları arasında geçen dönemde İngilizler, Irak'ta eski alışkanlıkları da gözeterek monarşik bir düzen oluşturmuşlardır. Aslında yaşanan olay ve yeni statüde kurulan devlet daha öncekinden daha ilkel şartlarda kurulmuş, demokratikleşmeden uzaklaşmıştır. Bu sayede İngilizler kendi haklarını gözetebilecek kuklaları iktidara getirebileceklerdir. Nitekim de öyle olmuş Irak Krallığı'nın ilk hükümdarı Kral Faysal I, İngiliz yanlısı politikaları ile dikkat çekmiştir. Irak'ta 1932-1958 yılları arasında geçen ve monarşi rejiminin hâkim olduğu dönemde siyasi parti ve kuruluşların faaliyetlerine kısıtlı da olsa izin verilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde faaliyet gösteren partilerin çalışmaları ilerleyen zamanlarda Irak halkının cumhuriyetle buluşmasını sağlamıştır. Ekim 1932'de Irak Devleti kurulduğunda Irak'taki İngiliz manda yönetimini temsil eden İngiliz Yüksek Komiserliği'nin yerini İngiliz büyükelçiliği almıştır. Irak'ta bağımsız bir devlet kurulsun da bölgedeki çıkarlarından vazgeçmeyen İngilizler, Irak'ı kendileri için askeri bir üs haline getirmişlerdir. Ayrıca bu dönemde seçilen krallar da İngilizlerce İngiliz yanlısı olma durumuna göre desteklenmiştir (al-Abidi, 2019, s. 33).

İngilizlerin Irak'ta kurdukları monarşi düzeni Irak halkı tarafından sıkça sorgulanmış ve ülkede birçok kez mevcut yönetime karşı karışıklıklar yaşanmıştır. İngilizlerin desteği ile Filistin topraklarında kurulan Siyonist İsrail Devleti ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Ortadoğu'da artan bağımsızlık istekleri Irak'ta milliyetçi bir kesimin oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Ortadoğu'da ve Irak'ta İngilizlere karşı tepkileri daha da arttırmıştır (Çetinkaya, 2016, s. 2).

1930'lu yıllar Irak topraklarında İngiliz kontrolünde bir devletin kurulduğunu açıkça göstermiştir. İngilizler Irak'ta kalıcı olabilmek için bir dizi plan yapmış eğitim, sağlık, ekonomi ve sosyal hayatta da iyileşme çalışmaları yürüterek Irak halkının gözünde kendilerine karşı oluşan işgalci durumu ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Fakat Irak halkı başka bir devletin ve özellikle batı menşeli emperyalist bir gücün hegemonyasını asla kabul etmemiştir. 1930'lu yılların başında kurulan Irak Devletinin yönetim şekli

olarak monarşinin seçilmesi ve bu monarşik düzende yöneticilerin İngilizlerin belirlediği kişilerden oluşması halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Dolayısıyla Irak'ta hoşnutsuzluğunu dile getiren kesimler Asur İsyanı olarak bilinen olaylar da dâhil olmak üzere birçok isyan girişiminde bulunmuşlardır. Bazı zamanlar İngilizlerin istemediği kişilerin de ülke yönetimine geldiği görülmüş, İngiliz karşıtlığıyla bilinen Kral Gâzî'nin de etkisiyle Irak ordusu içerisinde İngilizlere karşı bir cephe oluşmuştur. Irak ordusu 1936 yılında Kor General Bekir Sıtkı önderliğinde bir darbe gerçekleştirmiştir. Fakat İngilizlerin Bekir Sıtkı'yı bir suikast sonucu öldürmesiyle yönetime yeniden İngiliz yanlısı Nûrî es-Saîd ve Prens Abdülilâh geçmiştir ve İngiliz yanlısı blok yeniden güç kazanmıştır (al-Abidi, 2019, s. 43).

1940'lı yıllara gelindiğinde Irak'ta İngiliz karşıtı bloğun güçlenmeye başladığı görülmektedir. Bu bloğun başını da dört albay grubu olarak bilinen cephe çekmiştir. Yine aynı dönemde dört albayın desteklediği Raşit Ali el-Geylani hükümeti kurulmuştur. Kendilerine karşı olan bloğun güçlendiğini gören İngilizler gücü tekrar ellerine alabilmek için hükümeti baskı altına almaya çalışmışlar ve nitekim de başarılı olmuşlardır. İngilizlerin Irak'ı baskılama ve kontrol altında tutma politikalarına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Ortadoğu'daki sömürge devletlerinin kontrol altında tuttukları milletlere demokratik haklar vermeleri Irak'taki halkın bağımsızlık isteklerini daha da körüklemiştir. 1920'li yıllarda kurulmasına izin verilen fakat 1932 yılında Irak Krallığının kurulmasıyla ortadan kaldırılan partilerin kurulması yeniden gündeme gelmiştir (Akdoğan, 2021, 146).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada soğuk savaşın başlaması ve Ortadoğu'yu tehdit eden yeni unsurların ortaya çıkması Ortadoğu Devletlerini bitaraf olmaya zorlamıştır. Bu gelişmeler Sadabat Paktı ve Bağdat Paktı gibi bölge güvenliğini sağlamaya yönelik gelişmelere sebep olmuştur. Irak'ın kendi güvenliğini sağlayabilmek için Arap dünyasındaki tüm tepkilere rağmen Bağdat Paktı'nı imzalamıştır. Irak bu antlaşmada Arap dünyasının lideri olma isteğinden kaynaklı olarak Ortadoğu'da Siyonist bir devletin kurulmasına önyak olan İngilizlerle aynı konumda olmayı kabullenmiştir. Yaşanan bu gelişmeler Irak topraklarında halkın mevcut yönetime olan tepkilerini arttırmış, Irak halkı Bağdat Paktı'nı kabul etmemekle birlikte emperyalist güçlere karşı kurulan Hür Subaylar teşkilatı gibi milliyetçi grupların etrafında birleşmişlerdir. Bu gelişmeler Ulusal Birlik Cephesi'nin kurulmasıyla sonuçlanmış, mevcut yönetime karşı gücünü toplayan Iraklılar 1958 devrimini gerçekleştirerek monarşi düzeni yıkmış ve cumhuriyete kavuşmuşlardır (Bostancı, 2013, s. 180; el Mohammadavî, 2005, s. 23).

Irak'ın genel anlamda demografik değişimi Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olduğu XIX. yüzyıl içerisinde yaşanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde oluşan demografik yapının içerisinde çok sayıda farklı ırk ve inanç unsurlarının

bulunması sonraki dönemde Amerika'nın ve İngiltere'nin bölgeyi bölerek yönetmesini kolaylaştırmıştır.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Ortadoğu

Ortadoğu kavramı ilk kez XX. Yüzyılın başlarında Amerikalı bir deniz subayı tarafından kullanılmıştır. Bu döneme değin Ortadoğu daha çok Yakındoğu veya Doğu şeklinde adlandırılmıştır. Ortadoğu'nun sınırları konusunda ise herkesçe kabul gören bir tanımlamadan söz etmek mümkün değildir. XX. Yüzyılda Amerikalı bir kuruluş Ortadoğu'nun sınırlarını Kuzey Afrika'da Libya'dan Orta Asya'da Afganistan'a kadar çizmiştir. Bu geniş sınır belirlemesi dışında Ortadoğu'yu Kuzey Afrika ülkeleri, Doğu Akdeniz Havzasında yer alan Arap ülkeleri, Yunanistan'dan Kafkasya'ya uzanan kuzey kuşağı ülkeleri şeklinde üç bölgeye ayırmak ve sınırları da bu ölçüde belirlemek mümkündür. Geniş sınırlar göz önüne alındığında Ortadoğu bölgesi, Dünya üzerindeki merkezi konumu ve stratejik önemi nedeniyle tarih boyunca pek çok devletin veya gücün odak noktası olmuştur. Bu haliyle Ortadoğu insanlığın en eski kalıntılarının bulunduğu birçok coğrafi alanı da içine almaktadır. Ortadoğu sınırları içinde yer alan bu coğrafi alanlardan tarihi M.Ö. IX binlere kadar ulaşan Irak'ın da içinde bulunduğu Mezopotamya tarımın ve hayvancılığın da ilk kez uygulandığı bölgelerden birini oluşturmaktadır. Yine insanlığın en eski kalıntılarında Ortadoğu sınırları içerisinde rastlanılmaktadır (Çetinsaya, 2007, s. 403).

Ortadoğu tarih boyunca değışen değerlere rağmen konumu nedeniyle cazibesinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Birçok medeniyetin ve semavi dinin çıkış noktasını oluşturan Ortadoğu birçoğunun da yayılım ve çatışma merkezi olmuştur. Dünya tarihi boyunca büyük güçlerin hâkimiyet mücadelesine giriştiği Ortadoğu'da Anadolu Uygarlıkları, Mısır Medeniyeti, Büyük İskender İmparatorluğu, İran kaynaklı devletler, Roma İmparatorluğu, İslam Devletleri, Turani Devletler ve Osmanlı İmparatorluğu gibi birçok güç hâkimiyet kurmuşlardır. Bu dönemler içinde günümüzdeki anlamda Ortadoğu sınırlarında geniş anlamda hâkimiyetin kurulduğu dört dönemden bahsetmek mümkündür. Hristiyanlık çağı öncesinde Büyük İskender İmparatorluğu, Hristiyanlık çağında Roma İmparatorluğu, İslamiyet'in doğuşu ile İslam Devleti ve sonrasında da Osmanlı İmparatorluğu Ortadoğu'ya en geniş anlamda hâkim olan (Çalışkan, 2008, s. 2) güçleri ve dönemleri oluşturmuşlardır (Dursun, Duran, ve Al, 2005, S. 312).

Yukarıda anlatılanlara bakıldığında Ortadoğu'nun birden fazla alanda tarihinin anlatılabilmesi mümkündür. Bu alanlar arasında coğrafi sınırlarda cereyan eden olaylar; medeniyetler ve oluşumları, dinler ve inançlar zikredilebilir. Coğrafi anlamda Dünya üzerindeki İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Aden ve Hürmüz geçişleri, Süveyş Kanalı gibi en stratejik geçiş

noktalarının bulunduğu Ortadoğu aynı zamanda ipek Yolu ve Baharat Yolu gibi kadim ticaret yollarının da kesişme veya varış noktasını oluşturmaktadır (Kuzucu, 2016: 403). Tarihi anlamda Ortadoğu Doğu-Batı ve KuzeyGüney arasında kesintisiz bir çatışma ikliminin yaşandığı ve her dönemde Dünya siyasi tarihinde yer edinmiş bölge niteliği taşımıştır. Siyasi çekişmeler birçok kez dini çatışmalara da yol açmış Sanayi Çağı'na kadar süren bu çatışmaların doruğa ulaştığı dönemi de Müslüman-Hıristiyan çatışması oluşturmuştur (Çetinsaya, 2007, s. 404).

Avrupa'da Sanayi Çağı'nın başladığı döneme kadar Ortadoğu'da İslamiyet'in doğuşu ve yayılması Dünya üzerinde siyasi ve dini anlamda iki kutbun oluşmasına sebep olmuştur. Orta Çağ boyunca Avrupa'da karanlık bir dönem yaşanırken dönem itibariyle Doğu olarak adlandırılan Ortadoğu'da ise aydınlık bir çağ yaşanmaktadır. İslamiyet'le birlikte Ortadoğu'da Arapların kurduğu devletler sınırları Avrupa'ya kadar uzanan geniş sahalara hâkim olmuşlar, Ortadoğu'da siyasi birlikteliği de üçüncü kez sağlamışlardır. Emevîler Devleti, döneminde Asya'dan Avrupa'ya oldukça geniş sınırlara ulaşan İslam Devleti Abbâsî Devleti, döneminde kendi içinde birçok parçaya bölünmüştür. İslam Dünyası içerisinde derinleşen mezhep kavgalarının da etkisiyle kargaşanın yaşandığı dönemde Ortadoğu'ya Türklerin gelişi siyasi anlamda bölgede birliğin sağlanacağı dönemin de başlangıcını oluşturmuştur. Büyük Selçuklu Devleti, İslam Dünyası içinde yaşanan mezhep çatışmalarına son vermiş Sünni İslam'ın Ortadoğu ve İslam dünyasında tek hâkim unsur olmasını sağlamıştır. Selçuklular sonrasında yaşanan kısa süreli dönemde Cengiz İmparatorluğu'nun İslam Dünyası üzerinde oluşturduğu tahribat karanlık bir dönemin doğmasına neden olurken Selçuklu Türklerinin varisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu ise Ortadoğu'da yeniden siyasi birliğin sağlanmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlıların XVI. Yüzyılda tarihte dördüncü kez olmak üzere Ortadoğu'da kurdukları siyasi birlik Sanayi Çağı ile başlayan sömürge dönemine kadar sürmüştür (Köylü, 2015, ss. 89-90).

Günümüzde Ortadoğu olarak adlandırılan bölgenin çoğunluğunun Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesi ile Dünya üzerindeki kadim ticaret yollarının hâkimiyeti de Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir (Kuzucu, 2017: 1-2). Bu durum Avrupalı sömürgeci devletleri farklı çözüm arayışlarına itmiştir. Bu yolla Dünya üzerinde yeni yerler keşfedilirken birçok bölge de sömürge kolonilerine dönüştürülmüştür. Sanayi Çağı ile yeni güçlerin ortaya çıkışı ve sömürge faaliyetlerinin hız kazanması Ortadoğu'da yeniden siyasi çekişmelerin başlamasına neden olmuştur. Sanayi Devrimi Dünya tarihinde bir milat oluşturmuştur. Bu dönem itibariyle Avrupa aydınlanırken Doğu ise geri kalmıştır. Bu dönemden sonra önceki çağların aksine Doğu ve Ortadoğu, Batı'nın zıddı olan çoğu zaman gerici, modern dışı gibi anlamlar yüklenerek anılmıştır. Sanayi Devrimi sonrası sömürgecilik faaliyetlerinde bulunan İngilizlerce Hindistan işgal edilerek sömürgeleştirilmiştir. Süveyş kanalının

açılmasıyla Hindistan ticaret yolunun kısılması İngilizlerin sömürge düzenini tehdit ederken diğer Avrupalı devletlerin ilgisini de Ortadoğu topraklarına çekmiştir. Bu gelişme ile Avrupalı emperyalist güçleri Ortadoğu coğrafyasında yer kapma yarışına itmiştir. İngilizlerin izlediği sömürgeci tutum diğer Avrupa devletlerini Ortadoğu’da yeni stratejiler geliştirmeye itmiştir. Bölgede tek başına tutunamayacağını anlayan İngilizler birçok Avrupalı devletle Ortadoğu’nun paylaşılması üzerine pazarlıklar yapmışlardır. Bu devletlerden birini Fransa oluşturmuştur. Fransızlar başlangıçta Ortadoğu topraklarında geniş alanlara hükmeden Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü istese de Ortadoğu’da yer kapma savaşında dışarıda kalacağı endişesi ile Ortadoğu’nun paylaşım planlarına ortak olmuştur (Sinkaya, 2016, s. 2; Şulul, 2015, s.154).

İngiltere ve Fransa’nın Ortadoğu coğrafyasında giriştikleri yayılmacı politika bölgede gelişimlerini henüz tamamlamış olan ve Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerine doğru genişleyen Rusları da Ortadoğu topraklarına çekmiştir. Sömürge kapma yarışında geri kalmak istemeyen Ruslar Ortadoğu’ya yerleşebilmek için önlerinde Osmanlı İmparatorluğunu engel olarak görmüşler ve tarihi emelleri olarak adlandırılacak olan sıcak denizlere inme politikası gütmüşlerdir (Kuzucu, 2013: 30). Ruslar I. Dünya Savaşı’na kadar birçok kez Avrupalı devletlerle Ortadoğu ve Osmanlı toprakları için karşı karşıya kalmış, I. Dünya Savaşı öncesinde ise çıkarların ortak noktada buluşmasıyla İngiltere ve Fransa ile aynı konumda yer almışlardır. Bu ortak konum ise Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarının paylaşılması durumudur (Parmaksızoğlu, 1983, 60; Yılmaz, 2013: 73).

Osmanlı İmparatorluğu’nun Ruslar, İngilizler ve Fransızlar tarafından paylaşılmaya başlanması Avrupa’da gelişimini yeni yeni tamamlayan ve XIX. Yüzyılda bir devlet oluşumu olarak ortaya çıkan Almanları da harekete geçirmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlıların Ortadoğu’daki topraklarının paylaşımının nerdeyse tamamlanması Almanları Osmanlı’nın yanında diğer emperyalist güçlere karşı aynı safta buluşturmuştur. Ortadoğu topraklarında yer edinmek isteyen ve sömürge kapma yarışına dahil olan Almanlar Ortadoğu coğrafyasında Osmanlı’nın mevcut nüfuzundan da yararlanmak için demir yolları ağı projeleriyle dikkat çekmişlerdir. Bu durumu kendisine tehdit algılayan İngiliz ve Fransızlar ise Arapları Fransız İhtilali soncu neredeyse tüm dünyada etkisini gösteren milli devlet kurma fikriyle tanıştırmış ve Osmanlılara karşı isyan etmeleri konusunda desteklemişlerdir. Bu gelişmeler I. Dünya Savaşı’nın başlaması ile Ortadoğu’yu iyiden iyiye karıştırmıştır (Çetinsaya, 2007, s. 405).

I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun savaştan yenilmiş olarak çıkması Almanya’nın Ortadoğu’daki planlamalarında başarısız olmasına neden olmuştur. Yaşanan büyük savaş sonrasında Osmanlı’nın Ortadoğu’da hâkim oldukları topraklar İngiliz ve Fransızlar tarafından

paylaşmıştır. Fransızlar ve İngilizler Arapların çoğunlukta yaşadıkları bölgelerde manda yönetimleri kurarak suni sınırlarla çizdikleri bölgelerde devlet kurma iddiasında bulunmuşlar, işgal gerekçelerini de buna dayandırmışlardır. Emperyalist Avrupalılar bu dönemde yeni keşfettikleri petrol için Ortadoğu'da uzun süre kalabilmenin planlarını yapmışlar, Ruslar Kuzey Ortadoğu'ya hâkim olmak isterken Ortadoğu'da ise İngiliz-Alman çatışması devam etmiştir. XX. Yüzyılın ortalarında I. Dünya Savaşı döneminde sömürge kapma yarışının dışında kalan İtalya'nın da Ortadoğu'yu tehdit eder hale gelmesi Ortadoğu'da çatışmaların yeniden alevlenmesine neden olmuştur (Dursun, Duran, ve Al, 2005, s. 313).

Ortadoğu'da II. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan gergin ortam ve yeni kurulmaya başlayan petrol şirketleri arasındaki rekabet savaşın Ortadoğu topraklarından uzakta seyretmesi nedeniyle kısmen durulmuştur. Fakat II. Dünya savaşı sonrasında yaşanan soğuk savaş ve Rusların ve ABD'nin yükselişi dünyada siyasi düzlemde iki kutuplu çatışmanın doğmasına neden olmuştur. Amerikalıların Rusları Ortadoğu pazarına yaklaştırmama planı Ortadoğu'nun bir kez daha kaynaması ile sonuçlanmıştır. Bu süreç içerisinde aktörler değişse Ortadoğu üzerine düşünülen planlar değişmemiştir (Erdem ve Erdem, 2018, s.219).

Ortadoğu topraklarında yaşanan birçok önemli olay Arapların çoğunluk olarak yaşadıkları bölgelerde cereyan etmiştir. Arapların çoğunluk olarak yaşadıkları bölgelerin içerisinde İslamiyet ve öncesinde sürekli rekabetin yaşandığı bölgeyi ise Irak'ın da içinde bulunduğu Mezopotamya coğrafyası oluşturmuştur. XX. Yüzyılın başlarında petrolün keşfi ve Irak topraklarının petrol rezervi olarak dünyanın en büyük payına sahip olması bölge üzerinde sürekli çıkar çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Bu şartlar altında bölgede kurulan devletin temellerinin emperyalist bir güç tarafından atılması da ileride doğabilecek çatışmaları beraberinde getirmiştir. Irak'taki etnik ve siyasal yapılanmalar her dönem farklı bir boyutta gerçekleşmiştir. Irak, II. Dünya Savaşı sonrası İngiliz mandası altında yönetilmeye başlasa da Sünni unsurlar Osmanlı döneminde olduğu gibi Irak'ta siyasal ve toplumsal hayatta öncelikli durumlarını korumuşlardır. İngilizler manda yönetiminin masraflı ve zahmetli olduğunu görünce bir önceki dönemin yönetimi ile ülkeyi yönetmeyi sürdürmüş, Irak topraklarında askeri boyutta varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum ilerleyen zamanlarda Şii ve Sünni grupların siyasal hayatta çatışmalar yaşamalarına sebep olmuştur. Günümüzde dahi bölgede yukarıda anlatılanlar dışında Şii-Sünni çatışmaları yaşanmakta ve bu çatışmalar bölgeyi dış etkenlere açık hale getirmektedir. Mezhep çatışmaları aynı zamanda nerdeyse bütün Ortadoğu sahasına etki etmekte, Ortadoğu sınırları içerisinde birçok devletin sağlam temeller üzerine kurulmaması da siyasi buhranlara yol açmaktadır (Aktaş, 2020, s. 238; Çetinsaya, 2007, s. 406).

1.2. Irak ve Yönetim Biçimleri Hakkında

"Toplumlar nasıl daha iyi yönetilir ve en doğru yönetim biçimi nedir?" sorusu yüzyıllardır özellikle filozofların ve tarihçilerin akıl yorduğu cevabı bulmaya çalıştığı bir konudur. Bu konunun temelleri ilk olarak Eski Yunan döneminde Platon ve Aristo döneminde ortaya atılmıştır. Eflatun ve Aristo'nun siyasal yapı üzerine yaptığı tartışmalar neticesinde siyasal yönetim biçimlerini sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmaya göre yönetim biçimleri demokrasi, otoriter anlayışın karakteristik özelliklerini taşıyan tiranlık, oligarşi, timarşi ve aristokrasi olmak üzere beş ayrı grupta ele alınmıştır. Tiranlık tek kişinin, oligarşi zenginlerin, timarşi şan ve ün düşkün kişilerin, aristokrasi soyluların son olarak demokrasi ise halkın kendi kendini yönetmesinden oluşan yönetim biçimleridir. Bu yönetim anlayışları yüzyıllar boyu devletler tarafından benimsenmiş ve süreç içerisinde değişime uğramıştır (Akcan, 2016, s. 4). Siyasal yönetimlerin ülkeden ülkeye değişkenlik gösterdiği ancak bazı temel olguların ortak olduğu bir sistem mevcuttur. Devlet, hükümet, anayasa gibi olgular yönetim sistemlerinde ortak olgular olup yönetim biçimlerine göre şekillenen yapılardır. Bir ülkenin sınırları içerisindeki yapılar ve bu yapılar arasındaki düzeni ve görevleri yerine getirmesi olarak adlandırılan hükümet ve devlet olguları birbirlerinden farklı olup birbirleri ile etkileşimi güçlü olan olgulardır. Ancak Ortadoğu ülkelerinde bu iki kavram arasındaki fark yeterince anlaşılammıştır. Bunun en temel sebebi ise değişilebilir olan hükümet kavramının değişilmez olduğu düşüncesi ve yönetimlerin otoriter bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Ortadoğu'daki yönetim biçimlerine bakıldığında ise geleneksel/anayasal monarşi, askeri/yarı diktatörlükler, hanedanlık biçimini almış tek parti yönetimi gibi geniş bir yelpazesi bulunmaktadır. Bütün Ortadoğu ülkelerinde yönetim biçimleri farklılık arz ettiği gibi temelde otoriter bir rejim biçimi vardır. Yönetim biçimlerinden otoriter yönetim biçimi ise genel olarak demokrasinin karşılığı olarak bilinir. Demokrasinin "siyasal denetimin halk tarafından düzenli aralıklarla seçtiği temsilcilerin elinde bulunduğu ve yurttaşların eşit tutulduğu sistem" olarak tanımlanması otoriter yönetimin lider, azınlık veya parti, hanedan ile özdeşleşen ve halkı siyasal yönetimden olabildiğince uzaklaştıran yapısı demokrasi ile olan zıtlığını ortaya koymaktadır. Otoriter yönetimde temel hak ve hürriyetler sınırlandırılmakta, halk siyasal yönetimden uzak tutulmakta ve iktidar vatandaşlara hukuken veya fiilen hesap verme zorunluğu hissetmemektedir. Bu otoriter yönetime ek olarak monarşi yönetimler, geleneksel diktatörlükler, askeri diktatörlüklerde dahil olmaktadır. Bütün bu bilgiler ışığında Ortadoğu toplumlarında otoriter yönetim biçimlerinin hâkim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Erdem ve Erdem, 2018, s.216).

Otoriter rejimlerin yaygın olduğu Ortadoğu'da genel anlamda yönetim biçimleri ülkelere göre şöyledir: Katar, Ürdün, Suudi Arabistan ve Kuveyt monarşi ile yönetilmektedir. Irak ve Mısır bir dönem monarşi ile yönetilse de

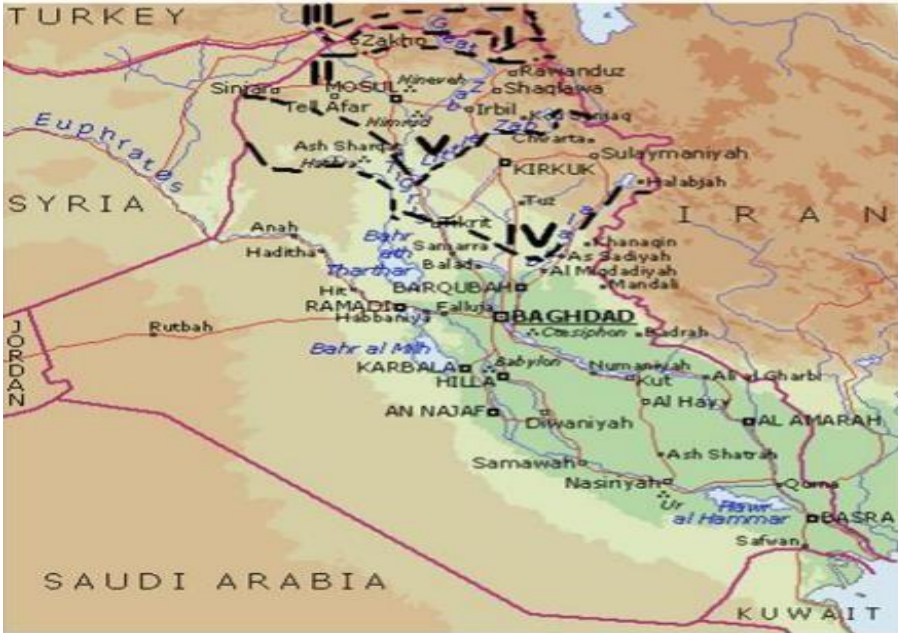
günümüzde Lübnan, Yemen, Suriye'yle birlikte birer Cumhuriyetirler. Her ne kadar cumhuriyetçi bir yönetim anlayışı olsa da demokratik bir işleyiş gerçekleşmemiş ve sürdürülmekte zorlanılmıştır. Irak ve Suriye'deki Baas Partisi "kişisel liderliklerle" özdeşleştirilmiş ve sözde Cumhuriyet olan Irak darbe ile iktidarı ele geçirilen Baas Partisi liderlerinde Saddam Hüseyin'in otoriter iktidarı ile 24 yıl boyunca yönetilmiştir. Baas partisinin temel ilkelerinden olan milliyetçilik, özgürlük ve sosyalizm ilkelerine ters düşen bir yönetim anlayışı vardır. Ancak Saddam Hüseyin için asıl önemli olan şey iktidar olduğu için iktidarda yükselmek için bu ideolojik dayanakları araç olarak kullanmıştır (Aktaş, 2020, s.234; Erdem ve Erdem, 2018, s.217).

Saddam Hüseyin himayesinde olan Irak gerçekleştirilen darbe sonrasında Şii Araplar yönetime geçmiştir. Irak içerisinde yaşayan farklı etnik gruplar ve mezhepsel ayrılıklar zaman zaman çatışmalara sebep olmuştur. Irak'ta demokratikleşmeye çalışan bir toplum görülse de içsel çatışmalar ve dışsal müdahaleler yüzünden tam anlamıyla bir Cumhuriyet yapısına ulaşamamıştır. Günümüz dünyasında gelişen demokrasi, bağımsızlık, hak ve hürriyet gibi kavramlar yaygınlaştığı ve pek çok devlet yönetiminin bütün bunlar üzerine inşa edildiği görülse de Ortadoğu'da bu insanı merkeze alan anlayışların pek yeşermediği de gözlemlenmektedir. Ortadoğu'daki pek çok ülke bu olguların etkisi ile modernleşme ve demokratikleşme yoluna gitse de süreç oldukça sancılı ve çatışmalı geçmiştir. Ortadoğu'da hal böyleyken Irak tek üniter bir toplum yapısından çok pek çok etnik ve mezhepsel farklılığın bulunduğu bir bölge olduğu için gruplar arası çatışmaların yaşanması olası bir durumdur. Ortadoğu'da temel hak ve özgürlüklerden yola çıkılmadıkça ve insani değerler merkeze alınmadıkça farklı bir etnik menşee sahip birinin veya farklı bir inanç taşıyan birinin diğer unsurlara saygı göstermesi de muhtemel gözükmemektedir. Demokratik bir toplum oluşturmak da şüphesiz farklıların sevilmesiyle mümkün olacaktır (Tahsen, 2018, s.256).

II. BÖLÜM

IRAK TARİHİ VE COĞRAFYASI

Günümüzde Cumhuriyet-i Irakiye diye bilinen Irak'ın kuzeyinde Türkiye, doğusunda İran, güneyinde Suudi Arabistan ve Kuveyt, batısında ise Ürdün ve Suriye bulunmaktadır. Irak'ın bulunduğu coğrafi konum stratejik açıdan oldukça önemlidir. Günümüzde ülke tek partili bir yönetimle yönetilse de içerisinde yarı özerk yapıda idareler de barındırmaktadır. Örneğin; Kuzey Irak bölgesi Türk ve Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeyi oluşturmaktadır ve yarı özerk bir statüye sahiptir. Ülke yüzey şekilleri açısından dört farklı bölgeye ayrılmaktadır. Kuzey ve kuzeydoğu dağlık alanlar ve dağların eteklerinde uzanan tepelik sahalardan oluşmaktadır. Batı kesimi çoğunlukla çöl olan arazilerden oluşurken Suudi Arabistan ve Ürdün sınırına kadar uzanan bölgede Fırat ve Dicle Nehirlerinin birleştiği Şattülrap adı verilen verimli bir alan da bulunmaktadır. Kuzeydoğusunda bulunan dağlar Alp kıvrım kuşağının uzantılarından oluşmaktadır. Bölgenin en yüksek alanı 3658 metredir. Kuzey bölgede iklim şartlarına bağlı olarak meşe ormanlarına rastlanmaktadır. Daha yüksek alanlarda ise maki ve çayırıklar yer almaktadır. Ülkenin güneyini platolar ve tepelikler oluşturmaktadır. Güneybatısı ise tamamen çöllere sahiptir (Akkan, 1999, s.83).

Şekil 1: Irak haritası (Arikanli, 2010, s. 130).

Irak topraklarının neredeyse tek su kaynağını Fırat ve Dicle Nehirleri oluştururken bu nehirlerin geçtiği alanlar da başlıca verimli topraklarını

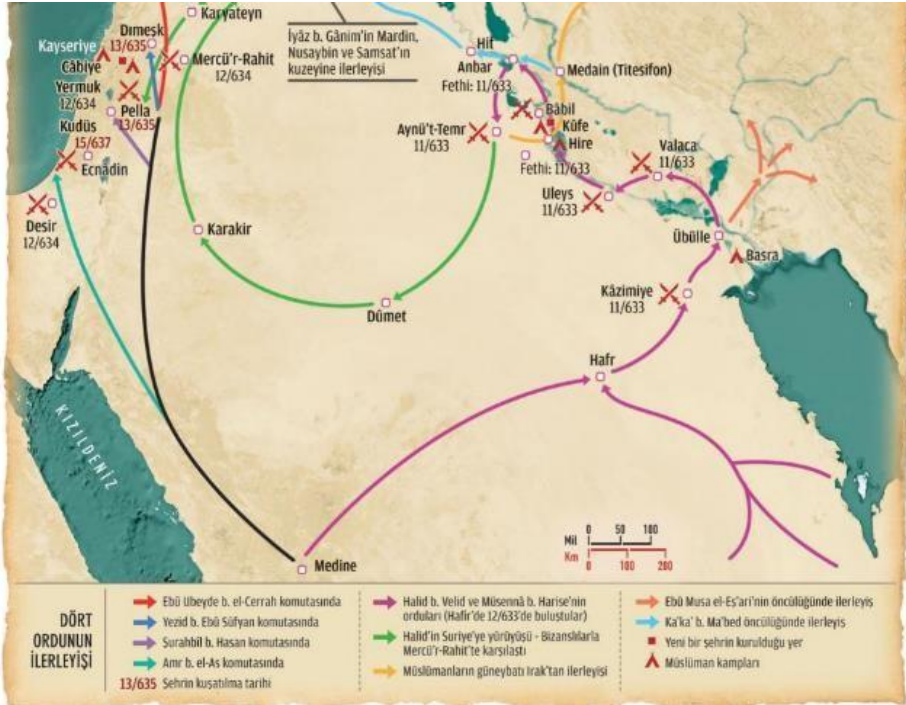
oluşturmaktadır. Irak'ın yeryüzü şekilleri gibi iklim özellikleri de farklılıklar göstermektedir. Genel itibariyle ülkenin kuzey tarafı dağ iklimi, güney kesiminde çöl iklimi etkileri görülmektedir. Yazları sıcaklıklar 50 derecenin üzerine çıkabilmektedir. Ülke genel itibariyle sıcaklıklar ve tuzlanmanın etkileriyle çölleşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu haliyle Irak'ın coğrafyası ve iklim şartları da nüfusun ülkedeki dağılımını etkilemiştir. Irak'ta nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler de yine Fırat ve Dicle nehrinin kıyılarının olduğu bölgelerdir. Ülke nüfusunun dağılımında yer altı kaynakları da önemli bir etki etmiş, son zamanlarda özellikle kuzey sahalarında nüfus yoğunluğu hızla artmıştır. Ayrıca Irak, önemli bir petrol ihracatçısı olmasına rağmen ülkenin ekonomisinin tarıma dayalı olduğu görülmektedir. Tarım ürünleri arasında ise ilk sırayı hurma almaktadır (Akkan, 1999, ss. 83-84).

Irak olarak bilinen bölgenin Babillilerin hüküm sürdüğü coğrafyayı ifade etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Irak adının nereden geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte Arapça veya Farsça olmak üzere iki farklı görüş bulunmaktadır. Arap coğrafyacılarının bir kısmı göre Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan alçak, ziraata elverişli ve ormanı bol bir alana sahip olması nedeniyle Arapça kıyı veya aşağı memleket anlamına gelen Irak kelimesinden kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer görüş ise Farsça kökenli îrâh, îrâf ve îrâk kelimelerinden Arapçalaştırıldığını ifade etmektedir (Küçükkaşçı, 1999, s. 85).

Irak, jeopolitik ve jeostratejik olarak önemli bir konuma sahip olması nedeniyle tarih boyunca birçok göçe ve istilaya maruz kalmış ve dolayısıyla çeşitli medeniyetlere de ev sahipliği yapmıştır. Irak topraklarında hüküm sürdüğü bilinen ilk medeniyet Sümerlerdir. Sümerlerin ardından da Irak'a Akad, Babil, (Çakırtaş, 2018, s. 25), Med-Pers, Grek, Roma-Bizans Sasaniler (Akoğlu, 2013, s. 391), İslâm Devleti, Emevîler, Abbasîler, Selçuklular, Akkoyunlular, Karakoyunlular Büveyhiler ve Osmanlı Devleti gibi birçok devlet veya medeniyetin bölgeye hâkim olduğu bilinmektedir.

Irak coğrafyasında en önemli tarihi gelişmeler İslâmiyet'in doğuşuyla bölgenin fethedilmesiyle başlamıştır. İslâm tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan Sıffin Savaşı, Kerbela Olayı gibi önemli gelişmeler yaşanırken Hz. Ali ve Hz. Hüseyin de Irak topraklarında şehit edilmişlerdir. Irak coğrafyası İslâmiyet'in doğduğu Suudi Arabistan'a yakınlığı ve aynı körfezde bulunmaları nedeniyle doğal olarak İslâm Devleti'nin ilk fetih bölgelerinden birini oluşturmuştur. Nitekim İslâmiyet VII. yüzyılın ilk yarısında doğmuş ve aynı yüzyıl içerisinde Irak'ın fethine girişilmiştir. Irak'ın fethiyle birlikte İslâm Devleti'nin merkezi Irak'a taşınmıştır. Bölgede yaşanan Sıffin Savaşı ilk mezhep kavgalarını başlatmış neredeyse o tarihten bugüne kadar Irak mezhep kavgalarıyla anılmıştır. Günümüzde Irak'ın merkezi olan ve başkentini oluşturan Bağdat, Abbasîler dönemlerinde en parlak zamanlarını yaşamıştır.

İslâm'ın merkezi konumunda olması bölgeyi ticaret merkezi haline getirmiştir. Abbasiler döneminde Irak dünyanın bilim ve kültür merkezi haline getirilmiştir. İslâm Devleti'nin Irak coğrafyasına girdiği ve fetihlerde bulunduğu dönem dört halifeden biri olan Hz. Ebubekir döneminde olmuştur. İslâm Devleti bu dönemde çevre Arap ülkelerinde fetih hareketlerinde bulunmuştur. Bu fetihlerin genel yönü ise Irak ve İran toprakları üzerine olmuştur. Hz. Ebubekir'in İran'a karşı cephe kurması için görevlendirdiği Hâlid b. Velîd (633) Basra körfezinden Aynüttemr'e uzanan toprakları fethederek Tikrît'e kadar Güneybatı Irak'ı fethetmiştir. Bu harekât dönemde İran coğrafyasında hüküm süren Sâsânî Devleti'nin Arap yarımadasındaki hâkimiyet sahalarını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır (Cleveland ve Harmancı, 2008, s. 17; Hizmetli, 1991, s. 197; Et-Talib, 1999, s. 87).

Şekil 2: İslam Devleti'nin Irak topraklarına doğru fetih harekâtları (el-Faruki, 2014, s. 239).

Irak'a Hz. Ebubekir döneminde giren İslâm devleti bölgenin fethini Halife Hz. Ömer döneminde tamamlamıştır. Bu dönemde Hz. Ömer halife olunca İran'a karşı oluşturulan cephenin başına Hâlid b. Velîd'in yerine Müsennâ b. Hârise geçirilmiştir. Bu dönemde İran toprakları üzerine yapılacak fetih hareketlerinin hızlandırılması için Müsennâ b. Hârise'ye destek olarak merkezden Ebû Ubeyd esSekafi gönderilmiştir. Sâsânîler ile yapılan savaşta Ebû Ubeyd es-Sekafi öldürülünce İslâm Devleti ordusu dağılma riski ile karşı

karşıya kalmıştır. Dağılma tehlikesini Sâsânîleri durduran Müsennâ b. Hârise önlemiştir. Bölgenin kontrol altında tutulmasının İran topraklarında yapılacak fetihler ile mümkün olacağını anlayan Hz. Ömer, ordunun başına getirdiği Sa'd b. Ebû Vakkâs komutasında büyük bir ordu toplayarak Sâsânîler üzerini sefer başlatmıştır. Bu seferin başarıya ulaşması ve Sâsânîlerin başkentinin kontrol altına alınması Irak topraklarının tamamının fethedilmesi ile sonuçlanmıştır. Hz. Ömer dönemi yalnızca fetihlerle geçmemiştir. Aynı zamanda Irak topraklarında bulunan farklı dinlere ve ırklara mensup halkın da İslamlaştırılması çalışmaları yürütülmüş ve bunda başarılı da olunmuştur. Irak coğrafyasında yapılan fetihlerin kalıcı hale gelmesi için bölgede imar çalışmalarına başlanmış, Basra ve Kufe şehirleri de bu dönemde kurulmuştur. Ayrıca İslâm Devleti'nin genişleme siyasetinin bir sonucu olarak Irak'ın güneyinden sorumlu olan Basra valisi Ahvâz, Fars, Kirman, Mekrân, Sicistan ve Horasan'ı, orta ve kuzeyden sorumlu Kûfe valisi ise Hemedan, Rey, Kazvin, İsfahan ve Azerbaycan'ı idare topraklarında hâkimiyeti sürdürmek için görevlendirilmiştir. Irak'ta İslâmiyet'in yayılmasını sağlamak, hâkimiyet sahalarını kontrol etmek ve İran, Horasan, Mâverâünnehir ve Hindistan'da yeni fetihler için kurulan Basra ile Kûfe şehirleri kısa süre içerisinde İslâm Devleti'nin önemli merkezlerinden olmuştur (Hizmetli, 1991, s. 198-199; Et-Talib, 1999, s. 88).

İslâm Devleti'nin Irak topraklarında kurmak istediği otorite birçok kez sarsılmıştır. Bunun birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden en önemlisini ise bölgenin İslâm Devleti'nin merkezi olan Medine'ye olan uzaklığı gösterilebilir. Bölgede farklı inanışlara sahip olan halkların bulunması da diğer faktörü oluşturmaktadır. Nitekim Irak topraklarının kontrolü çok kez sekteye uğramış bölgeye sorumlu olan valiler de çok kez değiştirilmiştir. Bölgenin fethi Hz. Ömer döneminde tamamlansa da İslâm Devleti'nin sonraki halifeleri Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde yaşanan olaylar dönemin İslâm dünyasında ihtilaflara yol açmıştır. O dönemde filizlenen birçok farklı fikir de günümüze değin İslâm dünyasını etkilemiştir. Irak coğrafyasından İslâm Devleti'nin merkezine yönelik ilk başkaldırı 655 yılında Hz. Osman'a karşı yaşanmıştır. Hz. Ali döneminde bölgenin hâkimiyeti kısa süreliğine sağlansa da Hz. Ali'ye karşı da başkaldırı girişimleri yaşanmıştır. Irak sahasında Cemel, Sıffin ve Tahkîm gibi birçok ihtilâf ve çekişme yaşanmış, mezhepsel bölünmelere sebep olan bu durumlar zaman zaman Irak-Suriye ve Merkez çatışmalarına dönüşmüştür. Halife Hz. Ali ölünce (661) Hilafet merkezi Irak'tan Suriye topraklarına taşınmıştır (Dürî, 1991, ss. 104-113).

İslâm Devleti'nde dört halife döneminden sonra merkezin Irak ve Suriye yönünü kayması devletin merkezi yönetimi güçsüz hale getirmiştir. Ülkenin tek merkezden yönetilmesinin güç hale gelmesi ve Irak üzerinden sürekli muhalif seslerin yükselmesi eyalet sisteminin doğmasına neden olmuştur. Emevîler döneminde genişleyen sınırlar ve çok sayıda hâkimiyet sahasına

sahip olmanın neticesi olarak devletin yönetimini kolaylaştırmak için eyalet sistemine geçilmiştir. Kurulan eyalet sistemi başlangıçta başarılı olmuştur. Örneğin İlk defa Basra Valisi Ziyâd b. Ebîh, merkezî otoriteden bağımsız olarak geliştirdiği bir yönetim şekliyle Irak'ın tamamına hükmetti ve zaman içerisinde bölgedeki istikrarsızlığı sona erdirerek asayiş ve emniyeti sağladı. (Et-Talib, 1999, s. 89). Fakat ilerleyen zamanlarda kaynağı yine Irak topraklarında olmak üzere muhalif seslerin yükseldiği görülmektedir. Bu muhalif seslerin neticesi olarak Irak topraklarına çağrılan Hz. Hüseyin yine irak topraklarında öldürülmüştür. Bu olaydan sonra Irak coğrafyasından yükselen muhalif sesleri Emevîler döneminin başka bir valisi olan Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi kısmıştır. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi bölgede çıkan isyanları kanlı şekilde bastırmıştır (Dûrî, 1991, ss. 125).

Emevîler döneminde Irak sadece siyasi merkez değil aynı zamanda ekonomik merkez haline de gelmiştir. Devletin temel geçim kaynağını oluşturan tarımsal faaliyetlere önem verilmiş, bataklıklar kurutularak yeni tarım alanları açılmıştır. Emevîler döneminde yaşanan bir diğer önemli gelişme de Türklerin bölgeye gelişleridir. Emevi halifesi Muaviye tarafından bugünkü ön Asya sahasına sefere gönderilen Ubeydullah bin Ziyad sefer sonrasında Bağdat'a yanında Müslüman olmuş yaklaşık iki bin beş yüz Oğuz boyuna mensup Türk askeriyeye dönmüştür. Bu olaydan sonra Türklerin bölgede yaşanan hâkimiyet mücadeleleri içerisinde her daim var oldukları görülmüştür. Bu durum Türklerin üstün oldukları yönetme ve askerlik becerilerinden kaynaklı olarak ya devlet kurarak ya da mevcut devletlerin yönetimlerini etkileyerek şekillenmiştir. Sekizinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde Irak'ta yönetimin Hariciler lehine döndüğü görülmüştür. Bu dönem aynı zamanda Abbasîlerin ortaya çıktıkları dönemi de temsil etmiştir. Abbasîler ve Emevîler arasında çıkan savaşı (Zap Suyu Savaşı) Abbasîler kazanınca (750) devletin yönetimi de Abbasîlere geçmiştir (Saatçi, 2003, s. 19).

Abbasîler döneminde irak halkı ile daha iyi ilişkiler kurulmuştur. Emevîler döneminde sürekli çıkan iç karışıklık ve isyanlar da bu sayede daha az görülmüştür. Bunda sebep İslâmîyet'in bölgede tam anlamıyla tesis edilememesi, merkezin Kufe'den Şam'a taşınması veya halktan toplanan vergiler gösterilebilir. Abbasîler döneminde merkez yeniden Kufe'ye taşınmış, dahası da yapılarak yeni bir merkez olarak Bağdat şehri kurulmuştur. Abbasîlerin Irak'ı tekrar merkez hale getirmesi ile Suriye ve Irak arasında çatışmalar da bu sayede son bulmuştur. Abbasîler İslâm Devleti'nin merkezini Irak topraklarına taşımışlar bölgenin halkının ortak bir paydada birleşmesini sağlamışlardır. İmar faaliyetlerine önem vermişler, önceki İslâm devletleri gibi genişleme siyasetini sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda Irak'ın merkezi ve Akdeniz Havzasına hâkim konumunu da kullanarak bölgeyi ticaret merkezi haline getirmişlerdir. Abbasîler devletlerinin en iyi dönemlerini yaşadıkları

Hârûnürreşîd dönemine değin Irak topraklarında büyük bir sorunla karşılaşmamışlardır. Bağdat'ın ciddi şekilde tahrip olmasına sebep olan bu olaylar ise İran ve Irak arasında yaşanan iktidar mücadelesinden kaynaklanmıştır. Abbasîler devletinde meyillin Emevîlerden farklı olarak İran ve doğu yönünde şekillendiği bilinmektedir. İlerleyen zamanlarda ortaya çıkan çatışma iklimi de bu sebeple gerçekleşmiştir. IX. yüzyılda başlayan çatışma iklimi XI. asrın sonlarında Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgeye hâkim olmasına değin sürmüştür (et-Talib, 1999, s. 90).

Selçuklulardan önceki dönemlerde Irak'a hükmeden Emevîler ve Abbasîler Irak'ın İslamlaşmasını ve Araplaşmasını sağlamışlardır. Emevîler döneminde İslâm tarihi açısından önemli gelişmeler olarak Sıffin Savaşı ve Kerbela olayı yaşanırken bu dönemde derinleşen mezhep çatışmaları Abbasîler döneminde de baş göstermiştir. Nitekim Abbasîler döneminde birçok Şii-Sünni çatışması yaşanmıştır (Lewis, 2021, S.87). Yine Abbasîler döneminde Şiiliğin önemli temsilcilerinden olan ve Mısır'da Türklerin yönettiği devletlerden birini temsil eden İhşitler Devleti'ne son veren Fatımiler Irak'a kadar uzanan kollarıyla bölgenin karışmasına neden olmuşlardır. Fatımilerin bir kolunu oluşturan ve Irak topraklarında hâkimiyet kuran Büveyhiler döneminde (932-1055) birçok kanlı çatışma olmuş İslâm dünyasında Şiilik ve Sünnilik olmak üzere iki kutuplu bir tablo ortaya çıkmıştır (Köymen, 1963, s. 10).

Türklerin bölgeye gelişleri hakkında tarihler VII. Yüzyılı göstermekle birlikte neredeyse bölgede kurulan her iktidara etki ettiklerini de göstermektedir. Aynı yüzyıl içerisinde Anadolu'nun fethi ve henüz baş gösteren Haçlı Seferleri ile mücadele etmek zorunda kalan Selçuklu Türkleri İslâm'ın koruyuculuğunu da üstlenmiş Sünni İslâm dünyasının en büyük temsilcileri olmuşlardır. Büveyh Oğulları'nın dönem itibariyle İslâmiyet'in merkezi konumunda olan Bağdat'ı ve Abbâsî halifesini baskı altına alması ve Şiiliğin İslâm dünyasını tehdit etmesi Büyük Selçukluların yönünü Irak'a çevirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Büveyh Oğulları Devleti'nin Bağdat valisi olan ve aynı zamanda Türk asıllı olan Arslan Besasiri'nin halife üzerinde kurduğu baskının artması üzerine Abbâsî halifesi (Kaaim Biemrillah) Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir. Tuğrul Bey bu çağrıya cevap verip bölgede Sünniliğin bekası için Bağdat seferini başlatmıştır. Çok büyük bir direnişle karşılaşmayan Tuğrul Bey Bağdat'ı fethetmiş ve Büyük Selçuklu Devleti'ni İslâm'ın tek temsilcisi haline getirmiştir. Tuğrul Bey bölgede Şiiliği yok etmek için Irak ve Suriye topraklarında yoğun mücadele vermiştir (Sevim ve Merçil, 2014, s. 51-54). Yaşanan mücadeleler ve fetihler sonrasında din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış, Abbâsî halifesi sadece Müslümanların dini lideri olarak kalmıştır (Köymen, 1963, s. 11). Bu gelişmeden sonra Abbâsî soyunun Türkleri bölgeden çıkarmak ve halifenin siyasi yetkilerini yeniden kazanmak için mücadele ettiği görülmektedir. Selçuklu Devleti bölgeyi XIII. yüzyılın ortalarına değin yönetmiştir. Bu süreç

içerisinde Abbâsî soyundan gelen halifeler her fırsatta Selçuklular arasında doğan iktidar çatışmalarını kullanmışlardır. XIII. Yüzyılda Abbâsîler yeniden Irak'a hâkim olsalar da bu uzun sürmemiştir (Lewis, 2021, s. 115).

Bölgede yaşanan hâkimiyet mücadeleleri yüzlerce yıl sürmüş, Bağdat halifesinin çağrısıyla bölge Türklere açılmış ve bölgede XI. Yüzyılda Selçuklularla birlikte Türk hâkimiyeti başlamıştı. İşte Türklerin İslâmiyet'in baş aktörü oldukları bu dönem Irak topraklarında çok uzun sürmemiş, Selçuklu Devleti'nin dağılması ile Türklerin arkasından Bağdat'ta başlayan ikinci Abbasîler dönemi de uzun sürmemiştir. Selçuklu Devleti ve Harzemşahlara Orta Asya'da bıraktıkları boşluktan yararlanan Moğollar önlerinde büyük bir direniş ile karşılaşmadan Anadolu topraklarına kadar gelmişlerdir. Moğollar gerek İslam Devleti'nin gerekse Türklerin kurdukları devletlerin doğu yönünde kurdukları medeniyetin izlerini de yok etmişlerdir. Bu ülkelerden birini de Irak oluşturmaktadır. Abbâsîler ve Büyük Selçuklular dönemlerinde bilim ve ticaret merkezi olan Bağdat Moğolların uzun süreli işgaline maruz kalmış ve bölgede Müslümanlar katliama uğramışlardır. Moğol egemenliğinde geçen bu dönem Irak ve Dünya tarihi içinde tarihin en kanlı dönemlerinden birini oluşturmuş, Moğollar binlerce Müslümanı katle ederken bölgenin bilim ve kültür merkezi olma özelliğini de kaybetmesine neden olmuşlardır. Moğolların dönem itibariyle İslâmiyet'in merkezi konumunda olan bir başkent olan Bağdat'ı tahrip etmeleri ve binlerce Müslümanı öldürmeleri İslâm dünyasına nifak sokan bir devlet olarak da anılmalarına neden olmuştur. Emevîler, Abbasîler, Büyük Selçuklu Devleti ve Irak Selçuklu Devleti dönemlerinde İslâm dünyasında bilim adına yapılan bütün çalışmalar ve gelişmeler de bu sebeple yok olmuştur (et-Talib, 1999, s. 91).

Moğollardan sonra bölgeye yine Moğol kökenli bir devlet olan Celayirliler, hâkim olmuşlardır. Moğolların dağılması ile kurulan birçok devletten birini oluşturan Celayirlilerin Bağdat merkezli kurdukları devlet de uzun ömürlü olmamıştır. Celayirlilerin bölge hâkimiyetine Emir Timur (1393) son vermiştir. Timur'un Semerkant'a dönmesini fırsat bilen Celayirliler Bağdat'ı yeniden ele geçirse de Sultan Timur tekrar Bağdat'a dönerek bölgeyi kontrol altına (1401) almıştır. Bu olay aynı zamanda Timurlular ile Osmanlılar arasında Ankara Savaşı'na da neden olmuştur. İlk işgal sırasında Mısır'a kaçan Ahmed Celayir ikinci işgalde Osmanlılara sığınmıştır. Dolayısıyla bu hareketi Osmanlılar ile Timurluların arasını açmıştır. Timur'un ölümü ile Bağdat'ı yeniden Celayirliler ele geçirse de Karakoyunlular ile yapılan savaşın kaybedilmesi bölgede Karakoyunlu hâkimiyetini başlatmıştır. 1410-1467 yılları arasında Irak coğrafyasında Karakoyunlular, 1467-1508 yılları arasında da Akkoyunlular hüküm sürmüşlerdir. Bu iki Türk devleti döneminde de Şii-Sünni çatışması yaşanmış, 1508 yılı itibariyle Irak topraklarına Şii Safevî Devleti hâkim olmuştur. Safevîlerin bölgedeki hâkimiyetleri de uzun sürmemiş 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferinin neticesi olarak

bölgeye Osmanlı Devleti hâkim olmuştur (Et-Talib, 1999, s. 91). Irak'ın bulunduğu konum Anadolu ve İran toprakları arasında doğal sınır oluşturmuş, İran'ın Şii, Anadolu'nun ise Sünni olması Irak'ın mücadele sahası haline gelmesine neden olmuş, Anadolu ve İran'da kurulan devletler bölgede hâkimiyet mücadelesine girişmişlerdir. Bu mücadelelerin son bulması Osmanlıların bölgeyi hâkimiyet altına almasıyla olmuştur. Nitekim 16. Yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Irak coğrafyası Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmıştır. Bu dönem Selçuklu fetihlerinden sonra bölgeye en çok Türk göçünün yaşandığı dönemi oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, Selçuklulardan farklı olarak bölgenin körfeze yakın olan güney kesimini kontrol merkezi olarak kabul etmiştir (Yeşilbursa, 2009, s.1316).

2.1. Osmanlı Devleti Döneminde Irak

Osmanlı Devleti kurulduğu XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla değin Batı yönlü genişleme politikası izlemiştir. Osmanlıların Menşelerinin Doğu olması ve geride ortak bir kültür ve inanca sahip unsurların bulunması başlangıçta tehdit unsuru olarak görülmemiştir. Nitekim Anadolu topraklarında fetih politikasından çok uzlaşmacı bir siyaset takip edilmiş, miras ve akrabalık yoluyla birçok devlet oluşumu Osmanlı sınırlarına dâhil edilmiştir. XV. yüzyıla gelindiğinde Doğu yönlü tehditlerin [Timurlular ile yapılan Ankara Savaşı (1402)] olabileceğinin de görülmesi bu yönde de tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Osmanlılar aynı zamanda kendilerinden önce İslamiyet'in koruyucusu olan Selçukluların bir devamı olarak İslamiyet'in yeniden koruyucusu olmak için de mücadele etmişlerdir. Bu vesile ile XVI. Yüzyılda gerçekleşen Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonucu İslam dünyasının tek hâkimi Osmanlılar olmuştur (Mantran, 1999, s. 91).

Yavuz Sultan Selim döneminde doğu yönünde tek tehdit olarak görülen Safeviler sindirilmiş olsa da İslam dünyası içerisinde yürüttükleri Şii propagandası sürmüş ve hatta Anadolu'da dahi çok sayıda taraftar bulmuştur. Bu dönemde Irak toprakları Safevilerin kontrolündedir. Irak'ın coğrafi konumundan kaynaklı stratejik önemi, İslam dünyasının koruyuculuğu rolünden hareketle Safevilerin çalışmaları, önemli ticaret yolları üzerinde bulunması ve tarım kaynakları bakımından zengin olması Osmanlılar için Irak'ın ele geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu gerekçelere görünür bir sebep olarak Muslu kabilesinin Bağdat'ı ele geçirip Osmanlılara tabiiyetlerini bildirmeleri ve Safevilerin Bağdat'ı işgal etmeleri üzerine Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman 1533 yılında Irakeyn seferini başlatmış ve güney Azerbaycan ve Bağdat Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu tarihten XX. Yüzyıla kadar Irak'ta zaman zaman kopmalar olsa da Osmanlı Devleti hüküm sürmüştür. Osmanlılar Irak topraklarını Bağdat üzerinden yönetmişlerdir. Bölgenin konumu burada bir beylerbeylik kurulmasını gerekli kılmış,

Emevîler dönemine benzer şekilde Irak toprakları eyalet sistemi kurularak yönetilmiştir. Bu olay aynı zamanda İslam dünyasının bütün kaynaklarını Osmanlılara geçmesini sağlarken, İran coğrafyasından gelecek tehditleri de uzun bir süre bertaraf etmiştir (Mantran, 1999, s.91; Küpeli, 2010, s. 231).

Emevîler ve Abbâsîler döneminde İslam'ın önemli merkezlerinden biri haline gelen Irak topraklarının Osmanlıların eline geçmesiyle İslam dünyasının bütün önemli merkezleri de ele geçirilmiştir. Irak'ın Basra Körfezi'ne sahip olması nedeniyle de Hint Okyanusuna açılan kapı ele geçirilirken Akdeniz hâkimiyeti de büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bu gelişmeler Avrupalıları bölgeden uzaklaştırmıştır. Bu durum Avrupalıları yeni çıkış yolları aramaya itmiştir. Osmanlılar Irak topraklarında dış dünyaya ticaretin yolunu açarak teşvik politikası izlemişlerdir. Osmanlıların uyguladığı hoşgörü politikası ve bölgenin aşiret reislerine gösterdiği iltimas zaman zaman sorunlara da sebep olmuştur. Örneğin XVII. Yüzyılın başlarında bölgede güçlenen reislerden biri Basra'da güç odağı haline gelmiştir. Bu süreç uzun sürmemiş Osmanlılar tekrar kendi güçlerini göstererek merkezi otoriteyi güçlü hale getirmişlerdir. Bu tür isyanlara İslam Devleti, Emeviler ve Abbâsîler dönemlerinde de şahit olunmuştu Irak'ta hâkimiyet kuran bütün devletler benzer senaryolarla karşılaşmışlardır. Birçok sebeple açıklanabilecek bu olaylar bölgenin konumuyla daha çok ilişkilendirilebilir. Irak Osmanlılar döneminde İran ile Osmanlı toprakları arasında tampon görevi görmüştür. Bunun neticesi olarak da birçok kez İran etkisiyle şekillenen isyanlar yaşanmıştır. XVII. yüzyılda dönemin İran'ında hüküm süren Safeviler ile Osmanlılar arasında yaşanan Irak topraklarının paylaşılabilmesi durumu Osmanlı'nın kesin zaferi ile sonuçlanmış ve iki devlet arasındaki sınırlar Kasr-ı Şirin Antlaşması ile daha belirgin çizilmiştir. Her dönem farklı sebeplerle açıklanan çatışmalar bölgeye hâkim olan devletleri zaman zaman zor durumda bırakmıştır. Çatışmalar sırasında Bağdat şehri tahrip edilmiş, Osmanlılar bu tahribatı gidermek için şehri Osmanlı mimarisine uygun şekilde daha ihtişamlı olacak şekilde inşa etmişlerdir (Hilmi ve Hilmi, 1971, ss, 263-264; Küpeli, 2010, s. 239).

Şekil 3: Kasr-ı Şirin antlaşmasına göre Safevi-Osmanlı sınırı (Küpeli, 2010, s. 244).

İran, Osmanlılar arasında tampon görevi görse de Irak coğrafyasından vazgeçmemişlerdir. Irak toprakları XVIII. Yüzyılda da iki defa İran kuşatması yaşasa da bu girişimler başarıya ulaşmamıştır. Bu dönemde Irak topraklarında görevlendirilen Eyüplü Hasan Paşa kendisinin de Gürcü olması dolayısıyla bölgede, yönetimde Gürcü yeniçerilerin çoğunlukta olduğu Kölemenlik sistemini oluşturmuştur. Bu sistem merkezle bağın kısmen de olsa aksamasına neden olmuş ve Irak topraklarında gerek iç işlerinde gerekse dış işlerinde öncelik alabilir bir yönetim modeli oluşturmuştur. İngilizlerin Irak topraklarına girişleri de bu dönemde olmuştur. İngilizler bu dönemde Hindistan'da kurdukları şirketler aracılığı ile IrakHindistan arasında ticari bağlantılar kurmuşlardır. İngilizlerin bu dönemde keşfettikleri Irak coğrafyası ilerleyen zamanlarda Ortadoğu politikalarını şekillendirmiştir. İngilizler Hindistan üzerinde kurdukları sömürge düzenlerini Ortadoğu'da kuracakları hâkimiyet sahaları ile sağlayabileceklerini düşünmüşlerdir. XVIII. Yüzyılda Irak sahasında bir diğer gelişme de Vehhâbilerin bölgeye yönelik saldırıları

oluşturmuştur. Vehhâbiler Güney Irak'ı işgal edip yağmalamışlardır (Mantran, 1999, s. 92).

XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun hem dışarda hem de içerde hâkimiyet sahalarını kontrol dönemini oluşturmuştur. İçeride merkezden uzak vilayetlerde merkezle kopmalar yaşanmıştır. Dışarda ise başta dönem itibariyle yayılcı bir politika izleyen Ruslarla çok sayıda savaşa girilmiştir. Osmanlı Devlet adamları XIX. Yüzyılın başlarında kaybettikleri Irak hâkimiyetini yine aynı yüzyılın ortalarına doğru tekrar sağlamışlardır. Osmanlı Devleti XIX. Yüzyıl içerisinde birçok sorun ve savaşa baş etmeye çalışırken aynı zamanda devletin kurtuluşu için de köklü reformlar yapmaya çalışmıştır.

Bu dönem boyunca özellikle Irak için 1878-1882, 1890-1892, 1898, 1905-1908 tarihlerinde yıllarında ayrıntılı reformlar hazırlandı ve uygulanmasına çalışıldı. Bütün bu projelerin ziraî gelişme, sulama, nehir ulaşımı, demiryolu (Bağdat demiryolu), petrol çıkarımı, aşiretlerin iskânı, idarî ve askerî reformlar gibi belli ortak konular üzerinde yoğunlaştığı görülür. (Çetinsaya, 1999, s. 94).

Bu yenileşme ve iyileşme çabaları çoğu zaman tepkilerle karşılanmış imparatorluğun geniş sınırları dâhilinde birçok isyan yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin aynı dönem içerisinde yönetim değişikliğinin yaşanması, monarşiden meşrutiyete geçiş Irak topraklarında hoş karşılanmamış ve bir dizi isyan hareketi görülmüştür. Bu isyan hareketlerinin temelinde ise bölgenin birçok farklı etnik ve farklı mezhep unsurlarından oluşması ve uzun yıllar bölgede nüfuzlu aşiretlerin yönetimde söz sahibi olmaları gösterilebilir. Bu farklı etnik ve dini unsurlar zaman zaman çevre unsurca kaşınmıştır. Milli devletlerin kurulmaya başladığı bu dönemde Irak içerisinde de imparatorluğun birçok bölgesinde olduğu gibi Irak topraklarında da benzer senaryolar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Eskiden beri İran'da kurulan devletlerin bölgede Şiilik propagandası yaptığı bilinmekle birlikte XIX. ve XX. Yüzyıl'da da bölgede İngilizlerin ayrılıkçı politikalar ürettiği görülmüştür. Nitekim I. Dünya Savaşı patlak verir vermez İngilizlerin ilk saldırdıkları toprak parçası da Irak olmuştur. İngilizler 1914 Mart'ında başlattıkları Bağdat kuşatmasını 1917 mart ayına değin sürdürmüşler ve en nihayetinde ele geçirebilmişler, çok sayıda kayıp vermelerine rağmen Irak'tan vazgeçmemişlerdir. Bağdat'ın işgali ile önleri açılan İngilizler I. Dünya Savaşı'nın son bulacağı endişesiyle hızlı bir şekilde Irak topraklarını özellikle petrol sahalarını işgal etmişlerdir. Mondros ateşkesi Osmanlı Devleti için savaşı bitirse de İngilizler Musul'u ateşkes sonrasında işgal etmişlerdir (Kemal, 2007, s. 661).

2.2. Büyük Savaş ve Irak'ın İngilizler Tarafından İşgali

Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz İngilizlerin ilk saldırdıkları yer Irak toprakları olmuştur. İngilizler Irak üzerine harekât edecek birlikleri

sömürgeleri Hindistan üzerinden tertip etmişlerdir. İngilizlerin bir diğer taktiklerini de sömürgelerinden sağladıkları askerler oluşturmuştur. Bu sebeptendir ki Irak coğrafyasında Osmanlılara on üç binin üzerinde esir vermelerine rağmen herhangi bir geri adım atmamışlardır. Britanya birlikleri Irak topraklarına girmek için ilk olarak Fav Yarımadasını bombalamışlardır. Bu harekâtları başarıya ulaştırmış ve Basra'yı ele geçirmişlerdir. İşte Osmanlıların direnişi bu olay sonucunda cereyan etmiştir. Irak cephesini kumanda etmek görevi Süleyman Askeri Paşa'ya verilmiş Süleyman Paşa Basra'yı geri almak için Aralık 1914'te harekâta geçmiştir. Osmanlıların XIX. yüzyılda girdikleri savaşlarda bir taktik olarak kullanılan yerli unsurların kullanılması bu savaşta da görülmüş, Süleyman Paşa yerli unsurlardan topladıkları birliklerle ordusunu güçlendirmiştir. Süleyman Paşa İngilizler karşısında başarısız olunca geri çekilmek zorunda kalmış ve bu yenilgiden duyduğu üzüntü nedeniyle intihar etmiştir. Basra'da yeteri kadar birlik toplayan ve Osmanlıları ikinci kez yenilgiye uğratan İngilizler bir sonraki hedef olarak Kut'ül Ammare'yi belirlemişlerdir. Fakat Osmanlı birlikleri tarafından Selmanpak'ta durdurulunca Kut'ül Ammare'ye çekilmişler ve burada da Osmanlı birliklerince kuşatılmışlardır. Beş ay direnseler de teslim olmak zorunda kalmışlar, Osmanlılara 13,399 askerlerini esir vermişlerdir. Daha sonra gelen takviyeler ise yine Osmanlı birliklerince durdurulmuştur. Nisan 1916 yılında kaybettikleri savaşı lehlerine çevirmek isteyen İngilizler Sömürgelerinden getirdikleri birlikler ile Mart 1917'de yeniden taarruza geçmişlerdir. Bu süre zarfında Osmanlılar ise birçok cephede savaşmanın neticesi olarak birliklerini farklı cephelere takviye için göndermişlerdir. Bu durumun sonucu olarak Mart 1917'de General Maude komutasındaki İngiliz birlikleri Bağdat'a girmişler, Halil Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri ise Bağdat'ı boşaltarak geri çekilmişlerdir. İşte bu olaydan sonra İngilizler büyük bir direnişle karşılaşmadan Musul'a kadar ilerlemişlerdir. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında henüz Musul'a girememiş olan İngilizler Musul'u da anlaşmanın yedinci maddesi uyarınca işgal etmişlerdir. Bu olay Osmanlıların yüzlerce yıl süren Irak hâkimiyetlerinin son bulmasına neden olmuştur (Mensi, 1990, 16).

2.2.1. İngilizlerin Irak'ı İşgale Israrı ve Bölgedeki Hegemonya Çabaları

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması İngiliz Sömürgelerine giden yolun kısılması beraberinde birçok olayı tetiklemiştir XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca Rusların gelişimlerini tamamlamaları ve Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerine doğru izlediği yayılcı politika Avrupalı devletlerin kısa süreliğine de olsa Osmanlıları desteklemelerine neden olmuştur. Rus yayılması ilerleyip Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olmanın eşiğine gelmesi Avrupalı

devletleri bu koruyucu statüden ayrılıp yeni politikalar geliştirme mecburiyetinde bırakmıştır. Osmanlı Devleti için önce koruyucu olanlar sonra doğrudan parçalanmanın ana aktörleri durumuna gelmişlerdir (Bediz, 2018, s. 342).

Ruslar gelişimlerini tamamlamak için ticaret yolları ve Ortadoğu'ya ulaşmayı ana hedef olarak belirlemişlerdir. Bu hedeflerin sonucu olarak da önlerinde engel olarak Osmanlı Devleti'ni görmüşlerdir. Dünya siyasetinde etkin rol oynamak için ticaret yollarının ve Ortadoğu'nun kalbine inmek isteyen Ruslar bu yolda Osmanlılar ile çok sayıda savaşa girmişlerdir (Kuzucu, 2010). Bu savaşlar Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının batı ve güney yönünde daralması ile sonuçlanmıştır. Hatta 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ile Osmanlı sınırları iyice daralmış Kuzey ve batı yönünde neredeyse hâkimiyet sahası kalmamıştır. 93 Harbi sırasında Osmanlı payitahtının tehlikeye düşmesi Avrupalı devletlerin savaşı durdurma yönünde harekâtları ile sonuçlanmıştır (Aydın, 1994, s. 449). Savaş sonunda Ruslara verilen geniş haklar Avrupalı devletlerin planlarını değiştirmek için zaman kazanmak adına böyle bir müdahalede bulduklarını göstermiştir. Osmanlıların, Ruslar karşısında tutunamamaları ve ticaret yolları arasında kalan Osmanlı topraklarının Rusların eline geçeceği endişesi Avrupalı devletleri politika değiştirmeye itmiştir. Önce tampon oluşturduğu düşüncesiyle korunan Osmanlılar sonra asıl hedef haline gelmişlerdir. Osmanlılar bu dönemde Fransa ve İngiltere'den destek alamayınca henüz kurulmuş ve diğer Avrupalı devletlerden geri kaldığını düşünen Almanya ile yakınlaşmıştır. Almanlar Osmanlıların halifelik makamlarının işe yarayacağını ve güçlü bir müttefik edinebilecekleri düşüncesiyle Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmışlardır. Hatta bu hedeflerini gerçekleştirmek için arap ülkelerine demiryolu ağlarının yapılmasını planlamışlardır. Bu demiryolu projelerinden birini de Bağdat'a kadar ulaşacak demiryolu projesi oluşturmuştur. Dolayısıyla İngilizler bu ağın Alman yayılmacılığını Hindistan sömürgelerine ulaştıracağını düşünmüşlerdir. Bu dönüm noktası ve yaşanan gelişmelerle birlikte asıl hedefi Osmanlı Devleti olarak belirleyen Fransa ve İngiltere ellerinde bulundurdukları ticaret yollarının hâkimiyetini kaybetmemek için Osmanlıların Ortadoğu'daki topraklarını paylaşma planları yapmışlardır (Şahin, Şahin ve Yüce, 2014, s. 107).

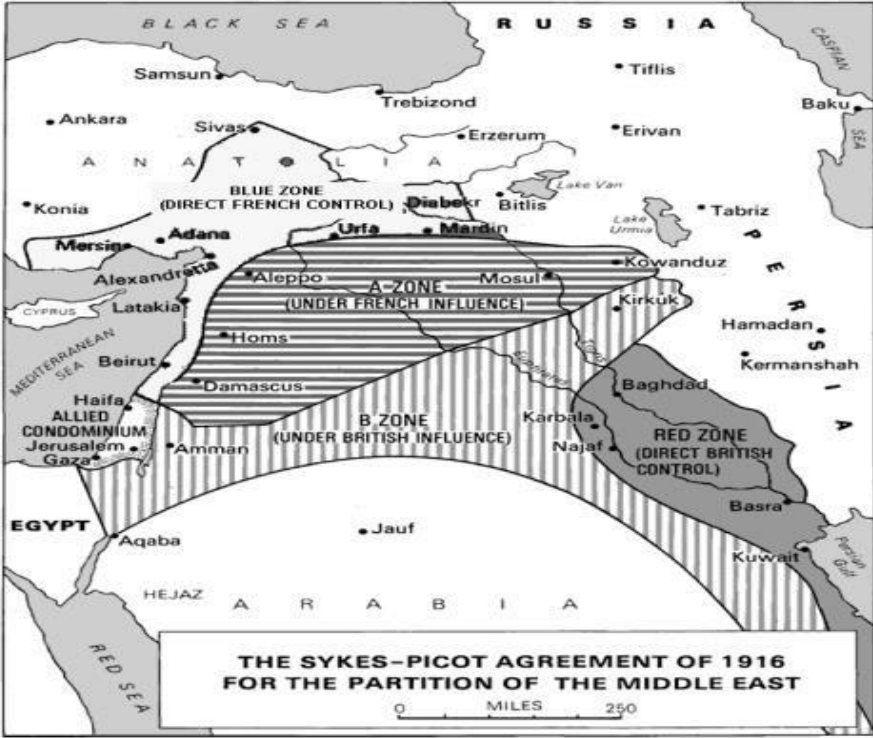
93 harbi Osmanlı Devleti'nin neredeyse yok olmak üzere olduğunu göstermiş, Osmanlı topraklarının paylaşılması için ilgili birçok devletin birbirleri ile yarışmasına neden olmuştur. Avrupa'da gelişimini yeni tamamlamış İtalya'dan Balkanlar'da yeni kurulan devletlere kadar çok sayıda unsur Osmanlı topraklarından kendi paylarını alma mücadelesine başlamıştır. Osmanlılar ise kaybettikleri topraklar ve nüfuzlarını yeniden kazanmak için karşı mücadele başlatmışlardır. Bu durumda Osmanlıların dezavantajını yalnız olmaları ve neredeyse her savaşta birçok uzak cephe ile mücadele etmek

durumu oluşturmuştur. Bu iklimde Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve sonrasında da I. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girerken neredeyse bütün enerjisini tüketmiş, bir yüzyılı ortalama yirmi yıl arayla sürekli savaşarak yorgun tamamlamıştır. Şartlar böyleyken girilen XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde yüzlerce yıl geniş sahalarda hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmıştır (Yılmaz, 2014, s.33; Durmaz, 2015, s. 104).

Osmanlı Devleti'nin Fransa, İngiltere ve Çarlık Rusya'nın karşısında Almanya'ya yaklaşarak savaşa girmesi açılacak cephele de belirlemiştir. Bu şartlar altında sınır komşusu dahi olunmayan Almanların isteğiyle savaşa girilmesi de bir nevi yalnız kaldığının göstergesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu savaştan uzak kalması da ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü mevcut düşmanların hedefi de zaten Osmanlı İmparatorluğu topraklarıdır. Savaşın en büyük cephelelerinden birini Çanakkale cephesi oluşturmuş buradan saldırı düzenleyen kuvvetleri de Fransız ve İngilizler oluşturmuştur. Bu sayede savaş erken nihayete erdirilecek Ruslarla bağlantı kurulacaktır. Savaş henüz başlamışken Çarlık Rusya, Fransa ve İngiltere Osmanlı İmparatorluğu topraklarını gizli antlaşmalarla paylaşmışlardır. İmparatorluğun Ortadoğu topraklarını rahatça paylaşmak isteyen Fransa ve İngiltere Ruslara Boğazları ve İstanbul'u taahhüt etmişler bunu da 18 Mart 1915 tarihli İstanbul Antlaşması ile garanti altına almışlardır. Gizli yapılan bu antlaşmayı İngilizler inkâr etse de daha sonra Ruslar açıklamışlardır (Köse, 2015, ss. 5-11).

Çarlık Rusya ile mutabakat sağlayan Fransa ve İngiltere kendilerine düşecek İmparatorluk toprakları paylarını da yine 16 Mayıs 1916 tarihinde gizli yapılan Sykes-Picot Antlaşması ile belirlemişlerdir. Bu gizli antlaşmaya giden yolda İngilizler ve Fransızlar birçok kez karar değişikliğine gitmişlerdir. Bunun sebebi olarak da İngilizlerin başlangıçta kendi payelerine ayırmayı düşündükleri toprakları bölüştürmek zorunda kalmaları gösterilebilir. Taraflar arasında Fransızlar başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumunun korunması yönünde bir fikre sahipken Boğazların Çarlık Rusya'ya bırakılması ve akabinde Mezopotamya ve Doğu Akdeniz kıyılarının İngilizlere kalacağı endişesi Fransızların da fikir değiştirmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Fransızlar Konya'dan Mezopotamya'nın kuzeyine kadar olan toprakları almak istemiş, bu isteğe hazırlıksız yakalanan İngilizler bu konuyu bölgede hazırlayacakları rapor sonrasına bırakmışlardır. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve İngilizlerin Çanakkale cephesinde hezimete uğraması Fransa'nın desteğine ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. Desteğini alabilmek için Fransızların isteklerini göz önüne alan İngilizler savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu topraklarında doğacak boşlukları değerlendirebilmek ve bölge analizi için Sir Maurice de Bunsen başkanlığında kurulan komite ve savaş sonrası bölge taksimatını belirleyecek Bunsen raporunu dikkate alarak Fransızlara bölgeden pay vermişlerdir. Bu pay ise Suriye, İskenderun ve

Kilikya'nın bulunduğu alandır. Fransızlar bu teklifi Irak coğrafyasında bulunan petrol rezervlerini bilmelerine rağmen kabul etmişlerdir (Metintaş, 2017, ss. 43-48). Fransızların bu isteği kabul gerekçesi ise bölgede yaşayan Hristiyan tebaanın koruyuculuğunu üstlenmek, verimli Kilikya topraklarını ele geçirmek ve Doğu Akdeniz'deki konumunu pekiştirmek olmuştur. Bu karar ile İngilizler Mezopotamya'dan Akdeniz'e ulaştırmak istedikleri koridordan kısmen vazgeçmişlerdir. Bu tercihte hiç şüphesiz yeni başlayacak dönemin gözde kaynağı Petrolün önemi büyüktür.

Şekil 4: Sykes-Picot gizli antlaşmasına göre Ortadoğu'nun paylaşım planı (Mahdi, 2009, s.8).

Ruslar ve Fransızlara verilecek alanların belirlenmesi ile İngilizler başlangıçta tamamıyla sömürgelerini ve ticaret yolları üzerindeki hâkimiyetlerini korumak için giriştikleri mücadeleye petrol sahalarını ele geçirmek için devam etmişlerdir. İngiliz ve Fransızlar Osmanlılar ile yapacakları savaşları kolaylaştırmak için de Arap isyanları çıkarmayı da ihmal etmemişlerdir. Bu doğrultuda Şerif Hüseyin'e Arap devleti kurma sözü vererek istedikleri kargaşa iklimini yaratmışlardır. İmparatorluğun kendi unsurlarını yine imparatorluk askerlerine karşı kullanmışlardır. Bu fikri kabul ettirmek için de Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut hükümetini oluşturan İttihat ve

Terakki'nin Osmanlı toplumunu Türkleştirme iddiasını ortaya atmışlardır (Günay, 2014, ss. 117-119).

Osmanlı İmparatorluğu toplumunun Birinci Dünya Savaşı'na değin geçirdiği evrime bakacak olursak XIX. Yüzyıldan başlamak üzere Avrupa'daki dönüşümden etkilendiği ya da bu dönüşüme uymaya zorlandığı görülecektir. İmparatorluğun Avrupa toprakları 1789 Fransız İhtilali sebep gösterilerek birçok kez müdahaleye maruz kalmış, farklı etnik unsurların yaşadığı bölgeler sürekli kaşınmıştır. Başlangıçta Ruslar, sonrasında da Fransız ve İngilizler tarafından sıkça başvurulmuş bu anlayışın temelinde ise Şark Meselesi yatmaktadır (Yavuz, 2019, s. 23). Örneğin Ruslar tarihi emelleri olan sıcak denizlere inme politikalarını gerçekleştirebilmek için Osmanlı Devleti ile birçok kez savaşa girmişler bu savaşların sonucunda Avrupalı devletlerin engellemesi ile karşılaşmışlardır. Bu engelleri aşmak isteyen Ruslar Türklerin önce Kafkaslardan sonra da Avrupa topraklarından çıkarılmalarını savunmuşlardır. Hatta daha da ileri giderek Osmanlıların Gayrimüslim tebaaya zulmettiklerini ve onların korunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu politikalar ve Rusların daha sonra başvurduğu Slavlaştırma çalışmaları başarıya ulaşmış, Osmanlı Devleti Kafkaslar ve Doğu Avrupa'daki topraklarını kaybetmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler Osmanlı toplumunun öze yani doğduğu topraklara dönmesine neden olmuştur (Aydın, 2004, s. 74).

Rusların ve Avrupalı devletlerin kışkırtmaları ile yaşanan savaş ve isyanlar Müslüman tebaanın imparatorluğun iç sahalarına doğru göç etmeleriyle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devlet adamları yönettikleri devletin İslam çatısı olmasından kaynaklı olarak kaybedilen topraklardan gelen Müslüman tebaasına dur diyememiştir. Bu dönüşüm İmparatorluk toplumunda İslam ve Müslüman vurgusunun daha belirgin hale gelmesine neden olmuştur. Dönemin dış unsurları olarak adlandırabileceğimiz güçlerin de Osmanlı toplumu içerisindeki gayrimüslim tebaanın koruyuculuğuna soyunması ve bu halkları sürekli kışkırtmaları Osmanlı toplumu içerisinde bağlayıcı unsur olarak dinin kullanılmasını gerekli kılmıştır. Osmanlı yöneticileri imparatorluğun içlerine doğru olan göçleri yönetirken ve imparatorluğun farklı alanlarından gelen Müslüman tebaayı yerleştirirken özellikle Anadolu coğrafyasında dış etkenler vasıtasıyla isyanlar çıkaran unsurları sindirmek, Gayrimüslim-Müslim dengesi sağlayabilmek için İslamlaştırma politikası gütmüşlerdir. Osmanlı devlet adamlarının İslamcılık fikrini imparatorluğun son günlerine kadar savundukları ve halkı da bu yönde yanlarında tutmaya çalıştıkları görülmektedir. Osmanlı devlet adamlarının İslamcılık çatısında tebaasını birleştirme fikrine rağmen Avrupalı devletler ulusçuluk akımını Arapların yoğun olarak yaşadıkları topraklarda da uygulamaya çalışmışlardır. Arap isyanları olarak bilinen başında da Şerif Hüseyin'in bulunduğu olaylar bu sayede yaşanmıştır. Ortadoğu toplumunun ulus fikrine uzak olması Fransız ve İngilizlerin bu sorunu parayla çözmeye çalıştıklarını göstermiştir.

Toplumun din bağlayıcılığını koparmak için de İttihat ve Terakki'nin halifeye darbe yaptığı ve küfre girdiği yolunda söylentiler yayılmaya çalışılmış hatta daha da ileriye giderek sadece Anadolu toprakları içinde uygulanmaya çalışılan Türkçülük düşüncesinden hareketle Arap toplumunu da Türkleştirmek istedikleri iddia edilmiştir. Bu sayede belli bölgelerde taraftar bulan bu ayaklanmalar Osmanlı Devleti'nin işini daha da zorlaştırmış, Irak, Suriye, Filistin ve Lübnan Osmanlı topraklarından koparılmıştır (Şahin, vd, 2014, s. 112).

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu Anadolu toprakları dışındaki son hâkimiyet sahalarını da elinden alan İtilaf güçleri 10 Ağustos 1920 Tarihinde I. Dünya Savaşı'nda kaybeden taraf olan Osmanlı Devleti'ne Sevr Antlaşması'nı imzalatmışlardır. Bu antlaşma ile bir avuç toprağa hapsedilmek istenen Türkler bu durumu kabul etmeyerek işgalci emperyalist güçlere karşı direnişe geçmişlerdir. 1919 yılı mayıs ayında başlayan direniş 30 Ağustos 1922 tarihinde Türklerin zaferi ile sonuçlanmıştır. 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmış, Milli direnişlerini başarıya ulaştıran Türkler nihai bir antlaşma için 20 Kasım 1922 tarihinde başlayacak olan Lozan Konferansı'na davet edilmişlerdir. Yeni kurulan Türk Devleti'nin katılımıyla başlayan görüşmeler 24 Temmuz 1923 tarihine kadar sürmüştür. Lozan Konferansı'na damga vuran ve görüşmelerin kesilmesine neden olan en önemli konuyu ise Musul sorunu oluşturmuştur (Bozaslan, 2019, s. 46; Sarıkoyuncu Değerli, 2007, s. 129).

İtilaf güçleri, Türk Millî Mücadelesinin başarıya ulaşması ile amaçlarına ulaşamamanın verdiği hırs ve kinle Türklerden alabilecekleri ne varsa alabilmeyi ve bu uğurda mücadele etmeyi hedeflemişlerdir. Tabidir ki emperyalist güçlerin bu yüzyılda bütün dünya kamuoyu önünde bunu gerçekleştirebilmeleri de kolay olmayacaktır. Türklerin elinden alınmak istenen veya Türklerle bırakılmak istenmeyen petrol sahaları bu konulardan birini oluşturmuştur. İtilaf güçlerinden İngiltere ve yeni kurulan Türk Devleti arasında Lozan Konferansı'nda uzun süre tartışılan ve Milletler Cemiyeti'ne taşınan Musul sorunu itilaf güçleri ve özellikle İngilizlerin, zengin petrol rezervleri nedeniyle bırakmak istemedikleri Musul Türklerle karşı en çok mücadele ettikleri konuyu oluşturmuştur (Yazıcı, 2011, s. 136-138).

Türk Millî Mücadelesi başladığında hedeflenen Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte elde olan toprakların muhafazası ya da geri kazanılması olmuştur. Ayrıca Türklerin çoğunlukta bulunduğu coğrafyaların da kurulacak devletin sınırları içerisinde olması bu hedefin içerisinde yerleştirilmiştir. Bu hedefin tanımı ise Misak-ı Milli olarak belirlenmiştir. Misak-ı Milli ile sınırlar içerisinde olması gereken bölgelerden birini de Musul oluşturmuştur. Musul, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı tarihte işgal edilmemiştir. Bölge coğrafi konum olarak Anadolu'nun bir parçasıdır. Ayrıca bölgenin nüfusunun çoğunluğunu da Türk ve Kürtler oluşturmaktadır. İşte bu gerekçeler Musul'un

yeni kurulan Türk Devleti'ne bırakılması gerektiğinin gerekçelerini oluşturmuştur. Buna karşın İngilizler ise Mondros Ateşkesine aykırı olarak işgal ettikleri bu coğrafyanın petrol rezervleri nedeniyle Türklere bırakılmasına karşı çıkmışlardır. Ayrıca İngilizler, bölgede Kürt ve Arapların çoğunlukta olduklarını belirterek Türk Millî Mücadelesinde Türk ve Kürtlerin birlikte savaştıkları gerçeğini reddetmişler, Kürtlerin, Türklerle birlikte yaşamak istemediklerini belirterek 1914 yılında Bitlis'te çıkan olayları ve Dersim olayını da bu duruma gerekçe göstermişlerdir (Sarıkoyuncu Değerli, 2007, s. 135).

İngilizlerin Musul'u Türklere bırakmak istememelerinin başlıca sebebi hiç şüphesiz bölgenin petrol rezervidir. Bu nedendir ki konferansın yarıda kalmasından da çekinmişlerdir. Dolayısıyla Musul'un konferans sürecinde bir türlü anlaşmaya varılamayan konu haline gelmesi İngilizleri rahatsız etmiştir. Musul sorununun çıkmaza girmesi nedeniyle zarar göreceklarını anlayan İngiliz heyeti Lozan'da görüşülen ve birçok taraf devleti ilgilendiren kapitülasyonlar konusu görüşülürken 5 Şubat 1923 tarihinde konferansı terk etmişlerdir. Görüşmelerin sekteye uğramasına rağmen Türk Hükümeti yetkililerinin barıştan yana olmaları ve İngilizlerin ise Musul sorunu nedeniyle savaşı göze alamamaları savaş durumunu ihtimal dâhilinden çıkarmıştır. 23 Nisan 1923'te görüşmeler yeniden başlasa da İngilizlerin bölgeyi bırakmak istememeleri sorunun çözümünü güçleştirmiştir. Bu sürecin daha sonra çözümlenmesi gerekçesiyle iki devlet arasında yapılacak görüşmelere bırakılmasını talep etmişlerdir. İki devlet arasında yapılan görüşmelerden de bir sonuç çıkmamıştır. Bu süreçte yapılan 19 Mayıs 1924 Haliç Konferansı'nda Türk Hükümeti temsilcileri Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ü istemişlerse de İngilizler türlü bahaneler üreterek bölgeyi bırakmak istememişlerdir. Hatta Türk Hükümeti'nin bu isteğine karşı Hakkâri'nin Nesturî Hıristiyanlara (Süryani, Asuri) bırakılmasını istemişler (Şenoğlugil, 2015, s. 81) ve bölgede aynı dönemde çıkan ve Nesturî isyanı olarak bilinen olayları desteklemişlerdir (Börklü, 2000, s. 19; Yazıcı, 2011, s. 140; Sarıkoyuncu Değerli, 2007, s. 137).

Lozan Konferansı ve sonrasında da iki devlet arasında çözülemeyen Musul sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Türk tarafı 19 Eylül 1924'te başlayan görüşmeler sırasında sorunun çözümünün uzaması gerekçesi ile bölgede plebisit (Halk oylaması) yapılmasını istemişlerse de İngilizler bölge halkının cahil olduğunu iddia etmiş ve bu duruma karşı çıkmışlardır. Milletler Cemiyeti İngilizlerin sunduğu gerekçeyle plebisit yapılmasını reddetmiş, üç tarafsız devlet temsilcisinden oluşan bir komisyon kurulmasına karar vermiştir. Komisyon ise Musul'un 25 yıl süre dâhilinde Milletler Cemiyeti mandasında yani İngiliz mandasında kalmasına karar vermiştir. Türk tarafı Milletler Cemiyeti'nin Lozan'da karar verme yetkisinin olmadığı gerekçesiyle bu kararı da kabul etmemiştir. Milletlerarası Adalet Divanı'na taşınan durum 16 Aralık 1925 tarihinde Adalet Divanı'nın Milletler Cemiyeti'ne karar alma yetkisi

vermesi ve Musul'un da Irak'a bırakılması kararı ile sonuçlanmıştır. Bu kararın alındığı dönemde Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde 16 Şubat 1925 tarihinde başlayan ve Nisan ayına kadar süren İngilizlerin desteklediği Şeyh Said isyanı nedeniyle Türk Hükümeti verilecek kararlara razı olmak durumunda bırakılmıştır. Türkiye'ye 25 yıl süreyle Irak'ın petrol gelirlerinden %10 hisse verilmesine ve Musul'un Irak'a bırakılmasına karar verilmiş, bu gelişme Türkiye, Irak ve İngiltere arasında 5 Haziran 1926 tarihinde yapılan Ankara Antlaşması ile imza edilmiştir (Saygı, 2015, s. 165; Yazıcı, 2011, s. 141; Börklü, 2000, s. 20; Sarıkoyuncu Değerli, 2007, s. 138-139).

2.3. 1920-1924 Yılları Arasında Irak'ta Siyasi Durum

2.3.1. İngiliz İşgali Altında Irak ve 1920 Halk İsyanı

İngiltere'nin Ortadoğu coğrafyasında etkili olabilmesi için önünde tek engel olarak Osmanlı Devleti bulunmaktaydı. İngilizler sömürge düzenlerini ellerinde tutabilmek ve Ortadoğu'da kalıcı olmak adına birçok Arap ülkesini işgal etmişti. Sanayisini tamamlayan ve kendilerine pazar arayan birçok devletten biri olan İngiltere bu çerçevede özellikle Ortadoğu'nun doğu kesimlerini işgal etmişlerdir. Bu işgallerin gerçekleştiği dönem I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönem olmuştur. İngilizler Ortadoğu'da giriştikleri işgal faaliyetlerine Irak topraklarından başlamışlardır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'ye karşı savaşa girmesinin ardından İngiltere Irak'ın körfeze açılan kapısı Şattülarap'tan 22 Kasım 1914 tarihinde giriş yaparak Irak topraklarını işgale başlamışlardır. Nisan 1916'da Osmanlı Devleti kuvvetlerinin mukavemeti ile Kütü'lamare'de durdurulan İngilizler sömürgelerinden getirdikleri destek ile Mart 1917'de Bağdat'a girmişlerdir. 1917 yılının sonlarına değin Irak'ın neredeyse tamamı İngilizler tarafından işgale uğramıştır. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Kuzey Irak'a girememiş olan İngilizler içinde Musul'un da bulunduğu toprakları mütareke kararlarına dayanarak işgal etmişlerdir (Yeşilbursa, 2009, s. 1317). İngilizler Irak'ın işgalini tamamladıktan sonra yaptıkları fiiliyatları haklı göstermek için kendilerini kurtarıcı olarak tanımlamışlardır. İngiliz komutan Bağdat'ın işgaliyle yaptığı konuşmada: "Ordularımız şehirlerinize ve topraklarınıza zalim veya düşman olarak değil, kurtarıcı olarak girmişlerdir." demiştir. Kasım 1918'de Irak'ın tamamına yakını işgal edildikten sonra İngilizler Kuzey Irak sahasına hareket etmişler ve burayı da işgal ederek Irak'ın işgalini tamamlamışlardır (el-Zeydi, 2010, s. 32; al-Abidi, 2019, s. 8).

Şekil 5: Şattularap nehri ve Basra körfezi (Mahdi, 2009, s.21)

İngiltere Irak'ın işgalini tamamladıktan sonra bu durumu meşru göstermek için Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda Irak'ın kendi kendini yönetemeyeceğinden hareketle bu durumu yeni kurulmuş olan Milletler Cemiyeti'nin 22. Maddesi uyarınca hareket ettiğini ve Irak'ta Manda yönetimi kurduğunu açıklamıştır. Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 22. maddesi uyarınca daha önce Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan halkların bir kısmı, yetkin oldukları zamana kadar gelişmiş ülkelerin tavsiye ve yardımlarıyla idare edilmeleri şartıyla, varlıkları bağımsız milletler olarak kabul edilebilecek bir gelişme derecesine ulaştırılacaktır. San Remo Konferansı'nda alınan kararlar aslında Fransız ve İngilizlerin Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılan toprakların akıbeti konusunda planladıklarından farklı değildir. 1916 tarihli gizli Sykes-Picot anlaşmasına uygun olarak Mezopotamya topraklarında İngiliz mandası Doğu Akdeniz'de de Fransız mandası kurulmuştur (Şahin, vd, 2014, s. 112). İngiliz ve Fransızlar San Remo Konferansı'nda manda yönetimi kurmayı savundukları Irak, Lübnan, Suriye ve Filistin için kendilerini yönetmeleri ve bu halkların istekleri dikkate alınmalıdır gerekçesini sunmuşlardır. Bu gerekçe kabul görmüş ve hâlihazırda işgal altında olan bu topraklarda yeni yönetim kurmak ve sözde

devlet olmalarını sağlamak için çalışmalara başlanmıştır (Yeşilbursa, 2009, s. 1317).

İngilizler yüzyıllardır bir devlet özelliği taşımayan ya da sınırları belirgin olarak çizilmeyen Irak topraklarını Hindistan sömürgesinde olduğu gibi merkezi bir sistemle yönetmek istemişlerdir. Bunu gerçekleştirmek için de iç güvenlik ve yerel yönetimde de Hindistan sömürgesinde görev almış kişiler seçilmiştir. Irak halkının parçalanmış yapısı ve milli ve dini bir bütün oluşturulmaması, bölgede yüzyıllardır kökleşmiş olan aşiret sistemlerinin baskınlığı İngiliz manda yönetimini zor durumda bırakmıştır. Bölgede sosyolojik çalışmalar yapan İngilizler farkında oldukları aşiret sistemini göz önüne alarak bölgenin ileri gelen aşiret reislerini ve saygın din adamlarını manda yönetimini kolaylaştırıcı olması gerekçesiyle görevlendirmişlerdir. Aşiret reisleri üzerinden toplanan vergiler dolaylı olarak merkezi manda yönetimine ulaştırılmıştır. Aşiret reislerine verilen sözde görevler ve mevkiler kısa süreliğine de olsa etkili olsa bile ilerleyen süreçte sorunların derinleşmesine neden olmuştur. Irak üzerinde kurulmak istenen sistem bununla da sınırlı kalmamış Irak halkının Osmanlı Devleti ve toplumu ile bağlarının tam olarak koparılması için bölgede hukuki bir yapı oluşturulması ihmal edilmemiş, ticaretin Anadolu yönlü değil de güney yönlü olması için Hindistan-İrak arası ticaretin geliştirilmesi hedeflenmiş ve para birimi olarak da Hindistan rupisi kabul edilmiştir. İngilizlerin tüm bu çabaları suni olarak çizilen sınırlarda bir vatan yaratma projesinden ileri gidememiştir. Irak'ın sosyolojik yapısında belirgin olan bölünmüşlüğüne yönetime aksetmesi hâlihazırda kısa sürede kurulacak merkezi bir yönetimin imkânsızlığını kısa sürede göstermiştir. Bölgede kurulacak devletin Arap üstünlüğü doğrultusunda kurulmasının Kürtlerde huzursuzluk yaratacağı, Sünni ya da Şii olarak kurulacak yönetiminde yüzlerce yıldır süregelen çatışma iklimini yeniden doğuracağı da kurulacak dini yönetimi engellemiştir. Tüm bu sebepler Basra, Bağdat ve Musul olmak üzere üç merkezi bölgeye ayrılan Irak topraklarında merkezi bir yönetim kurulmasını güçleştirmiştir. İngilizlerin Hindistan sömürge modelini Irak'ta uygulamak istemeleri ve halkın İngilizleri işgalci olarak görmeleri kısa süre içinde ülkede çok sayıda isyanın çıkmasına neden olmuştur (Şahin, vd, 2014, s. 117-120).

İrak topraklarında İngilizlerin istediklerinin olmaması ve ülkede manda yönetimine tepkiler artınca 1920 yılı Ekim ayında, Sir Percy Cox Irak'a gelmiş ve Irak'ın Manda yasasına karşı isyan eden tüm mezhep ve halklarına bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri Irak halkının bağımsızlık umutlarını yok etmiştir. Bu bildiriden sonra Irak halkı bağımsızlık çalışmalarını gizli yürütmüşlerdir. Şartlar olgunlaşınca değin sessizliklerini korumuşlardır. İngilizlerin Irak üzerinde giriştikleri baskı ve şiddete dayalı faaliyetleri 30 Haziran 1920'de al-Rumaitha'dan ve Orta Fırat'ın çoğu bölgesine uzanan topraklarda halkın direnişine rağmen sürdürülmüştür. Direnişlere karşı İngilizlerin Irak

topraklarında başlattığı kanlı bastırma operasyonu yaklaşık altı ay sürmüştür (al-Abidi, 2019, s. 9).

Irak coğrafyası yüzyıllarca birçok büyük gücün işgaline uğramıştır. Bu güçler Irak coğrafyasında millî veya dini bir yönetim kurmak istediklerinde ise birtakım engellerle karşılaşmışlardır. Buna sebep Mezopotamya coğrafyasının karışık bir etnik yapıya ve aynı zamanda farklı dini grupları bünyesinde barındırması gösterilebilir. Mezopotamya toprakları yüzlerce yıl göç dalgalarına sahne olmuş bu göç dalgaları da bölgenin demografik yapısını ve inanç sistemlerini değiştirmiştir. XIX. ve XX. Yüzyıllarda Arap, Kürt, Türk Asuri, Yezidi, Yahudi Sünnî ve Şii olmak üzere günümüzdeki hali gibi şekillenen coğrafya içine aldıkları baskın kültürleri dahi etkilemişler, kendi kural ve geleneklerini de yüzyıllarca muhafaza etmişlerdir (Şahin, vd, 2014, s. 115). İslam Devleti döneminde ve sonrasında yaşanan Emevî ve Abbâsî Devletleri dönemlerinde bölgede etkin bir Araplaştırma politikası izlenmiş bölgenin çoğunluk olarak etnik nüfusu Araplaştırılmıştır. Araplaşma bölgede istikrar için kalıcı bir çözüm oluşturmamıştır. Bu sefer de çoğunluk aynı millete mensup olsalar da kendi aralarında mezhep çatışmalarını körüklemişlerdir. Bölge halkının Şii ve Sünnî olarak ikiye bölünmesi ne zaman biri diğerine üstün olsa iç karışıklıklara neden olmuştur. Bölgeye Türkler geldiğinde Sünnîlerin etkin bir güç haline geldikleri görülse de zaman zaman Şii-Sünnî çatışmaları yaşanmıştır. Osmanlılar bölgeye hâkim olduklarında bölgenin geleneksel yönetim iklimini değiştirmemiş, bölgenin ileri gelenlerinin itibarları korunmuştur. Bölge merkezi yönetimden bağımsız olmasa da kendi içinde özerk bir yapıya kavuşturulmuştur (Güneş, 2019, s. 61).

Irak'ta 1917-1920 yılları arasında geçen İngiliz işgali altındaki dönem İngilizlerin bölge halkının güvenini kazanmak amacıyla birçok alanda iyileştirme çalışmalarıyla geçmiştir. Bölgenin yer altı ve yer üstü kaynaklarından yeterince faydalanmak isteyen Londra yönetimi bir nevi kaz gelecek yerden tavuğu esirgememe politikası gütmüştür. İngilizler daha önce de belirtildiği üzere alışkanlıklarının bir benzerini yani sömürge düzenlerini Irak topraklarında da uygulamaya koyulmuşlardır. Alışkanlıklarını olduğu gibi yansıtmak için ise Irak coğrafyasına en yakın konumdaki Hindistan'ı seçmişlerdir. Hindistan'da tecrübe kazanmış memurlar da bu uygulamanın baş aktörleri haline getirilmiştir. Hindistan'dan getirilen Garbett sivil düzenin planlayıcısı olarak Henry Dobbs'ta iktisadi düzen için görevlendirilmişlerdir. Bu memurlar ilk iş olarak bölgenin verimli sahalarından yararlanmak için tarım ve hayvancılık alanlarında iyileştirmeler, yol ve köprü yapımı, alt yapı çalışmaları, gümrük düzenlemeleri gibi birçok alanda çalışmalar yürütmüşlerdir. Tabidir ki bu çalışmaların tek amacı arasında bölgenin kalkınması değil bölgede bulunan İngiliz kuvvetlerinin ihtiyaçları, Londra'ya akacak gelirler ve aynı zamanda iyileştirmeler için harcanacak giderler gibi konular da etkili olmuştur. Ekonomik geliştirmeleri hizmet sektöründe

yapılacak çalışmalar takip etmiş, şehir meydanlarının temizlenmesinden bölge halkının yaygın inançları İslamiyet'ten kaynaklı olarak camilerin imarına kadar birçok alanda halkın gözünde İngiliz manda yöneticilerini sempatik gösterecek iyileştirmelere yer verilmiştir. Sağlık alanında bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, hastanelerde çalıştırılmak üzere hemşirelerin yetiştirilmesi ve uzman hekimlerin sayılarının artırılması çalışmaları yapılmıştır. Tüm bu faaliyetler eğitimle desteklenmiş okullar açılırken öğretmen yetiştirmek için de Amerikan kolejlerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu okullarda ikinci dil olarak İngilizcenin zorunlu tutulması da ihmal edilmemiştir. Ayrıca medeniyet ve devlet bilinci oluşturulmak istenen Irak topraklarında kız çocuklarının okutulmasına kadar birçok konu da göz ardı edilmemiştir. Bütün bu çalışmalar bölgeye yabancı bir sistem olan merkezîyetçiliğin kabul ettirilmeye çalışılması, önemli görevlere Irak coğrafyası dışından getirilenlerin layık görülmesi ve aşiret reislerinin yok sayılması gibi sebeplerle hüsrana sonuçlanacaktır. Geçmişinde birçok kez tek merkezden yönetilmek istenen fakat başarısız olunan bereketli hilal sahasının önemli bir bölümünü oluşturan Irak topraklarında İngilizlerin çabaları da sonuçsuz kalacaktır (Sara, 2018, ss. 39-41).

Şekil 6: Bereketli hilal (Ötömlü, 2006, s. 6).

Osmanlılardan sonra bölgeyi ele geçiren ve kaynaklarının getirisi için yönetmeye talip olan ve ısrarcı davranan İngilizler Irak'ta kendi hegemonyalarını kurmak isteseler de bunda başarılı olamamışlardır. Irak coğrafyasında halkın ve ileri gelenlerinin yüzyıllardır gördükleri hoşgörü iklimini İngiliz manda yönetiminde görememeleri de İngilizlerin bölgede

tutunmalarını güçleştirmiştir. Devlet vaadi ile gelip kendi kurallarını koymak ve bir nevi Londra'ya bağlı bir vilayet kurmak isteyen İngilizler, Irak halkının ayaklanması üzerine bu tutumlarını uzun süre sürdürememişlerdir.

Irak halkı uğradıkları işgal ve baskılar karşısında silahlı direnişler düzenlemişler ve bu silahlı direnişlere aşiretlerle birlikte şehirleri, özellikle Necef, Kerbela, Kazimiye ve Samarra gibi kutsal saydıkları bölgeleri de dâhil etmişlerdir. Halkın güvenini kazanmış dini liderlerin vermiş olduğu fetvalarla işgalcilere karşı cihat ilan edilmiş, bu süreçte direnen ve tutuklanan kişilerin serbest bırakılması için çaba sarf edilmiştir. İslâm hukuku uyarınca onaylanan dini fetvalar, Irak'ın dört bir yanında birçok vatanseverin direniş saflarına katılmasıyla, vatani işgal eden İngilizlere karşı silahlı mücadelelere yol açmıştır. Bu silahlı mücadelenin sıkı, etkili ve kapsamlı olması için Orta Fırat boylarının din adamlarının ve şeyhlerinin ve Irak Ulusal Hareketi'nin sembollerinin katılımı önemsenmiş, "Devrim Dairesi" kurulmuştur. "Devrim Dairesi'nin kuruluşu halkı birleştirmeye ve onları ulusal kurtuluş fikri etrafında seferber etmeye başlamıştır. Devrim Dairesi etrafında birleşen yöneticiler, halkı düşmana karşı direnmeye çağırmıştır. Halk Devrim Dairesi'nin politikaları doğrultusunda açıktan propaganda yapmaya başlamış, bu propagandalar Iraklı kitleler ve dolayısıyla işgal güçlerine karşı mücadelenin tırmanmasına katkıda bulunmuştur. Yapılan bu propagandalar sonuç vermiş, işgalci İngilizlere karşı büyük bir tepki uyanmıştır. İngilizler protestoları bastırabilmek için Irak'taki güçlerine bir diğer sömürgeleri olan Hindistan'dan büyük miktarda destek sağlamışlardır. İngiltere, devasa güçlerini seferber ettikten sonra protestoları bastırmayı başarmıştır. Ülkede yaşanan iç savaş sonucunda hem İngilizler hem de Irak halkı büyük kayıplar vermişlerdir. İngilizlerden yaklaşık 2,500 asker ölürken esir ve yaralıların olduğu da kayıtlara geçmiştir. Irak halkından ise çoğu Orta Fırat bölgesinde olmak üzere yaklaşık 10 bin kayıp verilmiştir. Irak halkının kayıplarına karşılık İngilizler Irak'a 2 milyon sterlin savaş tazminatı ödemişlerdir (al-Abidi, 2019, s. 11; Şahin, vd, 2014, s. 125).

2.3.2. Irak'ta İngiliz Mandasının Yumuşaması

Irak halkının İngiliz mandasını atıp bağımsız olmak için verdiği mücadeleler ülke tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. İngilizlerce kanlı şekilde bastırılan protestolar ülke halkının birleşmesini kolaylaştırmış sonuç olarak İngilizlerin ülkede yürüttükleri baskıcı politika son bulmuştur. Yaşanan olaylar sonucunda verdiği kayıplardan etkilenen İngilizler ülkede daha ılımlı bir yönetim anlayışı benimsemişlerdir. Bu nedenle İngilizler, çatışma yerine akla öncelik vermeye ve Irak'ın nasıl yönetileceğini yeniden gözden geçirme kararı almışlardır. Bu politikayı uygulamak için İngiliz hükümeti, Sir Percy Cox'a, Irak'ta, Iraklı bakanları da içerecek geçici

bir ulusal hükümet kurma görevini vermiştir. Ülkeyi sakinleştirmekle görevli olan yeni bakanlığın ilk görevi protestolar sırasında tutuklananlara genel af ilan etmek olmuştur. Sonraki adımlarını ise seçim kanunu çıkarmak, Suriye'de bulunan Iraklı subayları iade etmek ve İngiliz varlığına muhalefetlerini sona erdirmek için Iraklıları da içine alacak bir Irak ordusu kurmak oluşturmuştur. İngilizlerin bölgedeki temsilciliğini üstlenen Percy Cox kendisini ve halkı birbirine bağlayacak bir hükümetin kurulması için adalet bakanı, maliye başkanı, ekonomi başkanı, içişleri başkanı ve sekreterinden oluşan danışma konseyi oluşturmuştur. Halkla olan sosyal statüsü ve dini bir merkez olması nedeniyle ve bu hükümeti kurmak için Bağdat'ın nezaretinin komutanı Abdurrahman el-Kilani'yi görevlendirmesine karar verilmiştir (el-Bediri, 2011, s. 16).

Geçici Hükümet olarak adlandırılan yeni hükümet sekiz Arap bakandan ve onlara yardımcı olmak için on İngiliz bakan danışman olarak görevlendirilmiştir. Irak bir takım idari birimlere, tugaylara, ilçelere ve bucaklara bölünmüş ve her birimin yönetimi Iraklı bir çalışan ve yanında bir İngiliz danışman olacak şekilde planlanmıştır. Bu durum hükümetin yürütme yetkilerinin de sınırlı olduğu ve idarenin İngiliz makamlarına tabi olduğu anlamına gelmektedir. Bu hükümetin, formalitesine ve oluşumunu çevreleyen koşullarına rağmen Irak tarihindeki ilk ulusal Irak hükümeti olduğu söylenebilir. Ardından, Irak devletine başkanlık edecek ve yeni Irak-İngiliz ilişkilerini düzenlemek için çalışacak bir Arap hükümdar ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Iraklılar Cumhurbaşkanlığı için çok sayıda adayın ismini zikretmişlerdir. Bu isimler arasında Şehzade Abdülilâh, Bağdat'ın kaptanı Sayın Abdurrahman el-Geylani, Basra'nın kaptanı Sayın Talib Paşa, Osmanlı kraliyet ailesinin oğullarından biri, Mısır Hidiv ailesinden Şeyh Hazal ve İsmaililerin lideri Ağa Han bulunmaktadır. Ancak bu isimler dışında aday olarak propagandalar sebebiyle bazı İngilizlerin etkisi altında Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in oğullarından biri üzerinde yoğunlaşmıştır. Arap subaylarının ve popüler çevrelerin de etkisiyle Faysal ön plana çıkarılmıştır (Faruk Saleh el-Amr, 1977, s. 95).

Faysal'ı İngilizlerin gözünde liderlik için en iyi aday yapan, İngiltere ile iyi ilişkileri, Irak-İngiliz yönetimindeki Irak'ı İngiltere ile iş birliği içinde yönetebilme tecrübesi, diğer tüm Araplardan daha iyi bir yüz ve dini açıdan mezheplerin buluşma yerine dönüşebilmesi ve Bolşeviklere karşı oluşu gibi birçok faktörün onda bulunması gösterilebilir. İngilizlerin sistemli çalışmaları üzerine İngiliz Sömürge Sekreteri Churchill, Irak tahtına aday gösterilen tüm isimleri inceledikten sonra, Irak tahtına geçecek en şanslı adayın Prens al-

Haşimi1 Faysal olduğunu açıklamıştır. Faysal, İngilizlerin desteğiyle iktidara gelmiş olmasının kötü etkilerinden kaçınmak için Irak halkına yönelik referandum yapmayı tercih etmiştir. Faysal bu sayede Irak İngiltere ilişkilerinin bir ittifak anlaşmasıyla sürdürülmesini sağlamıştır. İngiliz yetkililer referandumu Faysal'ın kazanması için halkı etkileyerek müdahale etmişler ve başarılı olmuşlardır. Bakanlar Kurulu 11 Temmuz 1921'de Prens Faysal'a biat etmiş, Faysal 23 Ağustos 1921'de Bağdat'ta Irak Kralı olarak taç giymiştir (Sara, 2018, s. 49).

Kral Faysal yönetime gelir gelmez birtakım problemlerle karşılaşmıştır. Bunların en önemlilerini:

- Irak halkını oluşturan Şiiler, Kürtler ve Türkmenler gibi etnik ve mezhepsel grup ve mezhepleri kaynaştırma ve bu unsurlardan ulusal bir kimlik oluşturma girişimi
- Irak'ın bağımsızlığını elde etmek ve Irak halkının nefret ettiği manda sistemini bir antlaşma ile değiştirmek, İngiltere ile karşı karşıya gelmekten kaçınmak ve ülkenin özlemlerini ve yeteneklerini İngiliz çıkarlarıyla uzlaştırmaya çalışmak, oluşturmuştur (al-Abidi, 2019, s. 16).

Ülkesini yeniden şekillendirmek için mücadeleye başlayan Faysal, modern Irak ordusunun kurmak için 1925'te Harp Okulu'nun açılması, eğitim sisteminin geliştirilmesi, yurtdışına bilimsel çalışmalar için öğrenciler gönderilmesi, Mısır'dan öğretmen, mühendis ve teknisyenlerin getirilmesi ve Irak'ta çeşitli kolejlerin kurulması gibi çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Ayrıca ülkeyi geliştirmek için modern sulama projeleri yoluyla tarımı geliştirme, mekanize tekstil endüstrileri kurma ve Suudi Arabistan, Ürdün, Türkiye ile dostluk ve iyi komşuluk anlaşmaları yapmaya çalışmıştır. Ayrıca demokrasinin gelişmesi için Batı Avrupa tarzında siyasi partilerin kurulmasına da izin vermiştir (Yağı ve Şakir, 1995, s. 188-189).

2.3.3. Manda Yönetimi Altında Kurulan Siyasi Partiler

İngilizler manda yönetimi kurdukları Irak topraklarında başlangıçta kendilerinden başka herhangi bir otoritenin söz sahibi olmasına izin vermemişlerdir. Bu nedenle İngiliz manda yönetimi döneminde Irak'ta örgütlü siyasi partiler veya parti bloklarına da izin verilmemiştir. Irak halkı bu duruma isyan etmişler, İngiliz Mandası'nın ilanından sonra zaman zaman siyasi partiler

¹ "X. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar (1924) Mekke'nin yönetimini elinde bulunduran emirlerle I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir müddet Hicaz, Suriye, Irak ve halen Ürdün'de hüküm süren kralların mensup olduğu ailenin adıdır. Bu ülkelerdeki devletler Hâşimî Krallığı adıyla tanınmıştır. Aile adını Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim b. Abdümenâf'a nisbetle almıştır." (Kurşun, 1997, s. 412).

kurma girişimlerinde bulunmuşlardır. 1921 yılının ikinci yarısında bir grup Iraklı yurtsever Bağdat'a, Kadhimiyeye, İçişleri Bakanlığı'na ve Irak'taki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne "Irak Rönesans Partisi" adına siyasi parti kurulmasına onay almak için gitmişler ancak siyasi partilerin kurulmasına izin veren resmi bir kanun olmadığı için bu talep manda yönetimi tarafından reddedilmiştir. 1922 yılına gelindiğinde İngiliz manda yönetimi baskıların artması üzerine kontrollü de olsa halkın kendi kendini temsil edeceği, fikirlerini yansıtacağı siyasi partilere kısıtlı da olsa izin vermiştir. Bu karar sonucunda İngiliz manda yönetimi altındaki Irak'ta birçok parti kurulmuştur. Manda yönetimi bu partileri oldukça sıkı takip etmiştir. Nitekim kontrolünden çıktığını düşündüğü birçok partinin kapatılmasına karar vermiştir (al-Abidi, 2019, s. 18).

2.3.3.1. Irak Ulusal Partisi

Manda yönetimi altında kurulan ilk ulusal partidir. Partinin kuruluş amacı ülkede siyasi bir birlikteliğin olmayışı ve bunun tesisinin elzem olmasıydı. İngiliz mandater yönetimi partinin kurulmasına 2 Ağustos 1922 tarihinde izin vermiştir. Partinin kurucuları Muhammed Cafer Jali Ebu el-Tather, Bahjat Zainal, Mehdi el-Basir, Abd al-Ghafour al-Badri, Hamdi al-Bachachi, Mouloud Mukhlis ve Ahmed al-Dawu'dur. Parti, Irak'ın tam bağımsız olmasını istemiş ve parlamenter anayasal monarşi hükümetine destek vermiştir. İngilizlerin ülkenin içişlerine karışmamasını ve parlamento kurulmadan önce herhangi bir anlaşma imzalamamasını veya müzakere yapmamasını istemiştir. Partinin kuruluş amacı ve prensipleri İngiliz mandater yönetimini rahatsız etmiştir. İngiliz politikasına muhalefeti ve Irak'ın işlerine bariz müdahalesi nedeniyle partinin faaliyetlerine 20 Nisan 1934 tarihinde son verilmiştir (al-Mashhadani, 2004, s. 8).

2.3.3.2. Irak Rönesans Partisi

Irak'ta manda yönetimi altında kurulan ikinci siyasi parti olmuştur. 1922 Ağustos'unda ulusal yönetim döneminde kurulmuştur. Partinin kurucuları Amir al-Jarjakji, Muhammed Hassan Kubba, Şeyh Ahmed Zahir Asıf Kasım, Muhammed esSadr, Abdurrezzak el-Azdi, Mehdi el-Basir, Esad el-Hüseyni ve Abd al-Jalil al-Sur ve Âmin al-Jarjakji'dir. Partinin çalışmasına İngiliz mandater yönetimince onay verilmemiştir. Parti çalışmalarını çoğunlukla gizli yürütmüştür (al-Abidi, 2019, s.18).

2.3.3. Irak Özgür Partisi

Partinin idari organı, partinin kurulması için yeni kurulmuş olan Kral Faysal hükümetinin içişleri bakanlığına talepte bulundu. Parti mevcut düzenin destekçilerinden olmuştur. Destekçi tavır partinin kurulmasına onayı da etkilemiştir. Fırtına adında kendi dilinde gazete çıkaran en hızlı parti olmuştur. Partinin kurulmasına İngilizlerin destek vermesi sebebiyle parti içinde İngiliz mandası yandaşları yer almıştır. Mevcut hükümet yanlısı olan parti diğer iki muhalefet partisine nazaran halktan yeterince destek görmeyince 1924 yılının sonunda kapatılmıştır (al-Zubaidi, 2013, s. 215).

2.3.4. 1922 Irak-İngiliz Antlaşması ve Kurucu Meclis Seçimi

Irak'ta İngilizlerin manda yönetimine karşı tepkilerin çığ gibi büyümesi ve çıkan çatışmalar sonucunda çok sayıda insanın hayatını kaybetmesi üzerine daha ılımlı bir yönetime geçilmişti. Irak halkının kendini temsil edebileceği bir hükümet kurulmuş, ülkenin yönetim kademesinin başına da Prens Faysal getirilmişti. Prens Faysal Irak'ın kralı olarak taç giydikten sonra her türlü sömürge kontrolünün halk tarafından reddi daha şiddetli bir şekilde dile getirilmeye başlandı. Bu durum Londra'daki karar vericileri doğrudan askeri kontrole güvenmek yerine başka bir yol izlemeye itmiştir. İngiliz mandası üzerinde yoğun baskıların oluşması İngiliz politikacıları İngiliz çıkarlarını Irak'ta korumak için yeni bir formül üretmeye sevk etmiştir. İngilizler, Irak halkı ile yapacağı anlaşmanın içeriğinde manda teriminin geçmeyeceği fakat manda yönetiminin kesintisiz süreceği bir anlaşma yapmayı planlamışlardır. Nitekim öyle de olmuş Irak ve İngiliz tarafları arasında imzalanan ikinci anlaşmada manda terimlerinden kaçınılsa da mandater yönetim anlayışından taviz verilmemiştir. Zaten İngilizlerin petrolün henüz değer kazandığı bu dönemde aksi bir durumu düşünmelerine de imkân yoktu. Londra yönetimi İngilizleri Irak'ta temsil eden İngiliz komisyon üyesi Percy Cox'a yardım etmek için hızla Irak'a temsilciler göndermiş, Kral Faysal ve Irak hükümeti ile anlaşma konusunda bir tür müzakereler başlatılmıştır. Ancak müzakereler İngilizlerin beklediği gibi kolay geçmemiştir. İki taraf arasında tartışma ve anlaşmazlığa yol açan birçok nokta ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli sebebi ise Irak halkının ülkelerinde işgalci bir güç istememeleridir. Bunun İngilizler için anlamı bağımsız bir Irak demektir ve bağımsız Irak'ın içinde İngilizlerin barınması mümkün değildi. Dolayısıyla bundan kaçınılmaz olarak manda demeseler bir süre de olsa aynı şekilde yönetmek zorundaydılar. Ne İngilizler istedikleri ne de Irak halkının istedikleri oldu ortak bir noktada 25 Haziran 1922'de Bakanlar Kurulu'na sunulan karar ile anlaşmanın kabulüne karar verildi. Anlaşma İngilizlerle yapılan ilk anlaşmada kurulan Kurucu Meclis tarafından kabul edildikten sonra iki Yüksek Akit tarafından onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girmesi kararlaştırıldı (Nail, 2016, s. 60).

Anlaşmanın Şartları

Irak'ın İngiltere'den tavsiye ve yardım alması ve İngiltere'nin rızası olmadan yabancı çalışanları işe almaması

Irak hükümetinin, anlaşmayla çelişen temel bir yasa, anayasa oluşturma hakkı olmaması

Irak'ın kendi anayasasını oluşturabileceği fakat bu anayasanın tüm nüfusun hak ve çıkarlarını dikkate alması gerektiği, bu karar ile İngilizler azınlık haklarının gözetilmesini ve bunun da kendi denetiminde olmasını hedeflemiştir.

Irak ordusunun İngiliz teknisyenler tarafından eğitilmesi

Misyonerlerin faaliyetlerini icra etme özgürlüğüne sahip olması; bu maddeye antlaşmaya yirmi yıllık süresini belirten özel bir protokol eklenmiş, ancak 1923'te Iraklıların muhalefeti hafifletmek için antlaşmanın süresi sadece dört yıla indirilmiştir. 25 Haziran 1922'de İngiliz manda yöneticileri ve Irak Meclisi arasında yapılan anlaşma ile meclisin yeniden oluşturulması gerekmiştir. İkinci meclis İngilizlerle yapılan ilk anlaşmayla kurulan meclisten farklı olarak Irak'ın müstakil bir devlet olmasının gerekleri üzerinde daha çok duracaktır. Irak halkının gittikçe artan bağımsızlık istekleri İngilizleri iyice köşeye sıkıştırmış fakat bölgenin zenginlikleri de bölgede yaşadıkları sıkıntılara değer görülmüştür. Bu anlaşma sonrasında Iraklıları temsil eden mevcut yönetim halkın seçimleri boykot etmesi ve sonrasında yaşanan bir dizi olaydan sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. Mevcut yönetimin istifası ile al Nakib'in yerine İngiltere ile iş birliği yapmayı daha çok isteyen Abdulmohsen al-Saadoun Irak'ın yönetimine seçilmiştir. Kurucu Meclis, 27 Mart 1924'te ilk toplantısını yapmış ve Kral Faysal yaptığı taht konuşmasında konseyin görevlerini İngiltere ile anlaşmanın onaylanması, ülke için bir anayasa hazırlanması, parlamento için bir yasa taslağının gerekliliği olarak belirtmiştir. Prens Faysal'ın konuşması üzerine hazırlıklar başlatılmış ve Konsey 2 Haziran 1924'te toplanmıştır. Yapılan dört oturum sonucunda karar çıkmaması üzerine 10 Haziran'da oturum uzatılmış konseye katılanlardan bazıları İngilizlerle yapılan anlaşmanın onaylanmasının ertelenmesini önermiştir. Konsey kararsız dağılmış, bunun üzerine Meclis tekrar olağanüstü toplantıya çağırılmış ve üyeler katılmaya mecbur bırakılmış, yüz üyeden altmış dokuzu toplantıya katılmış meclis binası silahlı kuvvetlerle sarılmış, bu şartlarda olağanüstü toplanan meclis anlaşmayı onaylamıştır (al-Abidi, 2019, s. 21).

2.4. 1925-1932 Yılları Arasında Irak'ta Siyasi Durum

2.4.1. Parlamenter Partilerin Oluşumu

Irak'ta monarşi döneminde 1924 tarihli Temsilciler Meclisi Seçim Kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte parlamenter yaşam başlamıştır. Kurucu Meclisin üçüncü ve son görevi, Temsilciler Meclisi için seçim yasasını çıkarmak olmuştur. 16 Temmuz 1925'te Millet Meclisi'nin açılışı, siyasi partileri yeni bir yöne yönlendirme etkisi yaratmıştır. Yeni parti oluşumları Temsilciler Meclisi'nde sandalye elde etmek için saflarını oluşturmaya ve düzenlemeye başlamışlardır. Çeşitli bakanlıklara karşı çıkan veya onları destekleyen parlamenter partiler kurulmaya başlamış ve hepsi, Irak'ın Manda'dan kurtarılması ve tam bağımsızlığının elde edilmesi gibi ortak hedefler üzerinde birleşmiştir (Ridha, 2012, s. 25).

2.4.1.1. İlerleme Partisi

İlerleme Partisi, 22 Ağustos 1925'te İçişleri Bakanlığı tarafından verilen onayla kurulmuştur. Abdulmohsen es-Saadoun liderliğine Parti elli üyeden oluşmuştur. İlerleme Partisi, Saadoun Bakanlığını desteklemeyi amaçlayan ilk hükümet meclis partisidir. Partinin tüm üyeleri konsey üyesiydi ve başka hiç kimsenin partide üye olma hakkı yoktu. İngiliz Yüksek Komiserinin desteğini almış ancak halkın desteğini alamamıştır. Partinin şubeleri veya organize toplantıları olmamış, 16 Ekim 1925'te kendi adına ilerleme gazetesini çıkarmıştır. Partinin temel politikalarını Irak-İngiliz Antlaşması'nı uygulamak için Temsilciler Meclisi'nde çoğunluk almak, Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Milletler Cemiyeti'ne girmesi için çalışmak, ordunun güçlendirilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması ve ulusal birliğin korunması oluşturmuştur. Bakanlığı döneminde kriz yoğunlaşınca 13 Kasım 1929'da Abdulmuhsin es-Saadoun'un intihar etmiş, partideki denge bozulmuş ve partinin siyasi çalışmaları son bulmuştur (Ahmed ve Hamidi, 1989, s. 55-56).

2.4.1.2. Halk Partisi

Abdülmuhsin es-Saadoun Bakanlığında parlamenterlerin İlerleme Partisi'ni kurmasından sonra İngiltere muhalefetinin lideri Yassin al-Haşimi'nin gözetimi ve yönetimi altındaki bir grup politikacı 3 Aralık 1925'te İçişleri Bakanlığı'ndan çalışma ruhsatı alarak 20 Kasım 1925'te "Halk partisi" adı altında bir siyasi parti kurmuşlardır. İlerleme Partisi'ne mecliste itiraz eden ilk meclis muhalefet partisi olmuştur. Ancak Millet meclisinde çoğunluğu İlerleme Partisi'nden olanlar oluşturduğu için muhalefeti yeteri kadar etkili olmamıştır. 25 Temmuz 1925'te parti halk adında olan merkez gazetesini

çıkarmıştır. Parti içerisinde bakanlar çıkması parti tüzüğüne aykırı bulunmuş partide istifalar artmış ve parti üyelerinin dağılması siyasi çalışmalarına son vermesine neden olmuştur².

2.4.1.3. Irak Söz Partisi

1930'lu yıllarda Irak başbakanlığı da yapan Nûrî es-Saîd tarafından kurulmuştur. Özellikle 10 Eylül 1930'da parlamento çoğunluğunu kazanınca 14 Ekim 1930'da İçişleri Bakanlığı'ndan onay alıp grubuna partiyi kurma talimatı vermiştir. Partinin adı "Irak söz Partisi" olarak belirlenmiştir. Parti adına "söz gazetesi" çıkarılmıştır. 15 Ekim 1930'da ilk toplantısını yapan parti Hükümeti İngiltere ile dostane ilişkiler kurmuştur. Ancak o dönemde partinin ve hükümetin tutumu gereği İngilizlere yakınlıkları partinin kapanmasına neden olmuştur (al-Abidi, 2019, s. 26).

2.4.1.4. Ulusal Kardeşlik Partisi

Hem muhalefet hem de iktidar yanlılarının ortak oluşturduğu bir parti özeliği taşımıştır. Parti kendi içinde al- Kilani ve al-Haşimi yanlıları olarak bölünmüştür. alKilani parti kurulduğunda genel sekreter görevini üstlenen kişidir. al-Haşimi ise parti dağılana değin partinin başkanı olan kişidir. Ülke içindeki karşıt görüşlülere birleştirmek amacıyla olan parti 1935 yılında dağılmıştır (el Hasenî, 2008, s. 263).

2.4.2. 1930 Irak-İngiliz Antlaşması

İngilizler ile yapılan ikinci anlaşma ile kurulan Irak Ulusal hükümetinin amacı İngiliz Manda rejimini sona erdirmek ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne katılımını sağlamak olmuştur. Temmuz 1929'da İngiliz İşçi Partisi iktidara geldikten sonra İngiliz Hükümeti Bağdat'taki Yüksek Komiser Gilbert Clayton'a, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne aday olduğunu ve mandayı sona erdirme niyetini Irak Hükümeti'ne bildirmesi talimatını vermiştir. O dönemde Irak başbakanı olan Nûrî esSaîd her fırsatta İngilizler ile masaya oturmanın gerekliliğini dile getirmiştir. Nitekim çalışmaları sonuç vermiş 3 Nisan 1930 tarihinde iki taraf arasında müzakereler başlamış, Irak tarafından Nûrî es-Saîd ve İngiliz tarafından yeni Yüksek Komiser Sir Francis Henry Humphreys toplantıya başkanlık etmişlerdir. İngilizler ile yapılacak bu anlaşma 1922 yılında yapılan anlaşmanın yerini alacak, sömürge düzeni son bulacaktır.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız (al-Zubaidi, 2013, ss. 669-760).

Anlaşmanın genel maddeleri:

- Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girdiği tarihten itibaren mandanın sona erdirilmesi ve Irak'ın bağımsızlığının ilan edilmesi
- Irak'taki İngiliz çıkarlarını korumak İngiltere, Irak ile askeri bir ittifak kurdu ve Irak, İngiltere'ye demiryolları, havaalanları ve limanları kullanma hakkı Verdi Özellikle İngiliz hava taşımacılığının korunması ile ilgili (al-Abidi, 2019, s. 28).
- Irak ayrıca bu anlaşmada İngiltere'nin Basra yakınlarındaki Şuaybe ve Fırat Nehri'nin batısındaki El-Habbaniyah olmak üzere iki hava üssünü koruyacağına söz verdi,

şeklindedir.

Nûrî es-Saîd, İngilizlerle yapılan bu anlaşmanın ardından doğan tepkilerden kaynaklı olarak erken seçim kararı almıştır. Irak halkı ileri gelenleri bu anlaşmanın sömürü düzenini devam ettirdiği gerekçesiyle kınama yayınlamışlardır. Kraliyet ailesi tarafından desteklenen Nûrî es-Saîd, anlaşmanın imzalanmasını ve onaylanmasını destekleyen çoğunluğa sahip yeni bir parlamento gelmesini sağlamak için yeni seçimler yapmış, 15 Kasım'da seçimler sona ermiş ve hükümeti destekleyen adaylar çoğunlukla seçimleri kazanmıştır. 16 Kasım'da İngilizlerle yapılan anlaşmanın fasılları Konsey'e sunulmuş ve yoğun tartışmalara konu olmuştur. Başbakan, anlaşmanın imzalanmasının nedenlerini açıklamış ve İngiltere'nin mandasını sonlandırmadan Irak'ın bağımsızlığını elde edemeyeceğini ve Irak'ın coğrafi konumu ona askeri bir ittifak kurma zorunluluğunu dayatıyor demiştir. Ayrıca Irak'taki İngiliz çıkarlarının ulusal egemenlik ilkesiyle çelişmemesini söylemiş, parlamento anlaşmayı 13 oya karşı 69 oy çokluğuyla onaylamıştır (el Caferî, 2000, s. 43-44).

2.5. Irak'ın Bağımsızlığına Kavuşması ve Milletler Cemiyeti'ne Girişi

1922 yılından 1930'lu yıllara değin hızla büyüyen bağımsızlık fikirleri karşısında daha fazla dayanamayan İngiliz manda yönetimi Irak halkı ile iki defa masaya oturmuş ve halkın tam bağımsız bir Irak isteğini yavaş yavaş kabul etmeye başlamıştır. 1930'lu yılların başında Irak ile İngiliz manda yönetimi arasında yapılan son anlaşma ile Irak'ta İngilizleri temsil etmeye başlayan ve Irak'ın taleplerine sempati duyan yeni İngiliz Yüksek Komiseri Sir Gilbert Clayton, 2 Mart 1929'da Bağdat'a gelmiştir. Bu süreçte Irak kralı olan Prens Faysal, Iraklılara Britanya'nın pozisyonuna zarar vermeden geleceklerini garanti edecek ittifak antlaşması çerçevesinde Irak'ın geleceği konusunda iyimser davranmıştır. 4 Ekim 1929'da İngiltere, Irak'ı Milletler Cemiyeti'ne

üye olarak aday göstermek için bir teklif sunmuş, Cemiyet'in Genel Sekreteri ve üyelerine bu isteğini bildiren bir mektup yazmıştır. Bu isteğin değerlendirilebilmesi için Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesinin yedinci paragrafında İşgalci güç işgal ettiği ülke için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne yıllık rapor sunulmalıdır. Daimî Manda Komitesi, 1929 yılında İngiliz raporunu incelemek için on dokuzuncu oturumunu düzenlemiştir. Raporda, Irak'ın tarihi, siyasi, idari, sosyal ve askeri koşullarına genel bir bakış ve İngiltere ile Irak arasındaki ilişkiler yeterince açıklanmıştır. Milletler Cemiyeti karar verebilmek için Irak'ın bağımsız bir devlet olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kararda Irak uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmek için samimi bir irade ile çalışmalıdır ve yalnızca Cemiyet Sözleşmesine katılmasının sunduğu ayrıcalıklardan yararlanmaya değil, aynı zamanda bu ayrıcalığın kendisine verdiği sorumlulukları da üstlenmeye hazır olmalıdır şeklinde tavsiyeler beyan edilmiştir (al-Abidi, 2019, s. 30).

Daimî Manda Komitesi'nin yirminci oturumu sırasında, İngiliz Hükümeti Yüksek Komiser Sir Humphreys'e, Hükümetinin Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesini tavsiye edip etmediğini belirtmesi için söz hakkı vermiştir. 19 Haziran 1931'de düzenlenen Daimî Mandalar Komitesi oturumunda İngiliz heyeti başkanı komite huzurunda;

Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyelik adaylığı konusundaki sorumluluklarının farkındadır. Ve Irak, kendisine verilen güvene layık olmadığını kanıtlarsa, ahlaki sorumluluk Manda Komitesi değil, İngiliz hükümetinin omuzlarına düşecektir.

Demiştir.

Daimî manda Komitesi, giriş mekanizmasını, ilkelerini ve temellerini incelemiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaştı:

- Devlet temel işlerini düzenli bir şekilde yürütebilecek istikrarlı bir hükümete ve idareye sahip olmalıdır.
- Ülke birliğini ve siyasi bağımsızlığını koruyabilmelidir.
- Ülke, her yerde kamu güvenliğini sağlayabilmelidir.
- Devlet, normal hükümet harcamalarını karşılamak için yeterli mali kaynağa sahip olmalıdır.
- Ülke, herkes için eşit adaleti garanti eden yasalara ve yargı teşkilatına sahip olmalıdır.

Görünen o ki komite bu genel şartlarla yetinmemiş ve Irak'ın kendi üzerine alması gereken bazı garantileri de beraberinde getirmiştir. Komite bu genel koşullardan memnun kalmamıştır. Bu nedenle Irak'ın veya Manda'dan kurtulmak isteyen diğer herhangi bir ülkenin üstlenmesi gereken bazı garantiler koydu.

Bu garantiler şu şekildedir:

- Irksal, dilsel ve dini azınlıkların etkin bir şekilde korunması
- Yabancılar tanınan hakların korunması ve adli, hukuki ve cezai menfaatlerin güvence altına alınması.
- İbadet özgürlüğünü korumak, eğitimsel ve tıbbi faaliyetleri yerine getirmek.
- manda yönetimi tarafından yapılan mali sözleşmeleri sürdürmek.
- Manda döneminde kazanılan her türlü hakları korumak

Daimî Yetkiler Komitesi bu koşulların ne ölçüde karşılandığını ve duruma uygulanabilirliğini inceledikten sonra Irak için verdiği kararda:

Komiteye sunulan bilgiler, Irak'ın bugün düzenli bir hükümete sahip olduğunu ve ülke genelinde kamu güvenliğini sağlayabileceğine inanılmıştır.

Belirtilmiştir.

28 Ocak 1932'de Daimî Mandalar Komitesi Başkanı Milletler Cemiyeti Konseyine Irak'ın mandadan kurtarılmasına ilişkin raporunu okumuş, 3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti Konseyi, Irak'ın bağımsız bir ülke olarak Cemiyete katılmasını onaylamış ve Irak'taki İngiliz Yüksek Komiser'in yerini bir İngiliz büyükelçisi almıştır (el Caferî, 2000, s. 46-47).

2.6. 1933-1946 Yılları Arasında Irak'ta Siyasi Durum

2.6.1. Asurî İsyanı

Irak, birçok mezhep ve ırkın bir arada yaşadığı bir coğrafya olması nedeniyle farklı medeniyetlerin de izlerini taşımaktadır. Irak topraklarında varlığını sürdüren medeniyetler Irak'ın tarihinde önemli bir değere sahip olmuştur. Irak coğrafyasının ırk, din ve mezhep çeşitliliği I. Dünya Savaşı yıllarında bölgeyi işgal eden İngilizlerin işine gelmiştir. İngilizler bölgedeki azınlıklarla yakınlaşarak çatışma ortamı meydana getirmişlerdir. Ayrıca İngilizler çıkarları doğrultusunda yaklaştıkları Irak toplumunu birleştirici yönde değil daha çok ayrıştırıcı yönde şekillendirmişlerdir. İngilizlerin ayrıştırıcı politikaları bölgede yaşayan azınlık gruplarını birçok kez rahatsız etmiştir. Bu azınlık gruplarından birini de Asurlular olarak bilinen Asuriler oluşturmuştur. Asurluların çoğunluğu Hristiyanlık dinine mensup olarak bilinmektedirler. Çoğunluk olarak yaşadıkları bölgeler ise Irak-Türkiye sınırındaki dağlık bölgeler ile Ermenistan'ın bazı bölgeleridir. Türkiye'de bulunan Asurlular'ın çoğunlukla Van ve Hakkâri bölgesinde yaşadıkları bilinmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ruslar, Hakkâri'yi işgal etmiş ve bölgede yaşayan Asurlular'ı Osmanlı'ya karşı isyana teşvik etmiştir. Asurlular

Rusların kıskırtmalarına cevap vermiş ve bölgede birçok kanlı olay çıkarmışlardır. Rusya bölgeden çekilince Asurlulardan binlerce kişi Kuzey İran'a göç etmişlerdir. İngiltere ise savaştan sonra Asurlulara birçok konuda destek olmuşlardır. Yerleşim yeri sıkıntısı yaşayanları Diyala Nehri'nin batı kıyısında bulunan Bakuba kenti yakınlarındaki kamplara yerleştirmişlerdir. Bu sayede Asurlular, Levy Kuvvetleri adı altında İngiliz kuvvetleri arasında yerleştirilmişlerdir. İngilizler Levy Kuvvetlerinde yer alan Asurluları özellikle İngiltere'ye karşı çıkan kurtuluş hareketlerini vurmak için kullanmıştır (Şenoğlulil, 2015, s. 79).

İngiliz hükümeti 1929'da Irak'ı Milletler Cemiyeti'ne aday göstermek istediklerini söylemişlerdir. Asurlular ise İngilizlerin bu niyetinden çekindiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca İngiltere'nin Irak'ı Milletler Cemiyetine üye yapmak isterken hazırlanan 1930 anlaşmasında Asurlularla ilgili hiçbir konunun yer almayışı antlaşmanın yayımlanmasından sonra Asurluların daha fazla endişelenmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler üzerine canlarından endişe duyan Asurlular, Milletler Cemiyeti'ne ya Irak'tan sınır dışı edilmelerini ya da Irak üzerindeki İngiliz Mandası'nın devamını talep eden birkaç dilekçe göndermişlerdir (Ayabakan, 2015, s. 71).

İngilizlerin Kürtler dışında diğer azınlıkları görmezden gelmeleri, zaman zaman Irak hükümeti ve İngilizlere karşı isyanlara neden olmuştur. Bu isyanlar Asurluların, Nesturi Hristiyan olmaları nedeniyle dini liderlerce yönlendirilmiştir (Şenoğlulil, 2015, s. 57). 1933'te Irak'taki merkezi otoriteye isyan etmesi ve yandaşlarını isyana teşvik etmesi nedeniyle Asurluların Patriği III. Mar Eshai Shimum (Şimon) ile Irak hükümeti arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Bu isyanın asıl nedeni ise yaşadıkları topraklarda özerklik talep etmeleridir. Irak hükümeti Asurlularla doğrudan iletişim kurmak için III. Mar Eshai Shimum'u Bağdat'a çağırılmış ve ona taleplerinin sonuçlarının ne kadar kötü olabileceğini açıklamıştır. Ayrıca III. Mar Eshai Shimum'dan Asurluların patrikliğini bırakması gerektiği şeklinde uyarılarda bulunmuştur. III. Mar Eshai Shimum Irak hükümetinin tavsiyelerini dinlememiştir, bu yüzden Irak hükümeti Mar Eshai Shimum'un Musul'a girmesini engellemiş ve bu engeli ancak Asurluların Irak hükümetine yaptığı isyanı durdurabilirse kaldıracağını ifade etmiştir (al-Abidi, 2019, s.38).

Kral Faysal Asurluların isyan ettiği sırada Avrupa'ya gitmiştir. İngilizler bu durumu fırsat olarak görmüş ve Irak hükümetine isyanın Hristiyan halkını olumsuz etkilediğini ve III. Mar Eshai Shimum'un kısıtlamalarının kaldırılması gerektiğini söylemiştir. Ardından Irak hükümeti Asurluları Musul'da bir toplantıya davet ederek görüşme talebinde bulunmuştur. Görüşmenin sonunda ise Asurluların Irak düşmanlıklarını her koşulda sürdürecekleri ortaya çıkmıştır. Irak hükümeti ile Asurlular arasındaki anlaşmazlıklar giderek artmıştır. Bu nedenle Asurlular Suriye'deki Fransız mandası altındaki topraklara gitme taleplerini dile getirmişlerdir. 21 Temmuz

1933'te 1350 Asurlu kadının, çocuğun ve yaşlının korumasız bir şekilde Suriye'ye geçiş yaptıkları bilinmektedir. Aynı zamanda Irak hükümeti Fransızların Asurlulara desteğinin önünü kesmek ve Fransızları kendi tarafına çekmek için bazı diplomatik adımlar atmaya çalışmışlardır. Irak hükümeti, Bağdat'taki Fransız diplomatik birliklerden Asurluların silahsızlandırılmalarını talep etmiş ve bu şartla Asurluların Irak'a geri dönebileceklerini söylemiştir. 2 Ağustos 1933'te Fransızlar, Ermenilerin barınma sorunu yaşadıkları bahanesiyle Asurluları Irak'a geri göndermeye karar verdiklerini Irak hükümetine bildirmişlerdir ve Fransızlar, Asurlulardan aldıkları silahları ise onlara tekrar iade etmişlerdir. İki gün sonra Asurlular, Dicle Nehri'ni geçip Irak'a ulaşmıştır ve sınırda görevli orduya saldırıda bulunmuşlardır. Bu saldırı sonucunda binden fazla Asurlunun öldürüldüğü, Irak ordusundan ise 28 asker ve 3 subayın öldüğü açıklanmıştır (al-Abidi, 2019, s.38). 16 Ağustos 1933'te Bakanlar Kurulu, III. Mar Eshai Shimum'un ve bazı yandaşlarının, devletin güvenliğine ve emniyetine tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Irak vatandaşlığından çıkarılmasına karar vermiştir. Bu karar sonucunda İngilizler Asurluları İngiliz uçaklarından biri ile Kıbrıs adasına taşımıştır (Akdoğan, 2021, s. 135).

2.6.2. Prens Gâzî'nin Irak Kral Olarak Taç Giyme Töreni

Asur hareketi sona erince Kral Faysal Irak'ın iyi durumda olduğundan emin olduktan sonra doktorlarının tavsiyesi üzerine Avrupa'ya dönmüştür. 7-8 Eylül 1933 gecesi ise İsviçre'de vefat etmiştir. Kralın ölüm haberi Bağdat'a ulaştığında, Bakanlar Kurulu aynı gün acil bir toplantı yapmış ve birinci Gâzî'yi Irak Kralı olarak taçlandırmaya karar vermiştir. 11 Eylül'de Kral Gâzî, kral olarak taç giyme töreninin anayasal koşullarını yerine getirmek için Meclis üyelerinin önünde yemin etmek üzere özel bir alayla Ulusal Meclis'e gitmiştir. Kral Gâzî, çok genç ve tecrübesizdir. Ancak İngiliz sömürgeciliğine düşmanlığını gösterdiği için Iraklılar tarafından sevilen bir vatansaver olarak bilinmektedir. Bu nedenle ordu tarafından büyük bir destek görmüştür. Ancak bu durum yeterli olmamış, genç yaşı ve siyasi tecrübe eksikliği nedeniyle babasının bıraktığı boşluğu gerektiği kadar dolduramamıştır (Bilge, 1995, s. 265).

Kral Gâzî'nin saltanat döneminde ülkenin birçok yerinde birçok kargaşa yaşanmıştır ve yönetim büyük bir düzensizlikle karşı karşıya kalmıştır. Bakanlıklar sıklıkla değişmiş, birçok mahallede isyan hareketleri görülmüştür. Bunların yanında İngilizlere karşı Irak çıkarları gözetilememiş ve arada sağlıklı bir iletişim kurulamamıştır. Gâzî'nin babası Kral Faysal İngiliz büyükelçisinin tavsiyelerini çoğunlukla dinlemiştir ancak Gâzî babasının yolundan gitmemiştir. İngiltere'ye olan güçlü bağlılığıyla tanınan Ürdün Emiri amcası Abdullah'ın, Nûrî es-Saîd ve Cafer elAskârî gibi İngiltere'ye

bağlılıklarıyla tanınan Iraklı politikacıların tavsiyelerine de uymamıştır. Buna karşılık hükümet, varlığını dış tehditlerden korumak ve ülkenin güvenliğini sağlamak için orduya önem vermiştir. Kral Gâzî ordunun gelişmesine büyük katkı sağlamıştır ve ordunun gelişmesi adına çeşitli çalışmalar yapmıştır. Ordunun yetkinliklerinin gelişmesini sağlayarak Irak ordusunu ulusal bir güç haline getirmiştir. Bu sayede ordu İngiltere'nin Irak'taki etkisini azaltmak için güçlü baskılar uygulamaya başlamıştır (Yeşilbursa, 2009, s. 1322).

Irak ordusunun gelişimi İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Dolayısıyla İngiltere Irak ordusunu zayıflatmak ve silahlanmasını güçleştirmek için hazırlıklara başlamış ve Kral Gâzî'nin orduyu geliştirme politikasına karşı durmuştur. Kral Gâzî saltanatının son döneminde huzurevinde kendisi için bir radyo yayını yapmış ve üç temel konuda düşüncelerini dile getirmiştir. Bunlar; İngiliz düşmanlığı, milliyetçi duyguları alevlendirmek ve Arap birliği çağrısı yaparak Filistin sorununu bu yolla çözmek olmuştur (al-Abidi, 2019, s.41).

2.6.3. Bekir Sıtkı'nın Darbesi

Irak'ın 1932'deki siyasi kurtuluşundan sonra birçok sivil ve asker orduyu ülkenin ulusal varlığını koruyabilmek için bir araç olarak görmeye başlamıştır ve ordunun ilk sınavı, Asurluları yola getirmek olmuştur. Asurluların çıkardığı birçok isyan ordu tarafından kanlı şekilde bastırılmıştır. Bu durum da ordunun prestijinin yükselmesine yol açmıştır. Sonrasında ordu subayları mevcut sistemden memnuniyetsizlik belirtileri göstermeye başlamış, subaylar Yasin el-Hâşimi'nin muhalefete karşı yürüttüğü kampanya nedeniyle politikacılar arasında homurdanmaya neden olan Yasin el-Hâşimi'nin siyasi yönetimini şiddetle eleştirmişlerdir. Muhalefet partilerinin hükümete karşı yaptığı neredeyse tüm protestolar sonuçsuz kalmıştır ve muhalefet üyesi Hikmet Süleyman'ın, Kâmil Çadırcı liderliğindeki al-Ahali grubunu hükümete karşı protesto etmenin boşuna olduğunu ikna etmesine yol açmıştır. Hikmet Süleyman ikna çabalarının nedeni hükümeti devirmek için orduyu kullanma olasılıklarının olmasıdır. Böylece 29 Ekim'de Korgeneral Bekir Sıtkı tarafından gerçekleştirilen 1936 darbesinin koşulları kolaylıkla hazırlanmıştır. Sabah sekiz buçukta Hava Kuvvetleri'ne bağlı üç uçak Bağdat üzerinde broşürler atarak halka ordunun Yasin El Haşimi hükümetini başka bir hükümetle değiştirmek için askeri darbe yapacağını duyurmuş ve halkı darbeye destek olmaya çağırmıştır (al-Abidi, 2019, s.42). Hikmet Süleyman da kraliyet sarayına giderek krala Bekir Sıtkı ve Birinci Tümen komutanı Abdullatif Nouri tarafından imzalanmış bir mektup sunmuştur. Mektupta Yasin el-Hâşimi'nin iktidardan uzaklaştırılmasını ve Hikmet Süleyman'ın başkanlığında bir ulusal bakanlığın kurulmasını istedikleri yazmaktadır ve kralın Yasin el-Hâşimi'yi görevden alması için üç saatlik bir süre verdikleri söylenmiştir. Devamında ise sabah saat on birde, hükümet binasının yakınına tehdidin geçerliliğini

destekleyen iki bomba atılmıştır. Ardından Kraliyet mahkemesinde Senato Başkanı, Temsilciler Meclisi Başkanı, Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakanı'nın katıldığı acil bir toplantı yapılmış ve Başbakan Yasin el-Hâşimi de toplantıya katılmıştır. Yine aynı gün Yasin El Haşimi istifa ettiğini açıklamış, Hikmet Süleyman başbakan olarak atanmıştır. Bakanlığın üstlendiği ilk eylem Korgeneral Taha al-Haşimi'nin emekliye ayrılması ve Genelkurmay Başkanlığının Korgeneral Bekir Sıtkı'ya verilmesi emri olmuştur. Bekir Sıtkı'nın niyeti ise Yassin al-Haşimi, Raşit Ali el-Geylani ve Nûrî es-Saîd gibi tüm rakiplerini ortadan kaldırmaktır. Ancak İngiltere Hükümeti ve Başbakan Hikmet Süleyman'ın Irak'tan ayrılmalarını öneren müdahaleleri olmuştur ve kraldan bu önerilerini muhatabına iletmesini istemişlerdir. Bu durumda Yasin el Haşimi Şam'a taşınmış ve Nuri Saeed için İngiliz Büyükelçisi Mısır'a gitmesi hususunda Hikmet Süleyman'dan izin almıştır ve Nuri Saeed'i Mısır'da korumaya çalışmıştır (Bostancı, 2017, s. 60-61; Aktaş, 2019, s. 169).

Bekir Sıtkı Ulusal Hareket, al-Ahali Topluluğu ve Kral Gâzî'nin desteğiyle çiftçilere toprak dağıtmak, ulusal sanayiye teşvik etmek, orduyu güçlendirmek ve silahlanma yeteneklerini geliştirmek için geniş bir reform süreci girişiminde bulunmuş ve ülkedeki konumunu da güçlendirmiştir. Bunların sonucunda seçim kurullarına baskı yaparak birçok yandaşını da meclise girdirmeyi başarmıştır. Bekir Sıtkı Irak hükümetindeki yerini sağlamlaştırdıkça Almanlara yaklaşımaya başlamıştır. Bu yüzden 11 Ağustos 1937'de İngilizler tarafından bir suikasta uğrayarak öldürülmüştür. Bekir Sıtkı'nın uğradığı suikast şu şekilde gerçekleşmiştir: *“Irak Hava Kuvvetleri Komutanı ve meslektaşı Muhammed Ali Cevad ile Musul Havalimanı'nın bahçesinde dirler, Türk ordusunun manevralarını izlemek için Türkiye'ye gidiyorlardır. Bir Iraklı asker onlara içecek ikram etmek için yaklaşmıştır asker tabancasını saklamıştır. Yanlarına ulaştığında Bekir Sıtkı'ya iki kurşun sıkarak onu öldürmüştür ve asker Muhammed Ali Cevad tarafından tutuklanmak istenmiş ancak asker tarafından öldürülmüştür”*. Olaylardan beş gün sonra Hikmet Süleyman'ın yaklaşık dokuz ay süren darbe bakanlığı düşürmüştür ve güç, Nûrî esSaîd liderliğindeki İngilizlere sadık insanlara tekrar dönmüştür. Sonuç olarak bu durum Irak'taki kontrolü İngiltere'nin tekrar ele almasına neden olmuştur (Yıldız, 2019, s. 181).

2.6.4. Prens Abdülilâh'ın Irak'ın Vasisi Oluşu

3-4 Nisan 1939 gecesi Kral Gâzî kendi kullandığı araba kazasında hayatını kaybetmiştir. Kamuoyu sabah saat dokuz buçukta Irak hükümetinin radyo istasyonu tarafından yayınlanan 1 No'lu resmi haberle sarsılmıştır. Haber yayılır yayılmaz ölen krala karşı öfkelerini ve üzüntülerini ve bu konudaki inançsızlıklarını ilan eden halk ve öğrenci gösterileri ortaya çıkmış ve aynı sırada İngiliz konsolosu Monk Mason Musul'da öldürülmüştür. Kral Gâzî

olayında Nûrî es-Saîd, Prens Abdülilâh ve İngiltere'ye suçlamalar yöneltilmiştir. Hükümet, yasal soruşturmaları yürütmek için Karkh soruşturması valisi Bay Salim al-Dilmani'yi görevlendirmiştir. Başbakan Nûrî es-Saîd, soruşturmanın yüksek yetkililerin istediği gibi gitmediğini hissettiğinde ve olayı bir kader kazası kabul ettirmek için soruşturmaları başka bir vali olan Khalil Amin al-Mufti'ye devretmiştir (al Abidi, 2019, s.45).

Konu hakkında görüşmek üzere Bakanlar Kurulu Çiçek Sarayı'nda toplanarak birkaç karar almıştır. Bu kararlar Kral I. Gâzî'nin vasiyeti de dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Rahmetli Kral I. Gâzî'nin vasiyetine göre:

- Veliyaht Prens II. Faysal Irak Kralı ilan edilmiştir.
- Kral Faysal yasal reşit olma yaşına gelmediği için Prens Abdülilâh'ı kralın vasisi olarak atanmıştır.

6 Nisan 1939'da Ulusal Meclis (senatörler ve temsilciler) ortak bir oturum düzenlemiş, İkinci Kral Faysal yasal reşit olma yaşına ulaşana kadar Prens Abdülilâh'ı kralın vasisi olarak atanmasını onaylamıştır. Nûrî es-Saîd'in dördüncü bakanlığı 6 Nisan 1939'da kurulmuştur. Böylece İngiltere, Abdülilâh'ı kralın koruyucusu olarak atadıktan sonra ve yanında Nûrî es-Saîd'in varlığı ışığında Irak'taki politikasını istediği gibi devam ettirebilmiştir. Nûrî es-Saîd büyük, üst düzey Arap yetkili grubunun önünde uluslararası bir konferansta İngilizlerin iyi olduklarına dair açıklamalarda bulunmuştur. İngiltere'nin 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmesinden sonra Bakanlar Kurulu, vasi Prens Abdülilâh'ın başkanlığında toplanarak bir karar almıştır. Bu kararda mevcut küresel durum göz önüne alındığında Bakanlar Kurulu Alman vatandaşlarını sınır dışı etme ve Irak'ın Alman hükümetiyle ilişkilerini kesme maddeleri yer almıştır. Nûrî es-Saîd, Irak'taki Alman vatandaşlarını İngiliz hükümetine teslim etmiş, İngiliz hükümeti Alman vatandaşlarını Hindistan'a mahkûm olarak sınır dışı etmiştir. Ayrıca vasi Abdülilâh, Kral VI. George ile Irak'ın Irak-İngiliz ittifak anlaşmasına bağlılığını vurgulayan bir telgraf göndermiştir. İngiliz kralı ise Irak'ın tutumunu takdir etmiş ve Irak'ın bir savaşa maruz kalma durumunda onlara yardım edeceklerine sözü vermiştir. Böylece, Nûrî es-Saîd hükümeti, Avrupa'daki uluslararası durumun kötüye gitmesi ve bu bozulmanın İngiltere ile Irak arasındaki ilişkilere ne ölçüde yansıtıldığını göz önünde bulundurarak iç siyasi durumu kontrol etmeye başlamıştır. Britanya'ya ise 1930 Antlaşması'ndaki çıkarlarıyla çelişmeyen bir iç durum yaratmaya oldukça hevesli olup Avrupa'daki durum dünya savaşı durumuna gelirse Irak'ın bu anlaşmaya uyumda kalması gerektiğini belirtmiştir (el Hasenî, 2008, s. 305-312).

2.6.5. Raşit Ali el-Geylani Hareketi

22 Şubat 1940'ta Nûrî es-Saîd, zayıflığı ve kamuoyu desteği eksikliği ile bilinen beşinci bakanlığını kurmuştur. Ayrıca Nûrî es-Saîd Bakanlığı'na Salah al-Din al-Sabbagh, Kâmil Şhabib, Muhammad Fehmi Saeed ve Mahmut Salman adlı dört albay tarafından bir muhalefet oluşturulmuştur. Nûrî es-Saîd'in niyetlerinin, savaşa ve İngiltere'ye karşı tutumunun ortaya çıkmasından sonra dört albayın sadakati Raşit Ali el-Geylani'ye doğru kaymıştır. 31 Mart'ta Nûrî es-Saîd Bakanlığı istifa etmiştir ve Raşit Ali el-Geylani hükümetini kurulmuştur. Milliyetçi ve birlikçi eğilimleri ve Britanya düşmanlığı ile tanınan Naci el-Suwaidi, Naci Şevket, Muhammed Yunus elSabavi gibi entelektüeller ve milliyetçiler Raşit Ali el-Geylani etrafında toplanmıştır. Arap milliyetçi hareketi, Arapların sorunlarını ancak birlik ve beraberlik ile çözebileceklerini anlamış, Irak'ı Arap birliğini sağlayacak bir taban olarak görmüşlerdir (al Abidi, 2019, s. 48). İngilizlerin ve Irak hükümetinin Arap meselelerini, özellikle Suriye'nin geleceğini ve Filistin meselesini görmezden gelmesi nedeniyle Iraklılar arasında İngiliz karşıtlığı artmıştır. Özellikle Mihver Devletlerin dostluğunu bağımsızlığa ulaşma yolunda önemli bir fırsat bulan milliyetçi unsurların safları arasında İngiliz karşıtlığı yoğun bir şekilde artış göstermiştir. İtalya, Müttefiklere karşı Mihver Devletleri'nin yanında savaşa girdiğinde İngiltere, Irak hükümetinin İtalya'ya karşı, Nûrî es-Saîd'in Almanya'ya karşı aldığı önlemlere benzer sıkı önlemler almasını talep etmiştir. Ancak Raşit Ali el-Geylani İtalya ile diplomatik ilişkileri kesmeyi reddederek Irak, İtalyan hükümetiyle ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. İtalyan Konsolosluğunun Bağdat'ta kalmasına izin vermiş, bu durum İngiltere'nin Raşit Ali el-Geylani hükümeti dışında bir hükümet kurulmasını istemesine yol açmıştır (Aktaş, 2019, s. 169-171).

Temsilciler Meclisi 30 Ocak 1941'de toplandığında bakanlık, istifasını talep eden organize bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Ancak Raşit Ali el-Geylani, ordunun da desteğiyle konseyin feshedilmesini istemiştir ve kraliyet yönetimine imza için müteveli heyetine sunmak üzere bir mektup yazmıştır. Kralın vasisi, Raşit Ali el-Geylani hükümetini utandırmak için mektubu imzalamayı reddetmiş, Divaniye'ye gitmiştir. Ardından Raşit Ali el-Geylani, 31 Ocak 1941'de bakanlığından istifa etmiştir. Irak bakanlık kabinesi, mihvere meyleden milliyetçiler ve İngiliz ittifakını destekleyenler olmak üzere ayrılmıştır. Burada milli subaylar bir çözüm üretmişlerdir. Bu çözüm her iki tarafın da dostu olan Taha Yasin el-Hâşimi'nin başbakanlığı üstlenmesi olmuştur. Mart 1941'de Taha Yasin el-Hâşimi, dört albayı dağıtmak için Kamel Şhabib'i Bağdat'tan Divaniye'ye ve Salah al-Din el-Sabbagh'ı Musul'a göndererek görev yeri değişikliği yapmaya çalışmıştır. Ancak albayların azimleri sayesinde görev yeri değişiklikleri reddedilmiş, Başbakan'dan orduyu modern silahlarla donatmasını ve Iraklı subayların Britanya'daki eğitim alanlarını genişletmesini istemişlerdir. Ancak İngiliz yetkililer bu isteği göz

ardı etmiş ve dört albayı tutuklamak için komplo kurmaya başlamışlardır. Dört albay bu durumu sezince hızla harekete geçerek Başbakan Taha al-Haşimi'yi istifaya zorlamışlardır. Vasi gizlice Habbaniye'nin üssüne ve oradan da Basra'ya kaçmıştır. Vasinin olmaması ve ordunun kendisine dayatmak istediği anayasal prosedürleri yerine getirmemesi nedeniyle Raşit Ali el-Geylani, 3 Nisan 1941'de vasile ve İngilizlerle yüzleşmek zorunda kalan Ulusal Savunma Hükümeti'ni kurmuştur. Raşit Ali elGeylani, hükümetine anayasal bir karakter kazandırmak istemiştir. Bu nedenle Prens Abdülilâh'ın görevlerini yerine getirememesi nedeniyle anayasal bir kabine kurulmasını ve yeni bir vasi atanmasını önermiştir. Haşimi ailesinin bir üyesi olan Şerif Sharafı Kral II. Faysal'ın vasisi olarak atanmıştır. Yeni vasi Yasin elHâşimi'nin istifasını kabul etmiş ve 12 Nisan'da yeni hükümetini kurması için Raşit Ali el-Geylani'yi görevlendirmiştir (al Abidi, 2019, ss.49-50).

İngiltere, Raşit Ali el-Geylani'nin iktidara dönmesini Irak'taki çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak görmüş ve bu nedenle askeri güç kullanarak Raşit Ali elGeylani hükümetini ortadan kaldırmayı planlamaya başlamıştır. İngilizlerin kuvvetleri Basra'ya çıktıktan sonra 2 Mayıs 1941'de "Habbaniye"de konuşlu İngiliz ordusu Irak ordusuna ateş açmıştır. Ardından İngiltere ile Irak arasında savaş ilan edilmiş, İngiliz ordusu al-Rutba'ya doğru ilerlemiştir. Mayıs ayında İngiliz kuvvetleri kısa bir muharebenin ardından Felluce'yi işgalini tamamlamıştır. Orada bulunan Irak kuvvetleri Bağdat'a çekilmek zorunda kalmışlardır. 27 Mayıs gecesi, İngiliz kuvvetleri Bağdat'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu kritik koşullar altında, Irak hükümeti Almanya ile ilişkileri düzeltmeye başlamış, Türkiye'deki büyükelçisi Von Papen'den oradaki Alman büyükelçisi ile temasa geçmesini ve Irak ordusunun acil yardıma ihtiyacı olduğunu kendisine iletmesini istemiştir. Ancak Alman büyükelçisi, işlerin hızla gelişmesi karşısında şaşkınlığını dile getirmiştir. Bu nedenle, Irak'a Almanlardan çok bir yardım gelmemiştir. Ayrıca o dönem Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmaya hazırlandığı dönemdir. İngiltere; Hindistan, Ürdün ve Filistin'den diğer askeri güçlerin yardımını istemiştir. Bu nedenle Irak ordusu sahada yalnız kalmış ve İngiltere'nin üstünlüğü karşısında geri çekilmeye mecbur olmuştur. Bu olayların sonucunda Raşit Ali el-Geylani ve dört albay ülkeyi terk ederek İran'a kaçmışlardır. Prens Abdülilah ise Bağdat'a dönmüş ve Cemil el-Midfai başkanlığındaki yeni duruma sadık bir bakanlık kurmuştur (el Caferi, 2000, s. 113).

İngilizler ve Sovyet kuvvetleri İran'ı işgal ederek Muhammed Rızâ Şah Pehlevî'yi devirdikten sonra İran hükümeti, Irak hükümetine üç subayı teslim etmiştir. Irak hükümeti üç subaya idam hükmü vermiş, dördüncü subay ise Türkiye'ye gitmiştir. Ancak o da Türkiye tarafından Irak'a teslim edilmiştir. Raşit Ali el-Geylani ise İran'dan Türkiye'ye, oradan da Almanya'ya gitmiş, gıyaben asılarak idama mahkûm edilmiştir. Bu yüzden Suudi Arabistan'a sığınmış ve Kral Abdülaziz el Suud tarafından koruma altına alınmıştır. Bu

harekete katılan diğer subay ve sivillere ise ya idam ya da bir yıldan on beş yıla kadar hapis cezası gibi çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Böylece, İngiliz siyasi bağımlılığından uzaklaşmaya yönelik ilk Irak girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Abdulrezzak el-Hasenî, 2008, s. 235).

2.6.6. Irak'ta Yeniden İstikrar Sağlama Çabaları

Mayıs 1941 hareketinin başarısızlığı, İngiltere'nin Irak üzerindeki kontrolünü yeniden sıkılaştırması için uygun bir fırsat olmuş ve Irak'ı askeri güçleri için açık bir alana dönüştürmüştür. Ayrıca İngiltere Irak hükümetlerinin oluşumu ve değişimi konusunda da kendi görüşünü dayatmaya başlamıştır. Bu nedenle vasi Bağdat'a döner dönmez 2 Haziran 1941'de Cemil el-Madfai'ye geçici bir hükümet kurma görevini vermiştir. Ali Jawdat al-Ayoubi Dışişleri Bakanı olarak atanmıştır. Hükümet, Bağdat eyaleti ve çevresinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Devamında da sokağa çıkma yasağı ve silah taşıma yasağı bildirileri yayımlanmıştır.

5 Haziran'da Irak hükümeti tarafından görevlendirilen Ali Jawdat alAyoubi'ye aşağıdaki Kabine kararları hakkında bilgi verilmiştir.

- Irak hükümeti savaş zamanı olduğunu kabul edecek ve yalnızca askeri amaçlarla İngiliz kara ve hava kuvvetlerini Irak'ın savunması için ihtiyaç duyduğu yerlerde kamp kurma hakkına sahip olacaktır.
- Irak hükümeti, posta ve telgraf denetimi için bir idare kurmayı kabul edecek ve idarede Irak hükümetinin hizmetinde çalışan memurlar arasından bir İngiliz memuru çalıştırılarak İngiliz Hükümetinin bu konulardaki çıkarları korunacaktır.
- Irak Hükümeti, İngiliz askeri makamlarının Irak makamlarıyla iş birliği içinde Basra'daki İngiliz üssünün alanını denetlemek için gerekli araçları almasına izin verecektir. Ayrıca, Basra liman yetkililerine İngiliz kuvvetlerinin güvenliğini ve görüş alanına erişimini kolaylaştırmak ve sağlamak için gerekli tüm araçlarla ilgili olarak tam iş birliği yapmaları talimatı da verilecektir.

Cemil el-Madfai Bakanlığı alınan bu kararlardan sonra devlet aygıtını Raşit Ali el-Geylani'yi destekleyen unsurlardan temizlemeye başlamıştır. Polis ve diplomatik birliklerde değişiklikler yapmıştır ve her eyalete bir İngiliz irtibat subayı yerleştirmiştir. Cemil el-Madfai Bakanlığı'nın güvenliği normale döndürmek için aldığı tüm önlemlere rağmen ülkede durum istikrar kazanmamış, vasi ve İngiliz makamları da bu önlemlerden rahatsızlık duymaya başlamıştır. İngilizler, Irak ordusunun dağıtılması ve Mayıs hareketine katkıda bulunan, katılan veya sempati duyan herkesin tutuklanmasını talep etmişlerdir. Devamında Cemil el-Madfai'ye şiddet ve intikam politikası izlemesi için baskı

yapılmıştır. Cemil el-Madfai bu baskılara dayanamayarak 7 Ekim 1941'de bakanlığından istifa etmiştir (Akdoğan, 2021, s. 137).

9 Ekim 1941'de Nûrî es-Saîd başkanlığında yeniden bir hükümet kurulmuştur. Eski bakanların hiçbiri kurulan yeni bakanlığa katılmamıştır. Nûrî es-Saîd, İngiliz unsurların kendisine çizdiği politikayı uygulamak için kabine üyelerini İngiliz yanlısı unsurlar arasından seçmiş ve Savunma Bakanlığı'nı vekâleten kendisine saklamıştır. Dışişleri bakanlığının yanı sıra içişleri bakanlığına da vekâleten Salih Jabr'ı atamıştır. İçişleri Bakanlığı, Raşit Ali el-Geylani hareketiyle iş birliği yapmakla ve sempati duymakla suçlananlara karşı sert ve gaddarca bir tavır göstermiştir. Orduyu vatansever unsurlardan arındırmış, çok sayıda subayı da emekliye sevk etmiştir. Ordunun önemli makamlarına da İngiliz subaylarını uzman ve danışman olarak getirmiştir. Hükümet ayrıca vatandaşları ve faaliyetlerini izlemek için sadık bir güç olduğu için polise destek vermiş, sayısını ve gücünü artırmıştır. Dış ilişkiler düzeyinde, 17 Kasım 1941'de Nûrî es-Saîd Bakanlığı daha önce Raşit Ali el-Geylani hükümetini tanıdıkları için Fransız Vichy hükümeti ve Japon hükümeti ile ilişkilerini kesmiştir. Sonrasında da 16 Ocak 1943'te Irak Almanya, İtalya ve Japonya'ya savaş ilan ederek Birleşmiş Milletler bildirisini de imzalamıştır. Böylece San Francisco Konferansı'na katılmaya hak kazanan ilk Arap ülkesi olmuştur (el Caferi, 2000, s. 122).

Irak ancak savaşın son yıllarında diğer Arap ülkeleriyle birlikte Arap Devletleri Ligi'nin (Arap Birliği) kurulmasına katılmıştır. Ayrıca Nûrî es-Saîd, Haşimi tahtının altında Bereketli Hilal'in kurulmasına hazırlık olarak Suriye'deki Hâşimîlerin hayallerini gerçekleştirmeye çalışmıştır ve bu da Irak'ın Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini geliştirmesine neden olmuştur. Nûrî es-Saîd bu dönemde hükümetini iki kez yeniden kurmuştur ve son hükümeti parlamento ve gazeteler tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Bu süreçte vasi ile arasındaki ilişkiler de kötüleşmeye başlamıştır. Yaşananlar Nûrî es-Saîd hükümetinin istifasını sunmasını gerektirmiştir. Nûrî es-Saîd hükümeti, 3 Haziran 1944'te Hamdi el-Paçacı hükümeti ile değiştirilmiştir ve vasi Hamdi el-Paçacı hükümetinin üyelerini kendisi seçmiştir. Bu nedenle yeni hükümet vasinin "Bakanlar Kurulu" olarak adlandırılmıştır. Sonuç olarak bu durum hükümet üyeleri arasında istifa edene kadar azalmayan güçlü anlaşmazlıklar ortaya çıkarmıştır ve el-Paçacı hükümeti ikinci kez yeniden kurmak zorunda kalmıştır. Bu hükümet ise savaşın sonuna kadar kalmıştır (al Abidi, 2019, s.55).

III. BÖLÜM

KRALLIKTAN CUMHURİYETE EVRİLME (1932-1958)

İrak'ın modern anlamda ilk yapılanması 1917 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle birlikte oluşmaya başlamıştır. İngilizlerin günümüz Irak coğrafyasında yer alan Musul, Bağdat ve Basra öncelikli olmak üzere Irak'a hükmetmek ve himayesine almak istemesi nedeniyle Irak İngilizler tarafından bir tehdit ve tehlike altında olmaya başlamıştır. 1920-1932 yılları esnasında krallık sistemiyle yönetilen Irak bu sürecin neredeyse tamamını İngilizlerin boyunduruğu altında sürdürmüştür. İngiltere 1932 öncesinde ve sonrasında Irak üzerinde sürdürmeye devam ettirdiği manda yönetim sistemini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek üzerine çalışmalar yürütmekteydi. Yönetime yakın bazı gruplar İngilizlerin yanında yer alırken bazı Irak milliyetçisi gruplar Irak'ın aleyhinde olduğunu düşündükleri kararlara karşı çıkmaktaydılar. Bu nedenle İngilizler Irak ile kendi çıkarlarını gözetken bir anlaşma imzalayamamaktaydı. Ancak İngilizler yapmak istedikleri anlaşmayı uzun yıllar gösterdikleri uğraştan sonra Irak'ın Milletler Cemiyetine girmesinin ardından imzalayabilmişlerdir (Karaman, 2008, s.6).

İrak 1932 yılından sonra İngilizlerin askeri olarak hâkim olduğu ve cumhuriyetle yönetilmeye başladığı bir döneme geçiş yapmıştır. Bu dönem Irak'ın bağımsızlığa kavuştuğu bir dönem gibi görünse de İngilizlerin kurduğu siyasi ve askeri baskı Irak'ın ilerlemesine engel teşkil etmiştir (Bostancı, 2017, s. 61).

İrak'ın bağımsızlığının ardından hayatını kaybeden Kral'ın yerine oğlu Gâzî geçmiştir. Gâzî'nin yöneticilik vasfının yetersizliği ve tecrübesizliği 1936 yılında iç karışıklıklara neden olmuştur. İngilizler Irak'ın yönetiminde gördükleri bu zayıflığı aleyhlerine çevirmek niyetiyle kendilerine yakın duran Nuri Said'i Irak'ın başına getirmişlerdir. Nuri Said İngilizlerin de desteğiyle 21 yıl Irak'ı yönetmiştir. Bu sürede Irak'ta yeni petrol rezervlerinin ortaya çıkması dönem itibarıyla güç savaşında olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a karşı ilgisini arttırmıştır. (Karaman, 2008, s. 6-7) Bu dönemden sonra Irak'ın dış politikasını İngiltere kontrol altına almıştır ve Irak'ın hem diğer Arap ülkeleriyle hem de Türkiye gibi komşu ülkelerle yakın olmasını desteklemiştir. Ancak İngiltere'nin üzerinde durduğu bir diğer konu da Irak'ın özellikle Suriye ile birlik beraberlik içerisinde olup Fransa'nın bu topraklardaki egemenliğine son vermektir. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra asıl yapmak istediği Ortadoğu coğrafyası üzerinde tek başına hakimiyet kurmaktır. Bu nedenle de Ortadoğu'da yer alan ülkelerin hepsinin yönetiminde yer almak adına çalışmalar yürütmüştür. (Karaman, 2008, s. 6-7)

Ortadoğu ülkelerinin özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra güvenlik endişesi içerisinde oldukları görülmektedir. Birçok Avrupa ülkesinin yapmaya çalıştığı gibi İtalya da Ortadoğu üzerine planlar kurmaktaydı. Bu fikirle 1935 yılında Habeşistan'a saldıran İtalya, Yemen ile bir anlaşma yapmış ve Kızıldeniz'in kontrolünü ele geçirmiştir. İtalya'nın Ortadoğu üzerinde uyguladığı planlar Türkiye'yi de tehdit etmeye başlamıştı. İtalya'nın bu tehdidine karşı Türkiye İngiltere'ye daha yakın duruyordu. İngiltere'nin Türkiye'ye desteğini bildirmek çıkarlarıyla örtüşmekteydi. Bu nedenle Sadabat Paketi'nin imzalanmasına İngiltere'nin bir müdahalesi olmamıştır. İngiltere'nin Sadabat Paketi'nin imzalanmasına karşı çıkmamasının en önemli gerekçelerinden biri de Pakta kendisinin yer almamasıdır. Çünkü Irak'ın idaresi İngiltere'nin üzerinde devam etmiştir (Bostancı, 2017, s. 251)

İtalya'nın Türkiye üzerinde baskısı ve İngiltere'nin bu dönemde Türkiye'ye yakın davranması Almanya'nın da dikkatini çekmiştir. Almanlar bu olaylara seyirci kalmayacaklarını İngilizlere göstermeye çalışmış ve İngilizlerin karşılarında durmuşlardır. Almanlar Irak'ta Nazi yanlısı bir darbe girişimini desteklemiş ancak İngilizler bu darbe girişimini bastırmayı başarmışlardır. Bu gelişmeler üzerine Irak'ın 1943 yılında Almanya'ya ve İtalya'ya karşı savaşabileceklerini göstermiştir. Fakat Irak İkinci Dünya Savaşı'na katılmamıştır. Bu dönemde Irak'ın ülkeyi İngiltere'nin buyruklarıyla yönetmesinin yanında ülkede sürekli iç karışıklıkların olması da önemli derecede etkilemiştir. İç karışıklıklarının sürekli olması ise Almanya'nın ve İtalya'nın halkı kıskırtmalarından kaynaklanmaktaydı. Almanya ve İtalya bu karışıklıklardan yararlanıp Irak'ın İngiltere'den uzaklaşmasını amaçlamaktaydılar. Ancak bu karışıklıklar Irak'ın İngilizlerle arasına mesafe koyması konusunda sonuçsuz kalmıştır (Karaman, 2008, s. 7-8).

1945 yılında Arap ülkeleri bir çatı altında toplanabilmek adına Arap Birliği örgütü kurma kararı almışlardır. Bu girişim Arap ülkelerinde milliyetçilik kavramının yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Milliyetçilik kavramından en çok etkilenen Arap ülkeleri Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan olmuştur. Bu fikir doğrultusunda bir araya gelmeyi düşünen bu dört ülkeye yine bir Arap ülkesi olan Mısır karşı çıkmıştır. Çünkü Arap ülkeleri arasında en güçlü olarak anılmaya ve kabul görmeye alışan Mısır'ın kendisinden daha büyük bir Arap Birliğini kabul etmesi söz konusu olamayacaktır (Mustafa, 2020, s. 32; Ay, 2018, s. 33).

1955 yılında imzalanan Bağdat Paketi, Irak'ı bu süreci etkileyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Çünkü Bağdat Paketine katılan tek Arap ülkesi Irak'tır. Yönetimde söz sahibi olan İngiltere'nin Irak'ı yalnızlaştırmaya itmesi Arap ülkelerinin Irak'a cephe almasına yol açarken Irak'ın Arap birliğine karşı çıktığı düşüncesini doğurmuştur. Irak'ın ihtilaline sebep olan en büyük etkinin de Bağdat Paketi olduğu düşünülmektedir (Duman, 2005, s. 316).

3.1. 1946-1951 Yılları Arasında Irak'ta Siyasi Durum

1939- 1945 yılları İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllar olmuştur. Savaştan sonra manda ve sömürge anlayışı ile yönetilen birçok ülke bağımsızlığını ilan etmiş ve birçoğu Birleşmiş Milletler çatısı altına girmiştir (Bulus, 2019, s. 2). Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın sonu Ortadoğu devletlerinin birçoğunun bağımsız olmaya başladığı bir süreci temsil etmektedir. Ancak bu dönem aynı zamanda ABD ve Sovyetler Birliği arasında dünya geneline yayılacak bir soğuk savaşın da başladığı dönemdir. Bu durum Ortadoğu devletlerinin bir taraf seçmeye iterken aynı zamanda da savaşın içerisinde resmen ya da fiilen yer almalarını gerektirmiştir. Arap ülkelerinin dönem itibariyle merkezi görülen Mısır, Suriye ve Irak 1950'li yıllara gelindiğinde büyük bir değişime uğramış; eğitilmiş, rütbeli ve toplumu içinde saygınlığı olan idarecilerin yerini daha tecrübesiz askeri birliklerin içerisinde yer alan subaylar almıştır. Milliyetçilik duygularıyla hareket eden genç ve tecrübesiz subaylar, savunma politikası ve askeri birliklerini güçlendirme düşüncesiyle Sovyetler Birliğine yaklaşarak mühimmat ve silah alımları yapmışlardır. Nitekim bu durum onları Sovyetler Birliğine borçlu bırakmıştır. Önceleri halkın desteğini de yanına alan genç subay yöneticiler, askeri anlamda güçlenmeye çalışırken ekonomi ve eğitim gibi alanları idare edememişlerdir. Halk üzerinde otoriter bir yönetim şekli benimseyen Irak'ta yine iç karışıklıklar kendini büyük ölçüde göstermeye başlamıştır (Cleveland, 2015, s. 304).

3.2. Siyasi Partilerin Dönüşü

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Irak, siyasi olarak bir uyanış yaşamış ve demokrasi arayışı içerisine girmiştir. Otoriter baskı altında yaşamak istemeyen halkın yeni akımlarla bağımsızlık düşünceleri kendini göstermiştir. Bu anlayış 1930 yılında imzalanan anlaşmanın devletin çıkarlarıyla örtüşmemesi ve halkın demokrasi anlayışıyla uyuşmaması neticesinde iptal edilmiş, İngiliz kuvvetlerinin de ülkeden tahliyesi istenmiştir (al-Abidi, 2019, s.57).

İngiliz İşçi Partisi'nin 1945'teki genel seçimleri kazanıp iktidara gelmesi demokrasiyle yönetilmek istenen halkın umutlarını yeşertmiştir. Çünkü İngiliz İşçi Partisi halkın kurtuluş ve demokrasi isteğine yanıt verecek destekler verirken birçok propaganda yayımlamış halkı bilinçlendirmek için de uğraş vermiştir. Bu anlayış bütün sömürge ülkeleri için zafer ve örnek teşkil etmiştir. Ayrıca sömürgeci güçlerin gözünü korkutan bu eylemler, Irak'taki siyasi grupları da fazlasıyla heyecanlandırmış, demokrasi ve hedeflerine yaklaştıklarını hissettirmiştir. İngilizler halkı destekleyerek onların isteklerine cevap vermeye hazır olduklarını belirtmiş, yönetimde daha çok söz sahibi

olmalarına yol açmıştır. İngilizler kendilerini halkın gözünde yüceltmenin yolunu bulmuş diğer sömürge ülkelerinde de halkın desteğini yanlarına alarak varlıklarını sürdürme yolunu açmışlardır. Bu durumun sömürgeci İngilizleri diğer sömürge devletlerinden ayıracağı düşünülmüştür. Buna karşılık halkın Irak'ta siyasi özgürlüklerin serbest bırakılması, sıkıyönetim ve savaş koşullarının getirdiği istisnai hallerin kaldırılması yönündeki talepleri artmıştır. İngiltere ve vasi Abdülilâh, halka zulmü azaltmanın gerekliliğini fark etmiştir. Bu nedenle vasi, vatanseverlerin isteklerine cevap verecek, mevcut durumları iyileştirecek, savaşı sona erdirecek ve ülkeyi kalkındırabilecek yeni bir hükümet kurma çalışmalarını başlatmıştır. Vasi tarafından yeni politikaları uygulamak için alınan ilk önlem 23 Şubat 1946'da Tefik El-Suwaidi'yi yeni hükümeti kurmakla görevlendirmesi olmuştur. Yeni hükümetin kurulması, ulusal çevreler ve Irak basını tarafından geniş bir iyimserlikle karşılanmıştır. Sıkıyönetim yasasını kaldırarak, esir kamplarını kapatarak ve basın sansürünü kaldırarak ülkeyi bir savaş durumundan yeni bir barış yaşamına taşımaya çalışacağını siyasi partilerin kurulmasına izin verileceğini ve yeni bir seçim yasası çıkaracağını duyurmuştur. 3 Nisan 1946'da İçişleri Bakanlığı beş partiye ruhsat vermiştir: Bağımsızlık Partisi, Halk Partisi, Liberal Parti, Ulusal Birlik Partisi ve Ulusal Demokrat Partisi Aynı zamanda Komünistlerin Kurtuluş Partisi adına bir siyasi parti kurma ruhsatı alma talebini de reddetmiştir (Yaği ve Şakir, 1995, s. 245).

3.2.1. İstiklal Partisi

Muhammed Mehdi Kubba, Daoud al-Saadi, Khalil Kanna, Ismail Ghanem ve diğerleri, 12 Mart 1946'da İçişleri Bakanlığı'na İstiklal Partisi adına bir siyasi parti kurmak için talepte bulunmuşlardır. Bu partinin kurulması 2 Nisan 1946'da onaylanmıştır. Bu parti, 1935'te kurulan ve milliyetçi eğilimleriyle tanınan Muthanna Kulübü'nün bir uzantısı olarak kabul edilmiştir ancak Mayıs hareketinin başarısızlığından sonra kapatılarak üyelerinin çoğu tutuklanmıştır. Parti, parti pozisyonlarını üyeler arasında dağıtmak için ilk konferansını 19 Nisan'da gerçekleştirmiştir ve böylece Muhammed Mehdi Kubba partinin başkanı olmuştur. Partinin İstiklal Tugayı adında bir gazetesi çıkmaya başlamış ve bu gazete partinin sözcülüğünü üstlenmiştir (Esiir Rezzak Naim el Henavî, 2015, s. 13-15).

3.2.2. Halk Partisi

Avukat Aziz Şerif, Tefik Münir ve diğerlerinin İçişleri Bakanlığı'na parti kurmak için talepte bulunmaları üzerine, Halk Partisi 2 Nisan 1946'da kurulmuştur. Partinin faaliyetinin ilk girişimi sosyalist fikirlere sahip bir grup avukatın partiyi kurmak için bir talepte bulunmaları ile gerçekleşmiş ancak

hükümetin bu talebi kabul etmemesi üzerine grup çalışmalarını 1942 yılında gizli bir şekilde yürütmeye çalışmıştır. Daha sonra ise bu grup, “Halk” adlı siyasi bir gazete çıkarmıştır. İlk sayısı 1944 Eylül’ünde yayımlanmıştır ve bu gazetede Halk Partisi üyeleri ilke ve fikirlerini ortaya koymuşlardır.

Partinin amaçları:

- Irak’ı demokratik bir yaşama ulaştırmak.
- Irak’ın bağımsızlığının güçlendirilmesini ve egemenliğinin tamamlanmasını sağlamak.
- Toprak sorununun çözülmesi, ülkede modern sanayinin kurulması ve Irak’ın Bedevi ve feodalizm rolünden medeniyet rolüne doğru geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapmak (al-Abidi, 2019, s.59).

3.2.3. Liberal Parti

Bu partinin ortaya çıkması bazı milletvekillerinin ve eski politikacıların bir araya gelmesiyle olmuştur. Nûrî es-Saîd kuruluş fikrinin sahibidir. Ancak Nûrî es-Saîd’in Türkiye ziyareti nedeniyle parti kurma talebini İçişleri Bakanlığı’na Kamel al-Khudairi iletmıştır. Sonrasında ise Nûrî es-Saîd Irak’a döndüğünde partiden ayrılmıştır.30 Mayıs 1946’da al-Suwaidi Bakanlığının istifa etmesinden sonra, al-Suwaidi ve bakanlığının üyelerinin çoğu partiye katılmıştır ve al-Suwaidi en üst makama yeniden seçilmiştir, böylece al-Suwaidi partinin başkanı ve Saad Saleh naibi olmuştur. Partinin amacı her sınıftan Irak halkını ilerletmek; saflarını birleştirmek, ülkeyi siyasi, ekonomik ve sosyal olarak ilerletmek; kamu yönetiminde reform yapmak, adaleti tesis etmek ve hukuku uygulamaktır.

Partinin amaçları:

- Irak’ın uluslararası varlığının küresel gelişmelere uygun şekilde güçlendirilmesi
- Arap Birliği’nin hedeflerine ulaşmak için Arap hükümetleriyle iş birliği
- Başta Filistin olmak üzere bağımsızlıklarını kazanma çabalarında bağımsız olmayan Arap ülkelere yardım etmek için çalışmak
- Irak-İngiliz Antlaşması’nın ülkenin ulusal çıkarlarını garanti altına alacak şekilde değiştirilmesi
- Dünya barışını korumak ve ekonomileri organize etmek için uluslararası kamu ve bölgesel kurumlarla iş birliği yapmak (el Caferi, 2000, 148)

3.2.4. Ulusal Birlik Partisi

Bu parti, Abdülfettah İbrahim'in şahsiyetine duyduğu hayranlık ve dostluktan dolayı etrafında toplanan bir grup solcu ve Marksist tarafından kurulmuştur. İçişleri Bakanlığı, bu partinin kuruluşunu 2 Nisan 1946'da onaylamıştır. Partinin sözcülüğünü yaptığı kamuoyu gazetesi adına partiye ait bir gazete yapmıştır. Parti, platformunda aşağıdaki hedeflere ulaşmak için anayasal yollarla çalıştığını ilan etmiştir.

Partinin amaçları:

- Irak'ın varlığının güçlendirilmesi, egemenliğinin tamamlanması, tüm ülkelerle eşitlik temelinde ilişkilerinin pekiştirilmesi, Irak ile diğer Arap ülkeleri arasındaki ulusal bağların güçlendirilmesi, bağımsız olmayan ülkelerin özgürlük mücadelelerinde desteklenmesi
- Gerçek demokrasinin temellerini sağlamlaştırmak, tüm Iraklılar arasında vatandaşlık hakları ve görevleri açısından eşitliği sağlamak, özgür ve doğrudan seçim ilkesini benimsemek
- Ulusal sanayiye teşvik ederek, koruyarak, tarımı geliştirerek, ticareti teşvik ederek, ulaşım yollarını genişleterek ve iyileştirerek ülke ekonomisini yükseltmektir.

Parti aynı zamanda İngiliz kuvvetlerinin Irak'tan tahliyesini istemiştir ve Irak'ın İngiliz anlaşımasının iptalini talep de etmiştir. Ayrıca demokratik partileri tek partide birleştirmeye çalışmıştır. Ancak bu birleştirme diğer partileri atlayarak Halk Partisi ve Ulusal Demokrat Parti ile sınırlı tutulmuştur (al-Abidi, 2019, s. 61).

3.2.5. Ulusal Demokrat Parti

Ulusal Demokratik Parti'nin ilk başlangıcı yirminci yüzyılın başlarında, otuzlu yaşlarının ortalarında olan ve liberal bir yönelime sahip bir grup insanın fikirlerini ortaya sunmasıyla olmuştur. Bu grubun Halk Hareketi'nin Beyrut'ta eğitim gören Iraklı gençlerden kurulduğu ve bu grubun daha sonra fikirlerini Irak'ta geliştirerek halk grubu haline geldikleri bilinmektedir. Grup, vatanseverlik ve milliyetçilik ruhundan etkilenen Abdel Fattah İbrahim, Abdel kader İsmail, Hussein Jamil Mohamed Hadid, Khalil Kanna, Kamel Chadirji'den oluşmuştur. Hükümet bazı siyasi partilere ruhsat vermeyi kabul ettikten sonra, bu grup Mart 1946'da İçişleri Bakanlığı'na Ulusal Demokrat Parti adına siyasi parti kurulması talebini sunmuş ve 2 Nisan 1946'da ruhsatını almıştır. Daha sonra 26 Nisan'da partinin Merkez Yönetim Kurulu seçimleri yapılmıştır ve Kamel Chadirji, Muhammed Hadid, Hüseyin Cemil, Abdülkerim al-Azari ve diğerleri komite üyeliğini kazanmışlardır. Ardından bir oturum yapılarak parti lideri Chadirji, naibi olarak Abdulkarim al-Azari ve

sekreter olarak da Hüseyin Jamil seçilmiştir. Parti, demokratik bir parlamenter hayata ulaşmayı, özgürlükleri savunmayı, hükümet aygıtının, yargının bağımsızlığını ve ordunun reformunu amaçlamıştır. Parti, Irak-İngiliz anlaşmasının yürürlükten kaldırılmadan değiştirilmesini talep ettiği için İngiltere ile ilişkiler konusunda ihmalkâr bir tavır takınmıştır. Parti Arap birliği fikrini desteklemiş, Arap ülkelerinin tek bir çatı altında idare edilmesi gerektiğini savunmuştur. İç işlerinde kendini idare eden ancak dış işlerinde birlik beraberlik içinde olan bir Arap birliği fikri etrafında toplanan partinin Arapların güçlenmesi yönünde çalışmalar yürüttüğü görülmüştür (el-Zeydi, 2010, 74).

Yukarıda sözü edilen ilk beş partinin kurulması 2 Nisan 1946'da onaylanmış ve tamamlanmıştır. Monarşi döneminde izin verilmeyen ve gizlice faaliyetlerine devam eden başka partiler de olmuştur. Bunların yanında Komünist Parti ve 7 Nisan 1947'de Suriye'de kurulan, Irak'ta şubeler kuran Baas Partisi de kurulmasını tamamlamıştır. Devamında Eylül 1947'nin sonunda Salih Jabr Bakanlığı, Ulusal Birlik Partisi'nin ve Halk Partisi'nin lisansını iptal etmiştir. Eylül 1954'te ise bir dernekler kararnameyi yayımlanarak Nûrî es-Saîd Bakanlığı tarafından Ulusal Demokrat Parti, İstiklal Partisi ve diğer partiler feshedilmiştir (al-Abidi, 2019, s.63).

3.3. Portsmouth Antlaşması (1948)

İkinci Dünya Savaşı, özellikle Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri'nin rolünün ve etkisinin artmasından, İngiltere'nin etkisinin ve rolünün azalmasından sonra uluslararası düzeyde yeni güçleri ortaya çıkarmıştır. İngiltere bu süreçte çıkarları doğrultusunda hareket etmeye devam etmiştir. İngiltere, Irak'ta kalmak adına gerekenleri yapmaya devam etmiştir. Ancak Irak'taki siyasi seçkinler, 1930 Irak-İngiliz Antlaşması'nı iptal etmek veya değiştirmek için çalışmaya başlamışlardır. Bu nedenle Saleh Jabr 29 Mart 1947'de bakanlığını kurar kurmaz hükümetinin Irak kamuoyuna yönelik platformunu hızlı bir şekilde duyurmuştur. Bu platformun en önemli maddesi, 1930 Irak-İngiliz Antlaşması'nın iki ülke arasında karşılıklı çıkarların sağlanması temeline dayandırılmış olmasıdır. İngiliz ve Irak hükümetlerinin temsilcileri arasındaki müzakereler, 8 Mayıs 1947'de Bağdat'ta gizli bir şekilde başlatılmıştır ve aynı ayın on yedisine kadar devam etmiştir. Bu süreçte Abdülilâh'ın ikametgâhı olan "al-Rehab Palace"da toplantılar yapılmıştır ve ilk tartışmalar, 1930 AD Antlaşması'nın askeri yönleri üzerine olmuştur. Müzakerelerde, birincisi Irak ordusunun gelişimi, ikincisi Habbaniye ve Şuaybe üsleri ve Irak'taki İngiliz kuvvetlerinin geleceği olmak üzere iki ana konu ele alınmıştır.

İngilizlerin odaklandıkları konular aşağıdaki gibidir:

- İngiliz kuvvetlerinin Irak'taki Şuaybe ve Habbaniye üslerini kullanmaya devam etmesi
- İngilizlerin savaş sırasında güçlerini hızla dağıtmasına yardımcı olan ortak bir savunma organı
- Petrol elde etmede kolaylıklar bulmak
- İngiliz kuvvetlerinin geçişi için Irak topraklarının kullanılması
- İngiliz Hava Kuvvetlerine hava tesislerinin verilmesidir

Vasi Abdülilâh, Bağdat'ta yürütülen ön müzakerelerin olumlu ve kesin sonuçlar veremeyeceğini ön görmüştür ve 15 Temmuz 1947'de Londra'ya gitmiştir. 18 Ağustos'ta Başbakan Saleh Jabr'ın isteği üzerine vasi, anlaşmanın değiştirilmesi konusunda İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ile görüşmeler yapmıştır. Ancak vasi, İngiltere'nin Habbaniyah ve Shuaiba üslerini sürdürme konusundaki tutumunu tersine çevirmek istemediğini fark etmiştir. 29 Ekim 1947'de Bağdat'a dönen Vasi Salih Jabr'a Londra'daki görüşmelerinin ayrıntıları ve Bevin'in Irak'ın isteklerine uygun olmayan iki askeri üs meselesi hakkındaki görüşlerini sunmuştur. Saleh Jabr'a, İngiltere'nin şartlarını kabul etmeye hazır olmadıklarını ve vasiye istifa etmeyi düşündüğünü söylemiştir. Saleh Jabr'ın istifası, İngiltere'ye müzakerelerde daha esnek olması için bir kolaylık olarak algılanmıştır. Naip, Salih Jabr'ın istifası fikrine itiraz etmemiştir ancak Bağdat'taki İngiliz Büyükelçiliği Maslahatgüzarının nabzını hissedene kadar beklemesini istemiştir (Cevdet Celal Kâmil Abdullatif, 2018, s. 145).

Yukarıda sözü edilen durumlar İngilizlerin lehine sonuçlanmıştır ve İngiliz hükümeti, engellerin üstesinden gelmek ve müzakereleri sürdürmek için 20 Kasım 1947'de Dışişleri Bakanlığı temsilcisiyle birlikte bazı askeri personellerini Bağdat'a göndermiştir. Müzakerelerin gizliliğini sağlamak için de toplantıların İngiltere Büyükelçiliği'nde yapılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Aynı ayın 22'sinde başlayan müzakereler 4 Aralık'a kadar devam etmiştir. İngiliz tarafı, Irak tarafının gözlemleri ışığında yeni anlaşmanın birkaç taslağını sunmuştur. Birçok ilke ve teklif üzerinde anlaşmaya varılmıştır ve aralık ayı sonunda İngiltere Dışişleri Bakanı'ndan Başbakan Salih Jabr'a müzakereleri tamamlamak ve anlaşmayı imzalamak üzere İngiltere'ye gitmesi için bir davet gönderilmiştir. Londra'da Irak heyeti İngiliz tarafı ile görüşmelerine devam etmiş, 7 Aralık'ta iki tarafın yeni bir anlaşmaya vardığı herkesi şaşırtarak hızlı bir şekilde açıklanmıştır. Anlaşmanın 15 Ocak 1948'de Portsmouth Limanı'nda Victory savaş gemisinde imzalanmasına karar verilmiştir. Anlaşma, İngiltere adına Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Irak adına ise Başbakan Saleh Jabr tarafından bazı İngiliz bakan ve genelkurmay başkanlarının huzurunda imzalanmıştır. Bevin de bir konuşma yaparak iki taraf 1930 tarihli Irak-İngiliz Antlaşması'nı iptal etme ve yeni bir antlaşma imzalama konusunda anlaşmaya vardığını duyurmuştur. Ancak muhalefet partileri, İngiltere ile yeni bir anlaşma yapma fikrini öğrenir öğrenmez böyle

bir fikri reddettiklerini açıklamışlardır. 1930 antlaşması Birleşmiş Milletler Şartı'na göre geçersiz sayılmıştır, çünkü iki ülke Birleşmiş Milletler'in bağımsız üyeleridir ve anlaşmanın, ulusal egemenlik pahasına Irak'taki İngiliz çıkarlarını desteklediği açıkça belirtilmiştir. Ardından muhalefet partileri, anlaşmanın halkı temsil eden bir parlamentodan çıkmadığı için bakanlığın anlaşmayı değiştirme hakkının olmadığını da açıkça ifade etmişlerdir (al-Abidi, 2019, s.66).

Londra'dan Başbakan Yardımcısı Cemal Baban'a telgrafla gönderilen ve yerel gazetelere ulaşan antlaşma metninin yayımlanmasının ardından kitleler arasında fitili ateşlemiştir. Siyasi partiler halkı neo-kolonyal proje olarak nitelendirdikleri için bu projeyi engellemeye çağırılmışlardır. Halkın tepkisiyle birlikte öğrenciler; enstitü, kolej ve okullarda genel grev ilan etmişlerdir. Öğrenciler tarafından anlaşmayı kınayan bildirimler yayımlanmış, anlaşmayı imzalayan müzakere heyeti kınanmış ve halktan buna direnmeleri ve reddetmeleri istenmiştir. 23 Ocak'ta gürültülü gösteriler ülkeyi kuzeyden güneye doğru çekmiştir. Bu gösteriler İngiliz çevrelerini endişelendirmiş ve Bevin, Saleh Jabr'dan halka anlaşmanın Irak'a faydalarını anlatmak için bir an önce Bağdat'a dönmesini istemiştir. Saleh Jabr gelişinde yeni anlaşmanın olumlu avantajlar içerdiğini ve ulusun söz sahibi olacağını belirtmiştir. Ancak bu açıklama, halkı öfkelenmiş ve Bağdat'ın çeşitli bölgelerinde kitlesel gösteriler yapılmıştır. Polisle çatışmalar meydana gelirken çok sayıda mağdur olmuştur. Ayrıca ülkede huzursuzluk artmış ve hükümetin istifası istenmiştir. Bu nedenle vasi Abdülilâh tarafından Salih Jabr'ın hükümet başkanlığı terk etmesi istenmiştir. Halkın taleplerine cevap vermek ve vasi direktiflerini uygulamak zorunda kalan Salih Jabr, 27 Ocak 1948'de bakanlıktan istifa etmiştir (al-Saadi, 2005, s. 121).

Ocak ayının 29'unda ülkeyi kaostan istikrara taşımak ve halkın taleplerini yerine getirmek için Muhammed Sadr başkanlığında tarafsız bir bakanlık kurulmuştur. Bakanlığın ilk kararlarından biri de Portsmouth Antlaşması'nı iptal etmek olmuştur. İngiliz Büyükelçiliği, Şubat 1948'de kendisine teslim edilen bir mektupla Bakanlar Kurulu kararının içeriği hakkında bilgilendirilmiştir. Muhammed es-Sadr Bakanlığı da Salih Jabar Bakanlığı döneminde Irak'ın tanık olduğu olayları araştırmak üzere bir komite kurulmasına ilişkin kararlar almıştır. Bakanlık, Parlamento'yu elli gün süreyle askıya almak, askıya alınan gazetelerin yayımlanmasına izin vermek, anayasal özgürlükleri serbest bırakmak, halka yiyecek ve giyecek sağlamaya çalışmak ve Filistin davasına dikkat etmek gibi başka kararlar da almıştır (Yetişgin, ve Faraj, 2017, s. 126).

3.4. Irak Ordusu Üzerindeki İngiliz Hegemonyası

Filistin meselesi, ulusal sebeplerle Irak halkını ilgilendirirken Filistin'de yaşanan olaylar Irak hükümetini bu meseleye dikkat etmeye zorlamıştır. Haganah ve Siyonist güçler 1948'de Filistin şehirlerine saldırdıktan, Tiberias, Hayfa, Safed ve Jaffa dâhil olmak üzere Arap şehirlerinin çoğunu işgal ettikten, Arapları vahşice onlardan kovduktan ve dair Yasin katliamı gerçekleştirdikten sonra, Arapların duyguları büyük ölçüde tahrik edilmiştir. Bu durum Arap liderlerini ordularını Filistin'e göndermeye zorlamıştır ancak savaşın sonuçları Arap halklarını ve ordu komutanlarını hayal kırıklığına uğratmış ve üzerlerinde olumsuz etki bırakmıştır. Savaşın devamının Arap orduları lehine bir ilerleme sağlayamayacağı anlaşılınca Arap orduları geri çekilmek zorunda kalmıştır. Filistin savaşından başarısız dönüşün ardından, bir yandan savaş ve sonuçlarının olası tepkilerinin patlaması korkusuyla İngiliz Büyükelçiliği çok sayıda subayın emekli edilmesinde temsil edilen Irak ordusuna yoğun baskı yapmıştır. Bu subaylar o dönemde Irak ordusunun bel kemiği durumundaydı ve aralarında İngilizlerin Irak ve bölgedeki projesine karşı çıkan birçok kadro olmuştur. Irak hükümeti, ordu pahasına polis gücünü güçlendirmiş ve İngilizler bu hareketi ordunun almayı düşünebileceği herhangi bir siyasi duruma karşı bir eylem olarak yorumlamıştır. Irak ordusu içindeki İngiliz etkisi, Filistin Savaşı ve 1948'de İngiliz askeri misyonunun geri çekilmesinin ardından zayıflamıştır (al-Abidi, 2019, s.69).

İngiliz hükümeti, etkisini her ne pahasına olursa olsun yeniden kazanmaya her zaman hevesli olmuştur. Bu yüzden Irak'ı herhangi bir dış saldırıya karşı savunma ve Irak ordusunun yüksek komutasını yeniden düzenleme fikrinde fırsat bulmuştur. Devamında 5 Haziran 1951'de Savunma Bakanı Shaker al-Wadi ve İngiliz askeri ataşesi tarafından Irak ordusu için teçhizatın hazırlanmasını ve yüksek komutasının İngiliz etkisi lehine ayrıntılı olarak yeniden düzenlenmesini tartışmak üzere bir toplantı yapılmıştır. İngiliz askeri ataşesi, Irak ordusunda sürekli olarak önemli mevkiilerde yüksek rütbeli subayların işgalinin genç subayları olumsuz etkileyebileceğini açıkça belirtmiştir. İngilizlerin ilk hedefi muhaliflerini ortadan kaldırmaktır. Ayrıca ordunun ve temel birimlerinin liderliğini İngiliz subayların elinde askeri eğitim almış Iraklı subayları değiştirmeye çalışmışlardır. Irak hükümeti, İngilizlerin Irak ordusunun üst komuta kademesini yeniden düzenlemekte ısrar etmesinin Irak ordusunun iyiliği için değil, onun çıkarlarına hizmet edeceğinin farkındadır (Mohammad Hamdi el Caferi, 2000, s. 65-71).

3.5. Irak Ordusunun Siyasete Müdahalesinin Etkisi

3.5.1. Hür Subaylar Örgütünün Ortaya Çıkışı

Irak ordusu içinde milliyetçilik ruhuyla hareket eden ve ülkenin çıkarları doğrultusunda çalışmak isteyen bir askeri grup yer almıştır. Bu askeri grup Hür Subaylar olarak adlandırılmıştır. Irak'ın bulunduğu siyasi durumda Hür Subaylar önemli bir yere sahiptir. Irak halkının dönem itibarıyla yaşadığı sorunlar ve bulunduğu şartlar Hür Subaylar Hareketi'nin doğuşunda fazlasıyla etkili olmuştur. Ordu mensupları halkın yaşadığı sorunları yakından takip etmiştir ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. Bu nedenle Hür Subaylar hareketi içerisinde yer alan ordu mensupları vatanlarına ve halka karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmişlerdir (el Mohammadavî, 2005, s. 23).

Irak özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra zor zamanlar geçirmiştir. Yeni kurulan devletin yöneticilerinin İngiliz yanlısı olmaları ve İngilizlerin Filistin topraklarında garantörlük ederek bir İsrail Devleti kurmaya çalıştıkları halkı oldukça rahatsız etmiştir. Bu nedenle Irak yönetimine karşı halkın ciddi protestoları olmuştur. Devamında ise Mayıs 1941'de gerçekleştirilen ayaklanmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Aynı zamanda bu dönem Hür Subaylar hareketinin de başladığı döneme denk gelmiş, ülke içerisinde yaşanan ayaklanmalar ve protestolar güçlenmiştir. Bu durum vatani ve halkı için uğraşan Hür Subaylar Hareketi'nin mensuplarını derinden etkilemiştir. Aynı dönemde Filistin'de yaşanan İsrail baskısı ve ABD ile İngiltere'nin İsrail'in arkasında duruyor olması da hem Hür Subaylar Hareketi'nde yer alan ordu mensuplarını hem de Irak halkını daha zor bir duruma itmiştir (al-Abidi, 2019, s.70).

Arap Devletleri'nin birçoğunda ciddi sıkıntılar yaşanan bu dönem aynı zamanda 1952 yılında Mısır'ı da etkilemiştir. 23 Temmuz 1952'de Mısır'da bir devrim gerçekleşmiştir. Mısır'daki ordu mensupları, Irak'ta yer alan Hür Subaylar Hareketi'ni örnek alarak Özgür Irak Subayları örgütü kurma kararı almışlardır. Bu örgütün kurulmasıyla Irak halkının iyi bir yönetim kurma isteği yeniden alevlenmiş, Abdülilâh, Nûrî es-Saîd ve onların destekçileri, Irak'taki İngiliz ve Amerikan varlığını sonlandırma istekleri üzerine yoğunlaşmışlardır (al-Abidi, 2019, s.70). Ülkeyi İngiliz politikasının yörüngesini takip eden yöneticilerden kurtarmak için Hür Subaylar Örgütü fikri, Eylül 1952'de, Rajab Abdulmajeed, Abdulwahab al-Âmin ve Muhi al-Din Abdulhamid dahil olmak üzere diğer subaylar arasında yaymaya başlayan Rifaat al-Hajj Seri'nin başkanlığında ortaya çıkmıştır (el Zubeydî, 1981, s. 108).

Rıfat el-Hac Seri, 1952 devriminden sonra gizli bir askeri teşkilat kurma konusunu Receb Abdülmecid'e teklif etmiştir ve aralarında örgütün genel hatları üzerinde görüşüp anlaşmışlardır. Irak ordusunun saflarında ve Irak'ta, kuzeyde ve güneyde konuşlanmış birimleri arasında birkaç Hür Subay birimi

oluşturmak için diğer bazı subaylarla da temas kurmaya başlamışlardır. Örgütün ilk toplantısı Muhyiddin Abdulmajeed, Abdulwahab al-Âmin, Ismail al-Aref, Rifaat al-Haj Seri Saleh al-Samarrai ve Avukat Safa al-Aref'in yer aldığı Kadhimiya'nın bahçelerinin birinde gerçekleşmiştir. Bu toplantıda hareketin hedefleri, yönetimin beklenen geleceği ve liderliğin çalışma şekli hakkında genel bir görüşme yapılmış ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır. Bu toplantı aynı zamanda memurlar arasında fikir ayrılıklarına ve çalışmış oldukları kurumlardan uzaklaşmalarına neden olmuştur. 1956'da Mısır'a yapılan Fransa, İngiltere ve İsrail saldırılarından sonra Hür Subaylar arasında monarşiden kurtulma ve demokrasiye geçme inancı artmıştır. Bu olayların etkisiyle Aralık 1956'da emekli Pilot Muhammed Sab'el-Bayati'nin Adhamiya'daki evinde önemli bir toplantı gerçekleştirilmiştir ve burada devrime hazırlık ve hazırlık sürecini üstlenmek üzere bir üst düzenleme komitesi kurulması kararlaştırılmıştır. Komitede Rajab Abdel-Majid, Najî Talib, Mohsen Hussein al-Habib, Mohieddin Abdel-Hamid, Sobeih Ghaleb Saifi, Taher Abdel-Karim Farhan ve Mohamed Sabaa, Abdel-Wahhab Amin'in ardından Taher Yahya ve Abdel-Rahman Aref de yer almıştır. Nisan 1957'de memurlar, en yaşlı subay ve en yüksek rütbeli olan Abdülkerim Kasım'ı Yüksek Komite'ye başkan olarak dahil etmeye karar vermişlerdir. Albay Mohieddin Abdel Hamid ve Albay Najî Talib başkan yardımcılığına seçilmiştir. Albay Müh. Rajab Abdulmajeed sekreter olarak görevlendirilmiş ve organizasyonun tanıtımı ve finansmanı görevini üstlenecek komiteler oluşturulmuştur (al-Abidi, 2019, ss.71-72).

3.5.2. Komiteler

Planlama Komitesi'nde Albay Mohieddin Abdulhamid Najî Talib Abdulwahab al-Âmin ve Mohsen Hussein al-Habib yer almaktadır. Reklam ve Düzenleme Komitesi'nde Yarbay Abdulkarim Farhan, Sabih Ali Ghalib ve Rajab Abdulmajid'i bulunmaktadır. Bilgi Toplama Komitesi Hür Subaylar Hareketi'nin ilk başkanı, emekli Pilot Mohamed Sabaa, Yarbay Rifaat al-Hajj Seri ve Yarbay Safî Taher'den oluşmaktadır. Finans Komitesi'ni Albay Mohieddin Abdulhamid ve Albay Mohsen Hussein al-Habib yürütmüştür. Bu komiteler, üst komitenin tüm üyeleriyle yaptığı toplantıda görev esaslarına göre toplanmıştır. Ve daha sonra önerilerde bulunulmuştur. Bu yöntemle toplantıların ve organizasyonların gizliliğinin korunmasına özen gösterilmiştir.

Üst kurulun ilke ve amaçları üyelerin görüşleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu amaçlar aşağıda verilmiştir:

- Monarşiyi devirmek ve bir cumhuriyet kurmak
- Kısa bir geçiş döneminde yasama erkini temsil eden ve bakanlığı denetleyen yüksek komite üyelerinden oluşan bir Devrim Komuta Konseyi kurmak

- Cumhuriyetin parlamenter demokratik sistem temelinde kurulması, serbest seçimlerin yapılması ve iktidarın halkın gerçek temsilcilerine devredilmesi
- Bir sonraki bakanlığın oluşturulması: İlk ihtimal bakanlığın ordu mensuplarından oluşturulması ve aralarında sadece üç sivil bakana yer verilmesi; ikinci ihtimal bakanlığın ordu mensuplarından ve sivillerden oluşturulması ancak başbakanın, savunma bakanının ve içişleri bakanının kesinlikle ordu mensubu olması
- Orduda yer almak isteyenlerin orduda kalması fakat siyasete girmek isteyenlerin ordudan istifa etmesi
- Yeni bir anayasa yapılana ve geçiş dönemi sona erene kadar cumhurbaşkanının yetkilerini geçici olarak üstlenecek üçlü bir Egemenlik Konseyi'nin oluşturulması.

Bu komite 1956'dan 14 Temmuz 1958'deki devrime kadar yönetimde yer almıştır (al-Abidi, 2019, s.73)

3.6. Bağdat Paktı

Birinci Dünya Savaşı'nın fiili sahası Ortadoğu toprakları ve Osmanlı ülkesi olmuştur. Bu savaşta gelişmelerini tamamlamış emperyalist oluşumlar gelecek zamandaki heybelerini doldurmak için çıkar çatışmalarına girişmişlerdir. Ortadoğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu girişimlere karşı koyamamasının nedenini ise çağ olarak oldukça ilerlemiş olan Avrupa'nın gerisinde kalması oluşturmuştur. Avrupalı devletler kendileri için iyi olan ve epeyce önce tecrübe ettikleri medeni yönetim anlayışlarını çağ anlamında bu geri kalmış toprakların insanlarına iyilik olarak göstermişlerdir. Avrupalı emperyalistler için en azından Ortadoğu insanı uyanıncaya dek alınacakların fazlasıyla elde edilebileceği planları başvurulacak ya da uygulanacak fiiliyatların hiç eksiz yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda tüm dünyanın gözü önünde milyonları aşkın insan öldürülürken bir o kadar saha ve kaynaktaki sömürülmüştür. İşgal edilen sahaların kaynakları da yine Avrupa toplumunun gelecekleri için yaptıkları planlar doğrultusunda yıllarca Avrupa'ya götürülmüştür. Bu kaynakları ise insandan petrole kadar her şey olarak zikredebiliriz. İşte Ortadoğu'da Avrupalı devletlerin sömürge düzeni kurdukları yerlerden birini de Irak toprakları oluşturmuştur. Irak'ta İngilizlerin kurdukları geçici manda yönetimi bölge halkından gelen tüm tepkilere rağmen 1930'lu yıllara değin sürmüştür. Irak 3 Ekim 1932 tarihinde Birleşmiş milletlerin onayı ile bağımsız bir devlet haline dönüşse de emperyalist Batı ve İngilizlerin ilgi alanından çıkamamıştır (Duman, 2005, s. 316).

1930'lu yılların sonunda II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve bu savaşın ilkinden farklı olarak Avrupa'da cereyan etmesi Ortadoğu'daki ilgiyi kısa

süreligine sonlandırmıştır. İki dünya savaşı arasında geçen Ortadoğu'nun sömürüldüğü dönem kısmen uyanan Ortadoğu halkı emperyalist Batılı devletlere daha temkinli yaklaşıma başlamışlardır. Afrika'da ve Ortadoğu'da Batılı sömürge imparatorluklarının gerilemesi Batıya duyulan nefreti arttırırken her şeyleri ellerinden alınan binlerce insan Batı yönlü olarak mülteci konumuna düşmüştür. Kötü sonuçların yanı sıra Ortadoğu'da savaştan uzak sakin bir iklim oluşurken Avrupa'da yaşanan savaşın dünya genelinde ekonomik buhranlara sebep olması kaynakları açısından vazgeçilmez Ortadoğu topraklarını yeniden gözde hale getirmiştir (Lewis, 2020, s. 447).

I. Dünya Savaşı'nda umduğunu bulamayan Rusların yeniden yükselişe geçmesi ve Ortadoğu topraklarını tehdit etmesi de Batı'da endişe uyandırmıştır. Bu durum aynı zamanda Ortadoğu'da Avrupalılara karşı uyanan kötü izlenimin kırılabilmesi için de fırsatlar doğurmuştur. İşte şimdi kartları yeniden karma fırsatı bulan Avrupa emperyalistlerine dünyanın yeni süper gücü ABD'nin de katılması Ortadoğu'da adımları daha sağlam atabilecekleri izlenimini vermiştir. Dışarıdan unsurların kaynak olarak gördükleri Ortadoğu için bu dönem kısmi aydınlanmanın yaşandığı ve bağımsızlığın her şeyden önde görüldüğü dönemi başlatmıştır. Ortadoğu'da bağımsız devletlerin öncülüğünü Türkiye, İran ve Afganistan yaparken emperyalist Avrupalıların etkisinden XX. Yüzyılın ortalarından itibaren kurtulmayı başaran Arap ülkeleri de ardı arkasına bağımsız olmaya başlamışlardır. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arasında Suudi Arabistan, Yemen, Irak ve Mısır tam anlamıyla emperyalistlerden kurtulmasa da bağımsız olmuşlardır. Bu devletleri ilerleyen yıllarda Suriye, Ürdün, Libya, Sudan, Tunus, Fas, Moritanya, Güney Yemen ve Körfez Emirlikleri takip etmişlerdir. Neredeyse sırasıyla bağımsız olan her Arap devleti 1945 yılında kurulan Arap Devletleri Birliği'ne katılmışlardır (Duman, 2005, ss. 316-317).

Ortadoğu'da bağımsızlık istekleri artarken Avrupa devletlerinin bölgede istenmemesi Batı tehdidini ortadan kaldırsa da ABD ve Sovyetler Birliği'nin yeni Dünya düzenin iki süper gücü olarak sivirmeleri Ortadoğu'yu tehdit edecek yeni unsurları ortaya çıkarmıştır (Çetinkaya, 2016, s. 2). Ortadoğu'da sömürge kazanma savaşlarına dâhil olan yeni unsurlar daha II. Dünya Savaşı'nın sıcaklığı soğumadan harekete geçmişlerdir. Sovyet Rusya Türkiye'den açıkça Boğazları isterken ABD de buna karşın Ortadoğu'nun kuzey ülkelerini savunma hattı oluşturacak şekilde kutuplaştırma girişimlerine başlamışlardır (Çetinkaya, 2016, s. 6). Ortadoğu'ya geçişte köprü görevi gören ve kuzey bloğunun en güçlü devleti olan Türkiye bu çıkar ilişkilerinin kendi sınır güvenliğini tehlikeye düşüreceği endişesiyle ABD'den yana tavır sergilemiştir. Bu yakınlaşma sadece sınır güvenliği endişesi değil aynı zamanda yeni kurulmuş devletin ekonomik kaygılarından da kaynaklanmıştır (Solak, 2019, s. 126). ABD'nin Kuzey Kuşağı ülkeleri arasından Türkiye'yi kurulacak ittifaklar içinde ve arabulucu olarak düşünmesinin en önemli

sebebine ise İngilizler'in bölgede tükenen itibarları neden olmuştur (Yeşilbursa, 2011, s. 86). Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu döneme değin Osmanlı İmparatorluğu adına I. Dünya Savaşı'nda umulanın bulunamadığı Arap topraklarına yeniden yakınlaşmayı gerekli görmüştür. Dolayısıyla Türkiye Ortadoğu'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş ve güvenliğini tehdit edecek durumlar karşısında tavrını ortaya koymuştur. Bu tavrın sonucu olarak ABD'nin teşvikiyle de olsa Ortadoğu'da yeniden önderliğe soyunan Türkiye, Sovyet Rusları geri itme ve sözde komünizmi öteleme projesi neticesinde 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat Paketi'nin kurulmasında arabulucu rolünü üstlenmiştir. ABD'nin Rusları bölgeye çekme çekincesi bölgedeki unsurları teşvik ederken yapılan anlaşmalara ise doğrudan dâhil olmamasını gerektirmiştir (Bostancı ve Karaca, 2018, s. 129). Bu doğrultuda Türkiye NATO üyeliğine kabul edilirken İran, İngiltere ve Türkiye aracılığı ile Irak Bağdat Paketi'ni kurması için ikna edilmiştir. Halkın tüm protestolarına rağmen Batı yanlısı bir tavır sergileyen Irak yönetimi bu hareketi ile Arap dünyasında lider olabilmeyi hedeflemiştir (Yüksel, 2011, s. 120; Lewis, 2020, s. 460).

Bağdat Paketi inşa edilirken üyeler arasında tek Arap devleti olarak Irak'ın kalması ilerleyen zamanlarda paktın devamlılığını da etkilemiştir. Her ülkenin kendi çıkar ilişkileri dâhilinde katıldığı ve tek orta nokta olarak da Rusları öteleme projesi olan Bağdat Paketi'ne Irak'tan başka hiçbir Arap ülkesinin katılmaması Mısır başta olmak üzere diğer Arap ülkelerinin tepkisiyle sonuçlanmıştır. Başlangıçta Avrupa devletleri diğer Arap ülkelerini de pakta katmak istese de daha sonra İsrail'in mevcut konumunun tehlikeye gireceği endişesi ile pakta üye katmaktan temkinli yaklaşmışlardır. Arap Devletleri Birliği'nin mevcut konumu da içinde Arap olmayan unsurların bulunduğu paktın uzun ömürlü olmamasına neden olmuştur. Hatta pakta üye dâhil etmekle görevli kılınan ülkeler aleyhine diğer Arap ülkelerince çalışmalar yapılmıştır. Örneğin; Türkiye'nin bölgede yaptığı arabuluculuk çalışmaları çok sert üsluplarla eleştirilmiş, Türkiye-Suriye ilişkileri de bu sebeple bozulmuştur. Türk yetkililerin Suriye'yi ziyareti sırasında bölge halkı Mısır, Sovyet Rusya ve Suudi Arabistan tarafından desteklenerek protesto edilmeleriyle sonuçlanmıştır. Ortadoğu'da Mısır ve Irak arasında cereyan eden liderlik yarışı iki kutuplu çatışma ortamı doğururken Türkiye'nin tutumu da emperyalistlerin avukatlığı olarak nitelenmiştir. Ayrıca Irak'ın Batılı bir unsur ile aynı ittifakta yer alması da Araplara ihanet olarak yorumlanmıştır (Bostancı, 2013, s. 180). Ve dahası komünist Rusları Ortadoğu'dan uzak tutması planlanan kuzey kuşağı tam tersi yönde işlemiş Ruslar Ortadoğu'ya aynı düşman karşısında hareket ediyoruz imajı vermiştir (Soysal, 1991, s. 180). Rusların iyi görünmeleri Mısır'ı Doğu bloğuna yakınlaştırmıştır. Mısır tepki olarak Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamıştır (Pamukçu, 2018, s. 469). Komünist olmayan ülkelere silah satmayacağı düşünülen Rusların Ortadoğu'da askeri üsler elde etmesi de Batılıların yaptıkları planlamaların

boşa çıktığını göstermiştir (Soysal, 1991, s. 205; Öke, 2004, s. 181-182; İlbursa, 2005, s. 92; Baş, 2012, s. 97).

Irak için Bağdat paktı başlangıçta olumsuz sonuçlar doğursa da sonraki süreçte olumlu anlamda gelişmeler ortaya çıkarmıştır. Irak, Bağdat Paktı'nda kaldığı süre zarfında Suudi Arabistan ve Mısır'ın karalama politikaları ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Arap dünyasından dışlanan Irak, pakta karşı oluşan tepkileri dizginleyememiş ve neticede 14 Temmuz 1958 tarihinde hükümet darbesi ile karşılaşmıştır. Batı yanlısı olarak suçlanan hükümet yetkilileri öldürülmüş ve darbeyle gelen yeni yönetim 24 Mart 1959 tarihinde de Bağdat Paktı'ndan resmen ayrıldığını ilan etmiştir. Muhtemeldir ki ABD'nin telkinleri ile duruma sert tepkiler veren Türkiye'nin tutumuna rağmen Bağdat Paktı 21 Ağustos 1959 tarihine kadar devam etse de varlığını sürdürmemiş, yerine Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) kurularak tarihe karışmıştır. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çıkması Arap Devletleri Birliği'nden çıkarılması yönündeki tartışmaları da sonlandırmıştır (Çetinkaya, 2016, s. 24; Öztürkci, 2017, s. 383; Ataman, 2006, s. 402).

Şekil 7: CENTO ülkeleri (Bostancı, 2013, s. 130).

3.7. Ulusal Birlik Cephesi

Ulusal Birlik Cephesi, İngiliz yanlısı olmayan ve hükümeti desteklemeyen Irak halkı tarafından oluşturulmuştur. Irak'ın yönetim zafiyeti yaşadığı 1945 ile 1958 yılları arasında çoğunluğu İngiliz yanlısı olmak üzere Nuri Said'in başkanlığında genellikle aynı kişilerden oluşan yirmi dört hükümet kurulmuştur. Bu kadar kısa sürede bu kadar hükümetin kurulmuş olması ülkedeki yönetim sıkıntılarını devam ettirmiştir. Dolayısıyla

yönetimdeki tüm sıkıntılar, İngilizlerin amaçlarını gerçekleştirmesine de kolaylık sağlamıştır (Yeşilbursa, 2009, s.1324).

Irak'ın kendi içerisinde yaşadığı sorunların yanında Filistin için de yaşadıkları kaygı bu dönemde dikkat çekmektedir. 1946'da Irak'taki siyasi partilerin onaylanmasından sonra Irak Partileri, Filistin'i Savunma Komitesi'ni oluşturmak için birbirleriyle iş birliği yapmışlardır. Farklı çatı altında farklı görüşleri savunan ve ideolojileri çatışan bu partilerin Filistin için birlik beraberlik gösteriyor olmaları Arap birliğinin varlığını gösterir niteliktedir. Devamında üç demokratik parti olan Ulusal Demokrat Parti, Ulusal Birlik Partisi ve Halk Partisi'ni birleştirme girişimleri ile 1948'de Komünist Parti devreden çıkarılmış, Halk Partisi ve Ulusal Demokratik Parti'yi içeren bir iş birliği komitesi oluşturma çalışmaları başlatılmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki Filistin konusunda fikir ayrılığı yaşayan partiler Filistin Savunma Komitesi'ne dahil edilmemiştir. Ayrıca görüş ayrılıkları yaşamış oldukları partileri Filistin konusunu bahane ederek devre dışı bırakmak birçok partinin işine gelmiştir de denilebilir (al-Abidi, 2009, s. 77).

Irak halkı ülke içerisinde yönetimle çatışmalar yaşarken Nûrî es-Saîd İngilizlerle yakın temaslarını sürdürmektedir. Nûrî es-Saîd için oldukça önem arz eden Bağdat Paktı ve İngilizlerle yaptığı diğer projeler, 1954 Eylül'ünde partiyle yaptığı çalışmaları ötelemesine neden olmuştur. Bu sırada partilerin kendi aralarında devam eden tartışmalar halkın çekişme içerisinde olmasını etkilemiştir. Partilerin kendi politikasını tartışmasından kurtulmaları gerektiğinin farkında olan bazı parti yöneticileri ise Irak'taki kamuoyunu kendi iradesine göre yönlendirebileceği ve hükümet politikasına karşı çıkan partilerin ciddi denetimini ortadan kaldıracabileceği fikrini halka her fırsatta sunmaya çalışmıştır. Ulusal demokrat parti ile bağımsızlık partisi arasında fikir birliği ve dayanışma gözlenmiş, bu durum iki siyasi partinin yakınlaştığını kanıtlamıştır. Ancak böyle bir yakınlaşma diğer siyasi partileri etkilememiştir (Haseni, 1971, 289).

Irak'ın birlik ve beraberlik içinde hareket etmesi için çalışmalar sürerken bu konudaki en büyük girişimlerden biri 1956 yılında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Haziran 1956'da "Ulusal Kongre Partisi" adı ile tek parti altında birleşmeyi isteyen milliyetçilik ilkesiyle hareket eden siyasetçiler, Irak hükümetinin engelleriyle karşılaşmış ve hedeflerini gerçekleştirememişlerdir. Irak'ın birlik ve beraberlik duygusuyla hareket etmesini engellemeye çalışan İngilizler ve İngiliz yanlısı hükümet Irak'taki ulusal direnişe zarar vererek Sovyetler Birliği'ni kuşatmak istemişler ve komünist nüfuzun yayılmasını önlemeye yönelik hazırlanan Bağdat Paktı'nı gerçekleştirmişlerdir. Bu durum ulusal birliğin gerekliliğini savunan halkı hiçbir şekilde yıldırılmamış, aksine böyle bir birliğin oluşturulmasının önemini anlamalarını sağlamıştır. Bu fikir ve anlayışla siyasi partiler arasında çeşitli temaslar kurulmuş ve komünizm

fikrini savunanlar, Kâmil Chadirji ile temasa geçerek Ulusal bir cephe kurma fikrini sunmuşlardır. Kâmil Chadirji ise samimi bir ittifakın önünü açmak için gerekli gördüğü birtakım şartları ortaya koymuştur (al-Abidi, 2009, s.78).

Chadirji, fikirlerini net bir şekilde açıklarken sol kesimin onlara ılımlı yaklaşmasının kendilerinin Komünist olarak nitelendirdikleri sürece anlamsız gördüklerini ve bu tutuma karşı gerekli her türlü mücadeleyi vereceklerini ifade etmiştir. Bu nedenle bağımsız ulusal unsurlarla net bir birliğin sağlanması gerektiğini belirtmiş, milliyetçilerin de bu birliğe ulusal boyutları düşünerek dahil olmalarını istediklerini söylemiştir. Ayrıca Arapların tek millet olduğunu vurgulama noktasında sol kesimin daha dikkatli olmasını istediklerini belirtmiştir. Bu görüşmeler neticesinde Ulusal Bağımsızlık Partisi, Demokrat Parti, Komünistler ve Baasçılar arasında bir iletişim ağı oluşmuştur (Battato, 1992, s. 68).

Bu sırada Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi adına aldığı kararlar birçok dış unsuru rahatsız etmiştir. Mısır'a karşı dışarıdan İngiltere ve Fransa, bölgeden İsrail yaptırım karar almışlardır. Ancak 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine engel olamamışlar bu nedenle de Mısır'a karşı İngiltere, Fransa ve İsrail'in düzenlediği saldırılar Irak halkını oldukça rahatsız etmiştir. Irak halkı, Mısır'ın hakkını desteklemek ve saldırgan güçlere özellikle de İngiliz sömürgeciliğine sadık olan Nûrî es-Saîd hükümetine karşı durmuşlardır. Nûrî es-Saîd halkın ayaklanmalarını bir nebze olsun bastırmak ve protestoların önüne geçmek için İngiltere'nin Bağdat Pakti'na katılmasını da göz önünde bulundurarak İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmeden Fransa'ya cephe almıştır. Böylece halkın tepkisini azaltmayı planlamış ancak başarılı olamamıştır. Olaylar artarak devam etmiş, Irak şehirlerinin çoğunu kapsayan bir halk ayaklanmasına dönüşmüştür. O sırada Nûrî es-Saîd hükümeti, milli bilincin ne kadar geliştiğini fark ederek sıkıyönetim ilan etmiş ve birçok ulusal hareket liderlerini de tutuklamıştır. Komünist Partinin Ulusal Birlik Cephesi'ne karşı gösterdiği tutum, bazı yaklaşımlara rağmen değişmemiştir. Irak Hükümeti'nin Ulusal Birlik Cephesine yaklaşımı da Komünist Partinin kendi ulusal birliğini sağlayabileceği fikrini doğurmuştur. Devamında Irak Hükümeti Komünist Partiye ulusal bir cephe kurma fikriyle yaklaşmış ve sıcak karşılanmıştır. Böylece aynı kanıda olan siyasi partiler birbirleriyle temasa geçerek toplantılar organize etmişlerdir. Dört partinin (Ulusal Demokrat Parti, Komünist Parti, Baas Partisi, Bağımsızlar ve Bağımsızlık Partisi) temsilcileri arasında görüşmeler neticesinde Şubat 1957'de Ulusal Birlik Cephesi kurulmuş ve 9 Mart'ta halka kamuoyuna ilan edilmiştir. Hükümetin desteğiyle ve milliyetçi halkın devre dışı bırakılmasıyla oluşan Ulusal Birlik Cephesinin hedefleri aşağıda sıralanmıştır:

- Parlamentonun feshedilmesi ve Nûrî es-Saîd 'in diskalifiye edilmesi
- Bağdat Pakti'ndan çıkmak ve Irak siyasetini kurtarılmış Arap ülkelerinin politikasıyla birleştirmek

- Çeşitli biçim ve kaynaklarında sömürgeci müdahalelere direnmek ve pozitif tarafsızlığa dayalı bağımsız bir Arap politikası benimsemek
- Geleneksel yönetimin kaldırılması ve siyasi mahkûmların serbest bırakılması

Ulusal Birlik Cephesi iki temel unsur üzerine kurulmuştur. İlki Yüksek Ulusal Komitesi ikincisi Yüksek Yürütme Komitesi'dir. Bu komiteler birçok ilçede etkili faaliyetler sürdürmeye başlamıştır. Komitelerin etkinliği ve faaliyetleri genişledikçe alt kısımlara ayrılmaya başlamıştır. Komitelerin çalışmaları arttıkça ve yeni ağlar oluştuğunda halkın katılımı da o oranda artmıştır. Komiteler kararlarını alırken parti temsilcileriyle görüş birliği sağlamaya dikkat etmiş, oybirliğiyle hareket etmeye gayret etmiş ve kararların uygulanma aşamasında dahi birlik içinde olmayı önemsemiştir (el Zubeydî, 1981, s. 91).

1957 yılının ortalarına gelince ordu mensuplarıyla olan iletişimlerinin güçlendiği görülmüş, "Yüksek Askeri Komite'yi kurmalarına kadar geçen sürede hür subaylarla temasları güçlenmiştir. Bu durum Yüksek Askeri Komite'yi kurmayı kolaylaştırmış, hür subayların birliğe katılmasına katkıda bulunmuştur. Komitenin kurulumunda hür subaylar da yer almıştır. Yüksek Askeri Komite, Ulusal Birlik Cephesi tüzüğünü kabul ederek kısa sürede benimsemiş ve desteklemiştir. 14 Temmuz 1958 devriminin hazırlıkları bu yapılanlarla neredeyse tamamlanmıştır. Devrimin patlak vermesi ve örgütlenmenin hızla ilerlemesi için Ulusal Birlik Cephesinde bulunan her üye iş birliği içerisinde çalışmalarını adım adım yürütmüştür. Ancak bütün bu hazırlıklar içerisinde planlanmayan ve olması tahmin edilmeyen bir şekilde 14 Temmuz 1958 devriminin patlamasından iki gün önce, güvenlik yetkilileri Irak Komünist Partisi Merkez Komitesi aday üyesi "Hakman Faris Kadir al-Rubaie"yi tutuklamıştır. Hakaman Faris Kadir el-Rubai, Cephe'nin broşürlerini basan matbaanın evinde olduğunu itiraf etmiştir, bu nedenle Irak hükümeti matbaa malzemeleri ve Cephe'nin bazı broşürleri ele geçirilmiştir (alAbidi, 2009, ss. 79-80).

3.8. 14 Temmuz 1958 Devrimi, Monarşinin Düşüşü ve Cumhuriyetin İlanı

Ortadoğu'da yaygın bir yönetim biçimi olan monarşinin Irak topraklarında kaldırılması ve cumhuriyetin getirilebilmesi hiç kolay olmamıştır. 1957'de muhalefet partilerinden Ulusal Birlik Cephesi'nin kurulması ve Irak ordusunda Hür Subaylar Örgütü ile iş birliği 14 Temmuz 1958 devrimine yol açmıştır. Ulusal Birlik Cephesi, Irak'ın dış etkilere yenik düşmeyecek bir halkı olduğunu doğrulamak ve Irak Ordusu'nun ulusun umutlarını ve Arap ulusunun hedeflerini gerçekleştirmek için yalnızca

devrimci bir araç olabileceğini kanıtlamak için kurulmuş bir birlik cephesi olarak görülmektedir. 1958 devrimini gerçekleştirmek için çeşitli girişimler olmuştur. İlk girişim Ocak 1958'de el-Raşid kampında gerçekleşen ordu günü kutlamasında yapılmıştır. Bu girişim hür subayların desteğiyle başlamıştır. Öncelikle Hür Subaylar geçit törenine katılan birimlerin kontrolü altına alınmıştır, bu nedenle Abdülkerim Kasım birkaç tankın Kral Faysal', vasi Abdülilâh ve Nûrî es-Saîd selamlanırken onlara doğru ateş açılmıştır. Akabinde hür subaylar, yetkilileri tutuklamış ve diğer askeri birimlerin kontrolünü ele geçirme planını birliğe sunmuştur (al-Abidi, 2019, s. 81)Ancak bu plan gerçekleştirilememiştir. Çünkü Abdülrahman Aref Ulusal Birlik Cephesi tarafında olmaktan vazgeçmiş, İngiliz yanlısı hükümetin tarafına olanlardan özür dileyerek yeniden geçmiştir. İkinci girişimin ise mayıs ayı başında, al-Rutba'daki askeri manevralar sırasında ve iktidar üçlüsünün huzurunda gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Ancak Nûrî es-Saîd'in katılmaması ikinci darbe girişiminin ertelenmesine neden olmuştur (Battato, 1992, s. 108).

29 Mayıs'ta, Askeri Kurmay Koleji'nin kuruluşunun yirmi beşinci yıl dönümünün kutlandığı bir parti sırasında üçüncü darbe girişiminde bulunulmuştur. Partiye Kral Faysal, Abdülilâh, Nûrî es-Saîd, bakanlar ve kıdemli subaylar katılmıştır, bu nedenle Ulusal Birlik Cephesi temsilcileri bu partinin devrimi patlatmak için uygun bir fırsat olabileceğini düşünmüştür. Ancak yeterli sayıda birliklerin olmaması ve çok sayıda Iraklı ve yabancıların partide yer alması nedeniyle bu girişimden vazgeçilmiştir. Ayrıca böyle bir girişim sonucunda haksız yere birçok insanın zarar görmesi ihtimali de göz önüne alınmıştır. Ahmed Haqqi liderliğindeki 20. Piyade Tugayının 3 Temmuz'da Ürdün'e doğru hareket etme emri aldığına dair bilgi Yüksek Komite'ye ulaştığında Ulusal Birlik Cephesi tarafınca devrimi gerçekleştirmek için yeni koşullar ortaya çıkmıştır. Ancak hareket 13-14 gecesine ertelenmiştir. Tugay, Bağdat'tan kraliyet sarayının yakınında bulunan al-Khar Köprüsü'ne kadar ilerleyeceğini söylemiştir. Albay Abdüsselam Arif, 20. Piyade Tugayının komutan yardımcısıydı ve 20. Tugayın Komutanı, Bağdat yakınlarındaki Mansour kampında konuşlanmış 19. Tugayın komutanı konumunda bulunan Abdülkerim Kasım ile anlaşma sağlamıştır. 20. Tugay Komutanının Ürdün'e gitmek yerine Bağdat'ı işgal etmeye yönlendirileceği kararlaştırılmış ve aynı zamanda Abdülkerim Kasım liderliğindeki 19. Tugayın 20. Tugaya destek olacağı konusunda anlaşmışlardır (al-Abidi, 2009, s.82). Sonrasında devrimin uygulanma tarihinin 13-14 Temmuz 1958 gecesi yapılması hususunda karar alınmıştır. Anlaşma, Abdüsselam Arif ile Abdülkerim Kasım arasında bireysel bir şekilde gerçekleştirilmiştir ve devrimin başarısından sonra kurulacak olan hükümetin ve bakanlığın temel çizgilerini belirlemek için birkaç önemli toplantı da devrim planlamalarıyla birlikte yapılmıştır. Bu defa yapılan planlar istenildiği gibi gerçekleşmiş ve

devrim, planlandığı gibi 14 Temmuz 1958 sabahı gerçekleştirilmiştir (el Mohammadavî, 2005, s. 31).

14 Temmuz sabahı devrimin ilk adımları atılmıştır. Öncelikle Bağdat birlikleri Reşid kampının kontrolünü ele geçirmişlerdir ve Genelkurmay Başkanı Refik Aref'i tutuklamışlardır. Üçüncü alay, Karkh tarafının kontrolünü ele geçirirken bir taraftan da radyo evi işgal edilmiştir. Devamında bir bölük Nûrî es-Saîd 'in evine yönelmiş ve başka bir grup, kral ve vasi Abdülilâh'ın ikametgâhı olan Rehab Sarayı'na doğru ilerlemişlerdir. Birinci alay Savunma Bakanlığını, Telgraf ve Posta Dairesini ve Rusafa'yı Karkh'a bağlayan köprülerin kontrolünü ele geçirmiştir. İkinci alay ise Adhamiya bölgesini ve kraliyet mahkemesini kontrol altına almıştır. Albay Abdel Salam Arif, 14 Temmuz'da şafak vakti radyo evine gelmiş ve tek bir el ateş etmeden işgali gerçekleştirmiştir. Radyoyu işgal etmeden önce gece radyonun yanındaki Müslüman Gençlik Derneği binasında kalarak yayının başlamasını ve sabah altıda çalışanın gelmesini beklemiştir. Devrimin ilk beyanı birkaç kez canlı olarak yayımlanmıştır. Daha sonra Egemenlik Konseyi ve Bakanlar Kurulu'nun oluşumuna ilişkin kararname beyanı ve açıklamalar Abdulsalam Aref ve Albay Abdul Latif al-Darajy ile anlaşarak Abdülkerim Kasım tarafından yazılmıştır. Abd al-Salam devrim bildirisini yayınlamayı bitirir bitirmez Irak halkına coşkulu çağrılar yapmış ve onları sokağa çıkmaya çağırmıştır (al-Abidi, 2019, s. 83).

Kamu tesislerini kontrol etmekle görevli güçler, zayıf durumdaki al-Rehab Sarayı'nda yaşananlar dışında herhangi bir direnişle karşılaşmamışlardır. Silah sesleri patlayınca Kral Faysal, naip Abdülilâh ve kraliyet ailesinin geri kalanı devrimcilere teslim olmaya karar vermişlerdir. Bu nedenle askerler sarayı basarak onları saray bahçesine çıkarmışlardır. Bu sırada, subaylardan biri olan Abd al-Sattar Sabaa alAbousi, kraliyet ailesinin üyelerini vurarak hepsini öldürmüştür. Nûrî es-Saîd ise devrimin en üst dereceden etkilenen, devrimin gerekliliklerini yerine getirmeye hazır olan ve coşkuyla devrimi destekleyen halkın yoğun bir şekilde bulunduğu karşı kıyıda al-Rusafa'ya giden Dicle Nehri'ni geçerken kaçmayı başarmıştır. Ancak kalabalığın baskısından ve tepkisinden dolayı geri dönmüş ve arkadaşı Mahmud elIstrabadi'nin evine ulaşana kadar kimseye görünmemek ve dikkat çekmemek için evden eve geçerek Mahmut el-Istrabadi'nin evine yetişmeyi başarabilmiştir. Komutan Abdüsselam Nûrî es-Saîd'in yakalanması için gerekli talimatları vermiştir. Öncelikle 14 Temmuz akşamı Komutan Abdüsselam, Nûrî es-Saîd'in tutuklanması için maddi bir ödül açıklamıştır ve bu da sokağın dikkatini onu aramaya yöneltmiştir (Hussein, 2013, 69).

Yakalanma korkusuyla hareket eden Nûrî es-Saîd, 16 Temmuz'da al Istrabadi'nin evini geride bırakarak kadın kılığında Şeyh Muhammed al-Araibi'nin evine doğru hızla yola çıkmıştır. İnsanların Nûrî es-Saîd 'in kadın

kılığına girdiğini anlaması uzun sürmemiştir. Bunun sunucunda etrafında bulunanlar çığlık atmaya ve toplanmaya başlamıştır. Nûrî es-Saîd de halkın bu tepkisinin karşısında tabancasını çıkararak onları kendisinden uzak tutmak için ateş etmeye başlamıştır. Bu sırada içerisinde ordu mensuplarının yer aldığı bir araba gelerek silahlı çatışma çıkmıştır. Bu çatışmanın sonucunda Nûrî es-Saîd öldürülmüştür. Devrimin en önemli sonucu Irak halkının arzu ettiği monarşinin bitmesi ve demokrasinin başlaması olmuştur. Ayrıca sömürge etkisinden siyasi kurtuluş ve Irak'ın Bağdat Pakti'ndan çekilmesi halk tarafından oldukça olumlu karşılanmıştır. Devamında yani 27 Temmuz 1958'de, devrimi takip eden geçiş döneminde de sürdürülmesine karar verilen geçici anayasa yayımlanmıştır. Irak para birimi sterlin bloğundan kurtarılmış ve bu adım, Irak'ı İngiliz bağımlılığının kısıtlamalarından kurtarmanın en önemli adımlarından biri olarak kabul edilmiştir. Akabinde Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerle dostluk anlaşmaları yapılmıştır. Egemenlik Konseyi'nde kendini gösteren ve üç üyeden oluşan yeni bir hükümet sistemi kurulmuştur. Başkan olarak Korgeneral Necib al-Rubaie, üye olarak Muhammed Mehdi Kubba, üye olarak Halid el Nakşibendi ve Cumhurbaşkanı'nın yetkileri konseye devredilmiştir. 14 Temmuz 1958 devriminden sonra, ilk Irak bakanlığı ise Abdülkerim Kasım başkanlığında kurulmuştur (al-Abidi, 2019, s. 85).

3.9. 1958 Devrimi Sonrasında Irak

Irak'ı 1958 yılında gerçekleşen darbe sürecine sürükleyen birçok dış faktörün yanı sıra iç dinamikler de olmuştur. Bölgenin uzun yıllar emperyalist bir güç olan Büyük Britanya tarafından yönetilmesi ülke içerisinde milliyetçilik şuuru ve Batı karşıtlığının yükselmesi ile sonuçlanmıştır. Batılı güçler tarafından Irak halkına ve yöneticilerine verilen sözlerin tutulmaması Irak'ın uzaklaştırılmak istendiği Sovyetler Birliği'ne daha da yaklaştırılmasına neden olmuştur. Nitekim 1958 Devrimi Batı düşmanlığı ile bilenen güçler tarafından ve Sovyetlerin desteği ile gerçekleşmiştir. 1958 Devrimi ile İngilizlerin kuklası rolünden öteye geçemeyen Irak Krallığı son bulmuş, yerine cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Bu gelişme ile Irak'ta yönetimin elinden kaymasına engel olamayan Batılı güçler; Türkiye ve bizzat kendi garantörlüklerinde kurdukları İsrail Devleti üzerine yoğunlaşmışlar, Sovyetlere karşı bu iki devleti tampon olarak kullanmışlardır (Kahraman, 2008, s. 9).

İngilizlerin Irak'ı işgal etmeleri, uzun bir süre kendi ellerinde tutmaları ve bu süre zarfında Irak kaynaklarının sömürülmesi Irak'ın Batı'ya karşı nefretini arttırmıştır. Bu nefret Iraklı yöneticileri Batı'ya karşı Sovyetlere yakınlaştırmıştır. Irak'ta Sovyetlerin desteği ile şekillenen devrim sonucunda cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte devrim hareketinin başında bulunan

Abdülkerim Kasım başbakan olarak devletin başına geçmiştir. Abdülkerim Kasım'ın ilk girişimi Bağdat Paketi'nden ayrılmak olmuştur. Çünkü sözde Ortadoğu devletlerine bir güvenlik koridoru oluşturmak amacıyla kurulan ve ABD tarafından desteklenen Bağdat Paketi'nin gizli amaçları Irak tarafından anlaşılmıştır. Bu durum Irak hükümetinin yeni bir tehdit unsurunu en başından devre dışı bırakması gerektiğini ortaya koymuştur. Ayrıca Irak'ın Bağdat Paketi'nden ayrılması ülkede etnik milliyetçiliği ve Sovyetlere yakınlaşmadan kaynaklı olarak komünizm düşüncelerinin artmasına da neden olmuştur. Devrim sonrasında Irak'ta yöneten kesimin Ortadoğu ülkeleri üzerinde tasarrufları olan güçlerle tehlikeli yakınlaşmaları halkı farklı kutuplara ayırmaya zorlamıştır. Devrimin başında her şeyin düzeleceğinin düşünülmesinin yanlış olduğu düşüncesi kısa süre zarfında anlaşılmış, soğuk savaştan etkilenen Irak'ta 1958 Devrimi sonrası on yıl içinde birçok darbe girişimi yaşanmıştır (Cleveland, 2015, s. 364).

1960'ların sonunda Irak'ta gerçekleştirilen ve başarıya ulaşan devrim Ortadoğu'da sömürge ya da manda baskısı altında olan diğer devletleri heyecanlandırmıştır. Irak'ın Ortadoğu devletleri arasında manda yönetiminden kurtularak cumhuriyete geçiş yapan ilk devlet olma özelliği başta Suriye olmak üzere birçok Ortadoğu devletine ışık tutmuştur. Irak'ta yaşananlar dışarıdan böyle görünse de içeride diktatörlüğe giden bir dönem başlamıştır. Bu dönemde kurulan ve Arap milliyetçiliğini ön plana çıkaran Baas Partisi Irak'ta etkili olmaya başlamış, Baas düşüncesinde olan yöneticiler Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurmak için çalışmalar yapmışlar ve Irak'ın bağımsız bir cumhuriyet olmasını da buna fırsat kabul etmişlerdir. Fakat 1958 Devriminin başında yer alan Abdülkerim Kasım Sovyetlere yakınlaşmış ve Baas düşüncesi karşısında hareket etmiştir. Bu yakınlaşma neticesinde diğer azınlıkları yok sayan Kasım, Sovyetlerin desteğini alacağı düşüncesi ile Kürtlerle iş birliği içine girmiştir. Abdülkerim Kasım bu dönemde Sovyetlerde sürgün hayatı yaşayan Mustafa Barzani'yi ülkeye davet etmiştir. Mustafa Barzani'nin Irak'a dönmesi ülkede yeni yeni taraftar bulan komünist düşüncedeki halkı heyecanlandırmıştır. Bu dönem içerisinde Kerkük Türkmen Katliamı olarak adlandırılan olaylar yaşanmıştır (Yılmaz, 2015, ss. 80-89).

Abdülkerim Kasım'ın Sovyetlerle yakınlaşması, kendisinden önce ülkeyi yöneten Hâşimîleri yok sayması, büyük topraklara sahip olan Hâşimîlere yönelik olduğu düşünülen toprak yasaını³ çıkarması ve Kürtlerin özerklik isteklerine cevap verememesi gibi sebeplerin yanı sıra BAC ile birleşmeyi reddetmesi gibi sebepler sonunu hazırlamıştır. Abdülkerim Kasım bu dönemde kendisinin halefi olacak olan Abdüsselam Arif ile tam da bu

³ “Yasaya göre, kişiler 620 dönüm toprağa sahip olabilirlerdi ve bunun üstündeki topraklara devlet el koyacak, toprağın kalitesine göre 20 ile 75 dönümlük parseller halinde köylüye dağıtılacaktı.” (Cleveland, 2015, s. 365).

sebepten ters düşmüştür. Abdüselam Arif BAC'ın dönem itibariyle lideri olan ve Mısır'ın emperyalist güçlere karşı gerçekleştirdiği devrimin başında olan Cemal Abdülnasır'a hayrandır ve Irak'ı onun devletine katmak istemektedir. Abdülkerim Kasım ise birçok Arap liderin hayran olduğu Nasır'a karşı ülkesini bağımsız tutmak istemiş, Baas'ın ve dolayısıyla BAC'ın karşısında yer almıştır (Belmilot, 2020, s. 52-55). Bu gelişme Abdüselam Arif ve Abdülkerim Kasım'ın aralarının açılmasına neden olmuştur. Yaşanan olaylar sonucunda askeri harcamaların artması ve yönetim anlamında belirsizliğin ortaya çıkması Irak genelinde Abdülkerim Kasım'a yönelik tepkileri arttırmıştır. Abdülkerim Kasım kendisine yönelik tepkilerin artması üzerine komünistleri iktidarından uzaklaştırmak istese de 8 Şubat 1963 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile yönetimden indirilmiş, yerine Abdüselam Arif geçmiştir. Irak'ta yaşanan bu darbe sonraki dönemlerde yaşanacak darbelerin habercisi olmuş cumhuriyetin ilan edildiği tarihten itibaren darbeler arka arkaya gelmiştir. Bu durum Irak coğrafyasında demokrasinin yerleşmesini de engellemiştir (Bostancı, 2017, s. 332; Cleveland, 2015, ss. 365-367).

Irak'ın yeni kurulan yönetimi askeri darbelerle boğuşurken Ortadoğu'nun neredeyse tamamında hâkim güç olmaya çalışan Sovyetler Birliği, Irak ve Suriye'nin bağımsızlığı sonrası endişeye kapılmış ve Ortadoğu'da hâkimiyet kurabilmek için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Sovyetlerin Ortadoğu'da güçlenmesini istemeyen ABD ve Birleşik Krallık ise Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu üzerindeki hâkimiyetinin azaltmak ve kendi çıkarlarını gerçekleştirebilmek için karşılıklardan yararlanmak istemiştir. Bu nedenle ABD Lübnan'a, Birleşik Krallık ise Ürdün'e askeri müdahalede bulunmuştur. Sonrasında Türkiye'nin ABD'nin baskısıyla Irak'ı ve Suriye'yi işgal girişimleri olacağı söylenmiş ancak bu durum sadece bir söylenti olarak kalmıştır (Yılmaz, 2015, s. 55).

Ortadoğu ve Irak coğrafyasında soğuk savaşın etkileri en üst seviyede hissedilirken birçok Arap devleti bu gerilimden nasibini almıştır. Irak'ta yeni kurulan yönetimin yaşanan askeri darbeler nedeniyle güven iklimine kavuşması gecikmiş, ülkenin yönetim biçiminin belirsizliği Irak'ı her geçen gün biraz daha diktatörlüğe sürüklemiştir. Ülke halkı ve yönetim kademesi arasındaki çatışmalar ve bunun sonucunda yaşanan darbeler yönetimlerin kısa sürede değişmesine neden olurken ülkede reformların yapılmasının da önünde engel oluşturmuştur. Irak böyle bir iklim içindeyken Arap Devletleri ve İsrail arasında gerilim tırmanmış, 1967 yılında Arap Devletleri ile İsrail arasında Altı Gün Savaşı yaşanmıştır. Savaş sonucunda Arap Devletleri İsrail karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştır (Cleveland, 2015, ss. 376). Bu durum özellikle Irak'ta Baasçılara olan desteği ve ilgiyi arttırmıştır. Baasçılar halktan aldıkları destekle 1968 yılında Irak'ta kansız bir devrim gerçekleştirmiş ve Irak'a hâkim olmuşlardır. Saddam Hüseyin de bu dönemde Baasçıların arasında yer alan subay grubunun başındadır. Saddam Hüseyin, Baasçılar arasında bir ayrıma

neden olmuş ve kendi subay grubunun dışında kalanları saf dışı bırakmıştır. Saddam Hüseyin'in bu siyasi oyunu gerçekleştirme nedeninin hükümetin başına geçme isteğinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmüştür. O dönem darbeyi gerçekleştiren el-Bekir devletin başına getirilmiştir. Ancak Saddam Hüseyin Baas düşüncesinin temeli olan Arap milliyetçiliği fikriyle azınlıkları sindirme politikası izlemiştir. Saddam Hüseyin'in izlediği bu politika ve azınlıkları sindirmeye çalışması Irak yönetiminin diktatörlüğe evrilmesine sebep olmuştur (Abbas, 2017, s. 82).

El-Bekir Irak'taki siyasi girişimlerinde başarılı olmuş, devletin örgütsel yapıyla bütün organlarında söz sahibi hale gelmiştir. Daha da genişlemeyi hedefleyen Baas Partisi başlangıçta ülkedeki Kürt vatandaşlarla da anlaşma yoluna giderek karşı safta durmalarını engellemiştir. Bu düşünceyle Baas Partisi, Irak Komünist Partisi (IKP) ve Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) başta olmak üzere milliyetçi ve sol görüşlü partilerle iş birliği içinde olmaya başlamıştır. Ancak Baas Partisi'nin bu çabaları yeterli olmamıştır. 1974'te Kürtlerle, ardından komünistlerle ilişkiler bozulmuştur. Saddam Hüseyin bu nedenlere dayanarak Baas Partisi siyasi stratejisini değiştirmiş, Baas'ın tek partili sıkı bir yönetim şekliyle ülkedeki hâkimiyetini devam ettirmiştir. 1976 yılına gelindiğinde ise Saddam Hüseyin Irak devletinin başına geçmiştir (Abbas, 2017, s. 82; Akoğlu, 2013, s. 400).

Irak, Baas yönetimiyle Kürt sorunu çözmek için Kürt halkıyla birlik içinde olmaya gayret etmiştir. Aynı dönem Kürt halkına destek olması için İran'ın da isteklerini yerine getirmeye çalışmıştır. 1979 yılında ise İran'da İslami bir devrim yaşanmış ve rejim değişikliği gerçekleşmiştir (Çakırtaş, 2018, ss. 44-46). Irak bu rejim değişikliğinden yararlanmak istemiş ve İran'a karşı savaş ilan etmiştir. Bu savaş iki ülkenin de her anlamda büyük kayıplar yaşamasına neden olmuştur. 1988 yılına kadar süren savaş bir ateşkes anlaşması ile son bulmuştur (Akoğlu, 2013, s. 400).

Irak yeni sona eren Irak-İran Savaşı'nın ardından 1990 yılında sınırlarını ihlal etmek ve üretim hakkının fazlasını almak suçlarıyla Kuveyt'i işgal etmiştir. Bu işgalin sonucunda Irak Kuveyt'i 19. il olarak Irak topraklarına kattığını açıklamıştır. Saddam Hüseyin'in İran başta olmak üzere neredeyse tüm dünyaya kafa tutan bir tutum sergilemesi BM üyelerince hoş karşılanmamış ve BM, ABD'nin desteğini de alarak Suudi Arabistan'a asker göndermeye başlamıştır. Özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgalinden rahatsız olan BM, Irak'a Kuveyt'ten çekilmesi üzerine baskı yapmıştır (Biltekin, 2018, s. 75). 1991 yılının ocak ayında başlayan ve Körfez Savaşı olarak da bilinen Çöl Fırtınası Harekâtı yaklaşık bir ay sürmüştür ve Kuveyt yeniden bağımsız olmuştur. Savaşın hemen ardından çıkan Kürtler ve Şiiiler arasındaki ayaklanmalar ise Irak tarafından şiddetle bastırılmıştır. Yaklaşık 2 milyon Iraklı Kürt bu baskılara dayanamayıp Türkiye'ye ve İran'a göç etmiştir. Bu

olaylar Irak'ın neredeyse tüm dünyaya pencerelerini kapatmasına neden olmuş, BM tarafından Irak uçuşları kesin bir dille yasaklanmıştır (Kahraman, 2008, ss. 41-43; Akoğlu, 2013, s. 403).

Irak'ın mevcut konumu, yer altı-yer üstü kaynakları, ABD ve Sovyetler arasında hat safhaya ulaşan soğuk savaş ve Irak'taki yönetimin saldırgan tutumu birleşince Irak'a dış müdahale kaçınılmaz hale gelmiştir. Dolayısıyla Irak coğrafyasında çıkan iç karışıklıklardan yararlanan ABD müttefikleriyle birlikte 1993, 1996, 1998 ve 2001 yıllarında Irak'a karşı hava saldırıları düzenlemiştir. Bu saldırılar ancak Körfez Savaşı'ndan sonra uygulanmaya başlayan BM ile "Gıda Karşılığında Petrol Programı" adı altında azaltılabilmektedir. 2003 yılına gelindiğinde ABD ve Birleşik Krallık öncülüğündeki koalisyon kuvvetleri Irak ordusunun güçlenmesine engel olmak, Saddam Hüseyin'in teröre verdiği desteği kesmek ve Irak halkının bağımsızlığına kavuşmasına yardım etmek bahaneleriyle Baas rejimine karşı ciddi saldırılara kalkışmışlardır (Biltekin, 2018, s. 40). İlk olarak hava saldırılarıyla başlayan ve kara harekâtlarıyla devam eden girişimler sonuçsuz kalmamış ve Bağdat ele geçirilerek Saddam Hüseyin hükümetine son verilmiştir. Bu olayın ardından Irak bir koalisyon yönetimine devredilmiştir (Mahdi, 2009, s. 83). Aralık 2003'te ise Saddam Hüseyin yakalanmış ve yargılama sürecinin ardından 2006 yılında idam edilmiştir. Sonraki dönemlerde ise gerçekçi bahanelerle Irak'a giren işgalci ABD güçlerine karşı bir halk direnişi başlamıştır. ABD özellikle Irak'ın mezhepsel çatışmalarından doğan iç karışıklığı fırsat bilmiş, Şiiiler ve Sünniler arasındaki ayrışmayı daha da derinleştirmiştir. Günümüzde de devam eden mezhepsel çatışmalar Irak'ı yaralamaya devam ederken dış güçlerin çıkarları için bölgede varlıklarını sürdürmeleri yaraları daha da açmıştır. ABD'nin Irak'ı resmi işgali 2008 yılının başlarında ilan edilmiş olsa da Mart 2003'ten beri Irak topraklarındaki fiili girişimlerinin başladığını söylemek daha doğru olacaktır (Hussein, 2020, ss. 139145). 4020 civarında ABD askerinin öldüğü bu süreçte 1 milyondan fazla Iraklı'nın şiddet, çatışma ve direniş olayları sonucu öldüğü resmi kaynaklarda belirtilmiştir. Ayrıca ABD'nin Iraklı tutuklulara karşı uyguladığı işkenceler tüm dünyada yankı uyandırmıştır. Bunların yanında birçok Iraklı sivilin nedensiz katledildiği de bilinen bir gerçektir (Kahraman, 2008, ss. 46-50).

SONUÇ

Irak, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olmasıyla tanınan bir bölgedir. Bu durum iyi anlamda Irak'ın çeşitli kültürlerle donanmasını sağlarken kötü anlamda yüzyıllarca ortak bir toplum kimliğinin oluşturulamamasına neden olmuştur. Irak coğrafyası tarih boyunca Bereketli Hilal'in bir parçası olmasından ve ticaret yolları üzerindeki konumundan kaynaklı olarak sürekli çatışmaların yaşandığı yer olmuştur. Tarihin en eski medeniyetlerinin izlerini taşıyan bölge İslam Medeniyetinin doğup yayıldığı bölgelerin başında yer almıştır. Yüzyıllar boyunca dış unsur olarak tanımlayabileceğimiz büyük devletlerin hâkimiyet sahasında kalan bu coğrafya hâkim olanın gücüne güç kattığı ender konumlardan biri olmuştur.

XX. yüzyıl itibariyle petrolün keşfi ve Irak coğrafyasının dünyanın en zengin petrol rezervlerine sahip olduğunun anlaşılması cazibesini daha da arttırmıştır. Dolayısıyla XX. Yüzyıl itibariyle gelişimini henüz tamamlayan Batı kaynaklı emperyalist güçler Irak'ın mevcut konumunun getirilerinden yararlanmak istemişlerdir. Emperyalist oluşumlar için Irak'ın bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde olması tek engel gibi görünse de Osmanlı Devleti'nin çökmek üzere oluşu da bölgede farklı emperyalist güçlerin birbirleriyle toprak kapma yarışına girerek çatışmalar yaşamalarıyla sonuçlanmıştır. Bu çıkar ve toprak kapma yarışından dönemin en güçlüsü olarak gösterilebilecek olan Büyük Britanya galip çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nda neredeyse bütün odağını bu bölgeye diken İngilizlerin bölgeyi ele geçirmekteki ısrarının sebebi başlangıçta sömürgelerine giden yolların güvenliğini sağlamak olsa da petrolün keşfiyle bu hedef ve ısrar daha da büyümüştür. İngilizlerin asıl hedeflerini gizleyerek görünürde bir sebeple Irak'ta yeni bir devlet kurmak için bölgeyi kontrol etmeleri on yıllar sürmüş, bu durum Irak toplumunu çok parçaya bölerken siyasi gelişimini de geciktirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında Irak coğrafyasının İngilizler tarafından işgali Irak Devleti'nin kuruluş sürecinde büyük etki etmiştir. Bu döneme değin bağımsız bir devlet olarak şekillenmeyen Irak bölgesinin İngilizlerin çizdiği suni sınırla şekillenmesi ilerleyen süreçte derin çatışmaların doğmasına neden olmuştur. Bölge işgal edilirken İngilizlerin asıl hedefi Hindistan sömürgelerine giden yolların güvenliğini sağlamak için bölgede tampon bir devlet kurmak olsa da bölgenin kaynaklarının keşfi ve sömürüsü İngilizlerce daha önemli görülmüştür. Bu durum da bölgenin parçalara bölünerek yönetilmesi ve bölgenin bir zenginliği olan farklılıkların kaçınmasıyla sonuçlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında İngilizler tarafından işgal edilen Irak'ın halkı emperyalist bir Hristiyan unsur tarafından yönetilmeyi kabullenmeyip işgalci İngilizlere karşı birçok isyan ve protesto

gerçekleştirmiştir. Ancak İngilizler bu isyan ve protestoları gerektiğinde güç kullanarak bastırılmış ve Irak halkının karşı duruş sergilemesini engellemeye çalışmıştır. Direniş hareketine devam eden Irak milliyetçisi gruplar vesilesiyle 1922 yılında Dernekler Kanunu çıkarılmış ve Irak tarihinde ilk kez siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır. Bu gelişme İngilizlerin Irak halkına iyi görünmek için modern bir yönetim kurmak için çalışmalarının bir sonucu olmuştur. Dernekler kanunu ülkede farklı görüşlerde partilerin doğmasını sağlarken ilerleyen yıllarda Irak halkının uyanışını da sağlayacaktır. Bu durumu az çok fark eden İngilizler ülkede krallık rejimini devam ettirirken ülkeyi yönetecek kralların da kendi taraftarları arasından çıkmasını sağlamışlardır. Ayrıca kurulan parlamentonun başkanları da yine İngiliz yanlılarından seçilmiştir.

İngilizlerin Irak topraklarında buldukları süre zarfında birçok isyan çıkmıştır. Bu isyanlar zaman zaman geniş kitleleri harekete geçirirken bazı zamanlar da küçük kıpırdanmalar şeklinde olmuştur. Bu süreçte ülkede çıkan isyanlardan bazıları ise azınlık grupların isyanları olmuştur. Yaşanan karışıklıkları fırsat bilerek Irak topraklarında Hıristiyan azınlık olarak yaşayan Asuriler özerklik talepleriyle durumdan istifade edip birçok isyan çıkarmışlardır. İngilizler bir yandan isyanları bastırmak ve halkı sindirmek üzerine bir politika izlerken bir yandan da Irak'ın devlet olma ve cumhuriyetle yönetilme arzularını da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Nitekim Asurilerin azınlık olarak çıkardıkları isyanlar da İngilizlerin işine gelmiş, Asurileri destekleyerek Irak halkına karşı kalkan olarak kullanmaktan da geri durmamışlardır. Devamında ise farklı bir tutum sergilemiş, Irak halkına devlet kurmak için yardım edeceklerini, herkesin dini inancına saygı duyup bu konudaki eksiklikleri gidereceklerini ve eğitim alanında dahi reformlar gerçekleştireceklerini söylemişler, Irak'ta olma nedenlerinin Irak halkının iyiliği için olduğu fikrine halkı inandırmaya çalışmışlardır. Örneğin; camii ve medreselerin tamir edilmesi İngilizlerin izlediği iyimser yaklaşımlardan biridir. Ancak Irak'ın aydın kesimi İngilizlerin bu göz boyama hareketlerine kanmamıştır ve İngilizlerin asıl amaçlarının petrolü sömürmek, yönetimde söz sahibi olmak ve halkı bu işlere karıştırmamak olduğunun farkında olmuşlardır. Yaşanan bu gelişmelerin arasında Dernek kanununun çıkarılmış ve siyasi partilerin kurulmaya başlanmış olması tamamen Irak toplumunun lehine olan bir durumdur. Cumhuriyete geçişin belki de gerçek anlamda ilk adımı olan bu hamle demokratik bir Irak devletinin kurulabileceği ihtimalini güçlendirmiştir. Ayrıca partiler sayesinde İngilizlerin istediği gibi halk yönetimden uzak tutulamamış hatta istemedikleri bir durumla karşılaştıklarında tepkilerini hem isyan olarak hem de siyasi kanallarla göstermişlerdir.

Partilerin kurulmasının ardından İngilizler Irak üzerindeki baskısını azaltmak zorunda kalmış ve çıkarlarını korumak için siyasi yollarla Irak'taki varlığını sürdürme gayretine girişmiştir. Bu gelişmeler 1930 yılında Irak ile

İngilizler arasında bir anlaşma yapılmasına neden olmuştur. İngilizlerin çıkarlarını koruyabileceği anlaşma neticesinde 1932 yılında Irak'a destek olarak sözde bağımsızlıklarını ilan etmesine yardım etmiştir. Bu yardımın en büyük sebebi ise Irak'ın gözünü boyamaktır. 1932'den 1958'e kadar İngilizler hem siyasi hem de askeri olarak Irak'taki egemenliklerini sürdürmüş, bu tarihe kadar yaşanan isyanları da gerektiğinde kanlı bir şekilde bastırmıştır. Dönem içerisinde kurulan siyasi partiler arasında milletçi tavır sergileyenler ise çalışmalarını tüm zorluklara rağmen devam ettirmiş, çalışmalarının sonucunu ancak 1958'de cumhuriyetin ilanı ile birlikte görebilmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Abbas, Z. (2017). "Irak'ta mezhepsel çekişmelerin boyutları ve sonuçları." *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 79-86.
- Abdulrezzak eL Hasenî. (2008). *Tarihü'l Irak el-Siyasî el-Hadis*, Daarü'l Rafideyn iltibaa ve't Neşr, 7. Baskı, Beyrut.
- Akdoğan, O. (2021). "Irak'ın İlk Askeri Darbesi: 1936 Bekir Sıtkı Darbesi." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 8(2), 13-50.
- Akkan, E. "Irak içinde, Fiziki ve Beşerî Coğrafya". *DİA*, 83-85.
- Akoğlu, M. (2013). "Irak'ta Şi'i Varlığı." *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 391-428.
- Aktan, C. C. (2016). "İdeal Bir Siyasal Yönetim Arayışı ve Anayasal Demokrasi." *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* (8)2. ss:1-20.
- Aktaş, H. E. (2019). "Askeri Darbelerin Sebepleri, Dinamikleri ve İdeolojik Temelleri: Irak Örneği." *Avrasya Etüdüleri*, 56(2), 155-178.
- Aktaş, H. E. (2020). "Irak Siyasi Sisteminin ve Hükümet Yapısının Meşruiyet Meselesi." *KAÜİİBFD* 11(1). Ss:227-244.
- Al-Mashhadani Ali Muhammad Karim, (2004). *Intellectual and Political Trends in Iraq from 1958 to 1968 (A Historical Analytical Study)*, PhD thesis in Modern and Contemporary History, Al-Mustansiriya University, Baghdad.
- al-Saadi Fatima Sadeq Abbas, (2005). *Saleh Jabr and His Political Role in Iraq Until 1957*, (Master's Thesis) in Modern History, supervised by Alaa Jassim Muhammad Al-Harbi, College of Education, Al-Mustansiriya University.
- Al-Zubaidi Hassan Latif Kazem, (2013). *Encyclopedia of Iraqi Politics: Concepts, Events, Parties, Personalities*, 2nd Edition, Al-Arif Publications, Beirut, Lebanon.
- Arikanli, Z. (2010). "British Legacy and Evolution of Kurdish Nationalism in Iraq (1918-1926): What Significance the Mosul Question." *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 9(4), 91-132.
- Ataman, M. (2006). "Değerler ve çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler." *Ortadoğu Yıllığı*, 401-431.

- Ay, H. U. (2018). “Arap Birliğini doğuran temel ideoloji üzerine bir değerlendirme: Arap Milliyetçiliği.” *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 32-49.
- Ayabakan, L. (2015). “Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros’ un Özerk Asuri Devleti Projesi” (1919-1923). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1(1), 49-76.
- Aydın, M. (1994). “93 Harbi”. *TDV*, C. 9, ss. 498-499, İstanbul
- Aydın, M. (2004). “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(15), ss. 73-82.
- Baş, A. (2012). “1957 Suriye Krizi ve Türkiye.” *History Studies*, 4/1, 99-109.
- Bayındır, A. (2020). *Selçuklularda Saltanat Mücadeleler*. Hiperyayın, İstanbul.
- Bediz, D. (2018). “Süveyş Kanalı’nın Önemi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve TarihCoğrafya Fakültesi Dergisi*, 9 (3), ss. 329-352.
- Belmilot, M., (2020). Irak’ta monarşiden cumhuriyete ulusal devlet. (Yüksek Lisans Tezi). University Mohamed Boudiaf of M’sila, Cezayir.
- Bilge, M. (1995), “I. Faysal”, *TDV*, C.12, ss. 264-265.
- Biltekin, A. (2018). *2003 Irak işgalinden sonra Türk dış politikasında Kuzey Irak Kürtleri*, (Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.
- Bostancı, M. (2013). “Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı.” *Gâzî Akademik Bakış*, (13), 171-184.
- Bostancı, M. (2017). *Irak’ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Bostancı, M., ve Karaca, E. (2018). “Bağdat Paktı’na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi.” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(27), ss. 123154.
- Bozaslan, M. (2019). *Lozan’daki türk heyeti üyelerinin türkiye’nin siyasi ve sosyokültürel gelişimindeki rolleri*. (Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Börklü, M.Y. (2000). “Lozan Sonrası Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri.” *Bilig*, 15/Güz, 15-31.

- Bulus, O. (2019). *Irak'ta devlet inşasında dış güçlerin rolü: ingiltere ve abd işgalleri altında devlet inşası*. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Cevdet Celal Kâmil Abdullatif. (2018). *El Tetevvurat el Siyasiye fi'l Irak 1946-1953*, Mecelled Edebiyyat el-Ferahidi, Tikrit.
- Cleveland, W. L., ve Harmancı, M. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Agora Kitaplığı Yay.
- Çakırtaş, H. (2018). *İran-İrak Savaşı (1980-1988)*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Çetinkaya, S. G. (2016). “Bağdat Paketi'nin kuruluş sürecinde Türkiye'nin Ortadoğu ve Batı ile İlişkileri.” *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-29.
- Çetinsaya, G. (2007). “Ortadoğu”. *TDV*, 33, 403-407, İstanbul.
- Çetinsaya, G., (1999). “İrak”, *TDV*, C. 19, ss. 93-95, İstanbul.
- Değerli, E. S. (2007). “Lozan Barış Konferansı'nda Musul.” *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(18), 127-140.
- Deliceoğlu, S. (2006). *Kuzey Irak'taki Etnik ve Dinî Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi İstanbul.
- Dûrî, A. (1991). *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev. H. Yücesoy, Endülüs yayınları, İstanbul.
- Durmaz, F. (2015). “93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 103-122.
- el-Abidi, C. (2019). *Irak'ta siyasi gelişmeler*. (Yüksek Lisans Tezi). De Bıskra Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Cezayir.
- el-Amr, F. S. (1977). *Havle Siyaseti Britanya fi el Irak 1913-1921*, Matbaa'ı İrşad, Bağdad.
- el-Faruki, İ. R. (2014). *İslâm Kültür Atlası* (Vol. 3). İnkılâb Basım Yayım.
- el-Zeydi. M. (2010). *El-Tarihi'l Arabi Beyn'el Hadese ve'l Muasara. Dar'ul Usama Neşr ve't-Tevzî*, Omman, Jordan.
- Erdem D. F., ve Erdem, Ç. (2013). “Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplumlari'nin Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme.” *Akademik Ortadoğu Dergisi*. ss:214-240.

- Esiir Rezzak Naim el Henavî. (2015). *El-harekât-ı tullabiye fi sıraa el-ahzab-ı siyasiye el irakiye 1948-1963*, (Yüksek Lisans Tezi). Dikar Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dikar.
- et-Talib İmadüddin Halil, (1999). “Irak”, *DİA*, C. 19, s. 87-91.
- Fadel Hussein, (2013). *The Fall of the Monarchy in Irak. Publications of the Arab Horizons Library for Publishing and Distribution*, Bağdat.
- Fadıl Mohammad Rıdha, (2012). *El-İntikhabe't el-Niyabiye fi'l Irak 1933-1958*, (Doktora Tezi). Bağdat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bağdat.
- Gusuun Müzhr Hussein el Mohammadavî, (2005). *El tetevvurat el İktisadiye ve'l İçtimaiyye fi'l Irak 1958-1968*, (Doktora Tezi). Bağdat Üniversitesi, Kız Eğitim Fakültesi, Bağdat.
- Günay, N. (2014). “İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(88), 115158.
- Güneş, E. (2019). “Şii Jeopolitiğinde Türkiye ile İran'ın Güç Mücadelesi.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(1), 57-88.
- Güven, O., (2020). *Irak Cumhuriyeti İnceleme Raporu*. Serka Kalkınma Ajansı.
- Hanna Battato. (1992). *El-Irak el-Şiyuiyyun ve'l Basiyyun ve'l Zubatu'l Ahrar, Muessese't el Ebha't el Arabbiyye*, Beyrut.
- Haseni, Abdurrezzak, (1971). *el Cebhe ve'l Vataniyye fi'l Irak Cuduruha el tarihiyye ve'l tatavurruha*, Daru'l Hurriye, Bağdat.
- Hizmetli, S. (1991). *İslam Tarihi*. AÜİF Yay., Ankara.
- Hussein, O. I. H. (2020). *1979-2012 yılları arasında Türkiye-Irak stratejik ilişkileri (Irak kaynaklarına göre)*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- İbrahim Halil Ahmed ve Cafer Ahmed Hamidi, (1989). *Tarihü'l Irak el-Muasır, daaru'l İbnü'l Esir*, Musul.
- İsmail Ahmed Yağı ve Mahmoud Şakir (1995). *Tarihü'l Alem el-İslâmî el-Hadis ve't Mûâsır*, C.1, el-Cenahü'l Asia, Riyad.
- Kahraman, A. (2008). *Irak'ın geçmişi, bugünü ve geleceği üzerine muhtemel senaryolar*, (Yüksek Lisans Tezi), Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.

- Kazem Al-Zubaidi, (2013). *Encyclopedia of Iraqi Politics: Concepts, Events, Parties, Personalities*, 2nd Edition, Al Aref Publications, Beirut, Lebanon.
- Kemal, C. (2007). “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi.” *Atatürk Yolu Dergisi*, 10(40), 643-691.
- Köse, İ., (2019). “I. Dünya Savaşı’nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar’ın Rus Çarlığı’na Bırakılması (Mart-Nisan 1915).” *Bilig*, (89), 1-27.
- Köymen, M. A. (1963). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Kurşun, Z., (1997). ”Hâşimîler”, *TDV*, C. 16, ss. 412415, İstanbul.
- Kuzucu, S. (2010). “II. Katerina Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kırım”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (185), 107-119.
- Kuzucu, S. (2013). *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınevi, İstanbul.
- Kuzucu, S. (2016). “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile İskandinav Ülkeleri Arasındaki Ticari İlişkiler (İsveç ve Danimarka-Norveç)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35), 402-426.
- Kuzucu, S. (2017). *Osmanlı Ordusu ve Sefer Lojistiği (1453-1789)*. Kitabevi Yayınevi, İstanbul.
- Küpelî, Ö. (2010). “Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar).” *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*, 227-244.
- Lewis, B. (2021). *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. Arkadaş Yay., Ankara.
- Leys Abdulhasan Cevad el Zubeydî, (1981). *Sevred 14 Temmuz 1958 fi'l Irak*, Baskı: 2, Mektebet el Yakadah el Arabiyye, Bagdad.
- Mahdi, C. (2009). *II. Körfez savaşından sonra irak ekonomisi ve irak petrolünün irak ekonomisindeki yeri ve geleceği*, (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü İstanbul.
- Mahdi, C. (2009). *II. Körfez Savaşından Sonra Irak Ekonomisi ve Irak Petrolünün Irak Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği* (Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Mahmoud Saleh Mensi, (1990). *el-Şark el Arabi el Masr el Kısmi'l Evvel el-Hilalü'l Hasib*, Kitap Medya, Beyrut.
- Mantran, R., (1999). "Irak", *TDV*, C. 19, ss. 91-93, İstanbul.
- Merçil, E., ve Sevim, A. (2014). Selçuklu Devletleri Tarihi. Siyaset, Teşkilat ve Kültür, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Metintaş, M. Y., (2017). "Sykes-Pıcot Antlaşmasından 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Kadar İngiltere ve Fransa'nın Kıbrıs Politikaları", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1(1), 42-56.
- Mohammad Hamdi el Caferî. (2000). *İnklabü'l Vasî fi'l Irak*, *Mektebet Medbuli*, Kahire.
- Muhanned Kazım Reşid el-Bediri (2011). *El-Ceyş El Irakî Tetavuruhu ve's eserehu el siyasi 1941-1958*, (Yüksek Lisans Tezi). Kûfe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kûfe.
- Nail Muhammad Abd al-Rahman, (2016) "The Iraqi-British Treaty 1922 and the Jordanian-British Treaty 1928 A Comparative Study," *The Jordanian Journal of History and Antiquities*, 10, 01-20.
- Öke, E. M. (2004). *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Ötümlü, A. (2006). *Tarihten Günümüze Kadar Bereketli Hilal'de Sosyo-Ekonomik Yapı*, (Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürkci, A. (2017). "Soğuk Savaş'ın 1950'li Yıllarda Ortadoğu'da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 373-394.
- Pamukçu, G. (2018). "Ankara Antlaşması'ndan Bağdat Paktı'na: Uluslararası Antlaşmalar Işığında Türkiye-Irak Siyasi İlişkileri", *Electronic Turkish Studies*, 13(22), 451-474.
- Parmaksızoğlu, İ. (1983). *Tarih boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Saatçi, S. (2003). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri* (Vol. 252). Ötüken.
- Sara, K. (2018). *İki Dünya Savaşı arası dönemde İngilterenin Ortadoğu Politikasında Irak*, (Yüksek Lisans Tezi), Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Ankara.

- Saygı, T. (2015). “Lozan Antlaşması’nda Musul sorunu ve Hatay meselesi”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 157-174.
- Sinkaya, B. (2016). *Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler*. ORSAM.
- Solak, M. (2019). “Türkiye’nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paktı”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (35), 125-145.
- Soysal, İ. (1991). “1955 Bağdat Paktı”. *Belleten*, 55(212), 179-238.
- Şahin, İ., Şahin, C., ve Şükür, İ. (2015). “Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 241-262.
- Şahin, İ., Şahin, C., ve Yüce, S., (2014). “Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere’nin Irak’ta devlet kurma çabaları”. *Gâzî Akademik Bakış Dergisi*, 8(15), ss. 105-132.
- Şenoğlugil, M. (2015). *Nesturi İsyanı ve Musul Sorununa Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Şulul, C. (2015). “Doğu Kavramı ve Coğrafi Sınırları”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* (43). 153-163.
- Tahsen, A. (2018). “Irak’ta Demokrasi”. *Gâzî Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13), 255-262.
- Yavuz, N., (2019). *I. Balkan Harbi ve Göçler*. Ankara: Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- Yazıcı, N. (2011). “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”. *CTAD*, 7/14, 133-179.
- Yeşilbursa, B. K. (2009). “Geçmişten Günümüze Irak meselesi”. *Gâzî Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 1315-1343.
- Yeşilbursa, B. K. (2011). “Bağdat Paktı (1955-1959)”. *Pursuit of History*, 3(6).
- Yeşilbursa, Y. (2005). *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*. London.
- Yetişgin, M., ve Faraj, Q. M. (2017). “The Political and Administrative Situations in Iraq (1932-1958)”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 112-137.
- Yıldız, T. (2019). “Iraklılık Kimliği: Irak’ta Kimliğin Alternatif Tarihi”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 169-202.

- Yılmaz, R. (2013). “Kafkasya’da Çözölemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(1), ss. 71- 90.
- Yılmaz, S. (2005). *Irak Türkmenlerine yapılan katliamlar ve bunun Türk kamuoyuna yansımaları (1924-1959)* (Yüksek Lisans Tezi), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, S. (2014). “Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrasında Türkler ile Büyük Devletlerin Siyasetleri”, *TYP Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 11-35.
- Yüksel, D. Y. (2011). “İngiliz Büyökelçiği Yıllık Raporlarında Türkiye’de Demokrat Parti (1954-1957)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 97-130.
- Mustafa, M.K. (2020). *Suriye’de baas rejimi dönemi (1948-2009)*. (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

EKLER

Ek 1. Kral Faysal I (1921-1923)

(al Abidi, 2019, s. 93)

Ek 2. Kral Gâzî (1933 -1939)

(al Abidi, 2019, s. 94)

Ek 3. Prens, Vasi, Abdülilâh (1939 – 1953)

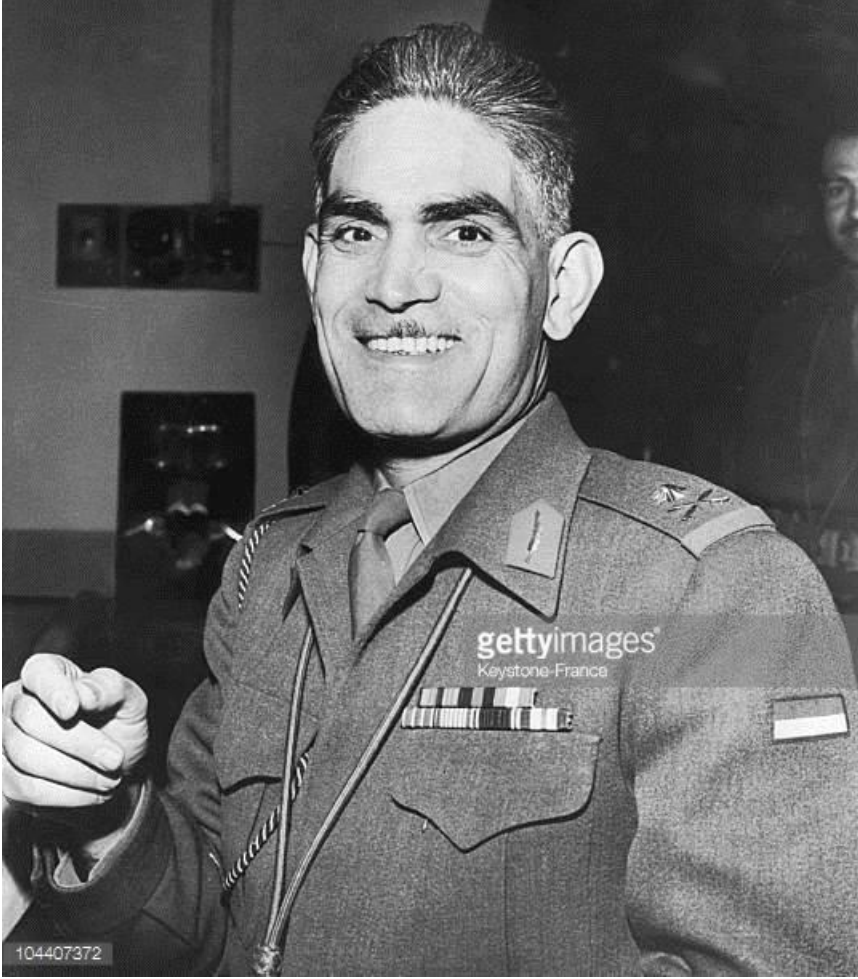
(al Abidi, 2019, s. 95)

Ek 4. Kral Faysal II (1953 -1958)

(Bostancı, 2017, s. 370)

Ek 5. Darbenin Lideri General Abdülkerim Kasım

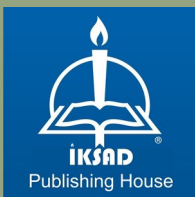

(Bostancı, 2017, s. 368)

Ek 6. Başbakan Nuri Sait Paşa

(Bostancı, 2017, s. 372)

ISBN: 978-625-378-067-8